

Editörden

Merkez kayboldu, ortalık toz duman ve her şey bir savrulma hâlinde. Tarih boyunca insan düşünce-sine yön veren ve medeniyetlerin dinamiğini oluşturan metafizik ilkelerin kuşatıcılığı artık kırılmış durumda. Her yan bir kurşuni renkle kaplı ve bu puslu hava içerisinde her şey kendini var kılmaya hakkına sahip.

Pergelin sabit ayağının olmadığı ya da Shakspeare'in ifadesi ile çivisi çıkmış bir zamana şahitlik ediyoruz. Bu aynı zamanda mesafelerin de kısaldığı, var kalabilenin kendini sınırlarının çok ötesinde devam ettirebildiği bir dönem. Bu dönemin temel etkenleri de ekonomi merkezli. Ekonomik ilişkilerin gerek bireyler üzerinde gerekse de toplumsal ve uluslar arası alanlarda temel şekillendirici olduğunu, eskilerin ifade biçimi ile zamanın ruhuna sûretini ekonominin verdiğini söyleyebiliriz.

Küresel bir köy hâline gelen dünyamızda hayatın temel taşıyıcı unsuru olan ekonomi alanında (!) bir krizle karşı karşıyayız. Ekonominin davranışlar ve ilişkiler üzerindeki etkisi göz önüne alındığında bu türlü bir krizin yaşanan zamanın ruhu ve mevcut medeniyetin gelecekte de tek hegomonik güç olma iddiası üzerindeki etkisinin ne denli güçlü olduğu sanırım daha iyi kavranacaktır.

Küresel bazda etkilerini çok güçlü bir şekilde hissettiren bu kriz dünya gündeminde en üst sıradaki yerini aldı. Krizin tahlili ve alınacak tedbirler konusunda çok şeyler söylendi ve yazıldı ve süreç hâlen de devam ediyor. Yapılan tahliller genelde krizin ekonomik sistemin kendi içerisinde bir so-rundan kaynaklandığı yönündeydi. Yani telaşa gerek yoktu, ekonomik sistemin maruz kaldığı kriz yine sistem içerisinde kalınarak aşılabilecekti hatta sistemin devamı, kartların yeniden karılması için kriz gerekliydi; ancak durumu bu denli soğukkanlılıkla karşılamayanlar da vardı. Onlar ise bunun her ne kadar da ekonomik alanda yaşanan bir kriz olsa da temelinde medeniyet krizi olduğu ve cari kapitalist ekonomik sistemin sonuna gelindiğini söylüyorlardı. Aslında buradan bakıldığında da korkulacak bir şey yoktu hatta belki de alkış tutulmalıydı ancak orta yerde yaşanan bir dram vardı. Yüz milyonları etkileyen bir dram.

Biz insan hayatını ve toplumsal hayatı derinden etkileyen bir olayı "DEM Dergi" olarak değerler açısından ele alalım istedik. Yaşanan krizin değerler alanı ile bir ilgisi var mıydı? Varsa bu ilgi nasıl kuruluyordu? İktisadi alan, değerlerin paranteze alındığı bir alan mıydı? Yaşanan mevcut ekonomik krizin gerisinde yatan nedenler sistemin kendi içerisinde rakamsal analizlerle açıklanacak nedenler miydi? Yoksa bunun gerisinde modern döneme has bireylerin taşıdıkları değer yargıları mı vardı? Bunları sorgulayalım istedik.

Krizin sebeplerine ilişkin nedenleri sorgularken konuya "Bir de değerler açısından yaklaşalım." şeklinde kendimizi tâli bir konuma atan bir yaklaşımla eğilmedik. Doğrudan krizin değerler alanı ile olan ilişkisini sorguladık. Yaşanan krizin belli bir merkezde başlamasına rağmen küresel çapta bir etki alanı oluşturması nedeni ile küreselleşme konusuna da en azından ekonomi – küreselleşme ilişkisi bağlamında bize krizin geniş bir tahribat alanı oluşturmasını anlamlandırmamızda yardımcı olacağına inandığımız kadarı ile girdik.

Ülkemizin yetiştirdiği önde gelen entelektüel ve akademisyenlerin konuyu farklı açılardan değerlendiren yazılarına yer verdik. Bu bağlamda Yusuf Kaplan, Asım Yapıcı, Yakup Coştu, Mustafa Öztürk, Vahdettin Işık, Hızır Murat Köse, Mahmut Kaya, Süleyman Derin, Murat Şentürk, İsrail Kuralay, Vecdi Bilgin, Cüneyt Dinç, Şeyma Arslan ve Ömer Ali Yıldırım'ın yazıları bu sayımızda yer aldı.

Dosyamızda konunun iki yetkin ismi İbrahim Öztürk ve Mustafa Özel'le yaptığımız küreselleşme iktisat ve iktisat – değerler alanları arasındaki ilişkiyi değerlendiren iki röportaja yer verdik.

Dergimizin soruşturma bölümünde ise akademisyenlere ve kanaat önderlerine hazırladığımız soru-larımızı yönelttik ve her birisinin cevaplarına yer verdik. Bu çerçevede Fikret Başkaya, Erol Yarar, Murat Yalçıntaş ve Şükrü Alkan'ın cevaplarına yer verdik.

Dergimizin bu sayısında diğer sayılarında olduğu gibi "Bir Değer" "Atıf" "Sınıf ve Değişim" "Eğitim Haberleri" ve "Kitâbiyat" bölümlerine yer almaktadır. Bu bölümlerde Hayati Hökelekli, Fatma Tunç Yaşar, Umut Kaya, Suat Cebeci, Abdullah Karakaş, Zehra Betül Bulut, Emrah Dokuzlu'nun kıymetli yazılarına ulaşılabilir.

Böylesine önemli ve zahmetli bir sayının hazırlanmasında öncelikle yazarlarımıza olmak üzere tüm emeği geçenlere teşekkür ederiz. ■

Ömer Ali Yıldırım

İçindekiler

Büyüsü Bozulan Dünyada Değerin Önemi Ahmet ŞİŞMAN.....	4
---	---

Dosya: Küresel İktisadi Kriz ve Değerler

İki Sonun Başlangıcı Nihayetü'l-Garb, Bidayetü's-Şark Yusuf Kaplan.....	7
--	---

Küreselleşme ve Değerler Krizi Asım Yapıcı	14
---	----

Küresel Krizin Siyasi ve Ahlâki Kaynakları Hızır Murat Köse	19
--	----

Küresel Ekonomik Krizin Ahlâki Temelleri İsrafil Kuralay.....	24
--	----

Küreselleşme Sürecinde Toplumsallaşma Sorunsalı Yakup Coştu	28
--	----

Tüketim Kültürü Kitleleşme Vahdettin Işık	34
--	----

İbrahim Öztürk: "İktisat Laboratuvarında İnşa edilmiş bir alan değildir" Röportaj: Ömer Ali Yıldırım	40
---	----

Liberal Ahlâk, Yoksulluk ve Türkiye Vejdet Bilgin	50
--	----

Küresel Ekonomik Kriz Karşısında Ulusal Sosyal Politikaların Etkinliği Cüneyt Dinç	58
---	----

"Aylak Sınıf ve Değerlerinin Yaygınlaştırılmasında Medyanın Rolü" Murat Şentürk	66
--	----

Mustafa Özel ile "Kapitalizm, İktisat ve Değerler" üzerine Röportaj: Ömer Ali Yıldırım	72
---	----

Kur'an'da Betimlenen Mele' Tipolojisi Bağlamında Zenginliklerin Din Algısı Mustafa Öztürk	80
--	----

İslam'da Kanaat Kültürü Mahmut Kaya	84
--	----

Maddî Krizlere Manevî Çözüm: İmam Rabbânî Örneği Süleyman Derin	90
--	----

İktisadi Krizin Eğitimle Ne İlgisi Var? Z. Şeyma Arslan.....	98
---	----

İbn Haldun'da Akli / Felsefi İlimlerin İktisadi Temeli Ömer Ali Yıldırım	100
---	-----

Soruşturma

Fikret Başkaya	107
----------------------	-----

Erol Yazar	108
------------------	-----

Murat Yalçıntaş	114
Şükrü Alkan	116

Atıf

Ahlak-ı Alai'den Malın Muhafazası ve Birikimine Dair Tavsiyeler
"Amma Hıfz u Tebkiye-i Mal"

Fatma Tunç Yaşar	118
------------------------	-----

Bir Değer

İtidal

Hayati Hökelekli	122
------------------------	-----

Sınıf ve Değişim

Yapılandırmacı Öğretim ve Dini Bilginin Yapılandırılması

Suat Cebeci	126
-------------------	-----

Değişen Şartlarda Öğretmen Görüşleri

Mustafa Yılmaz	132
----------------------	-----

Eğitim Haberleri

Hazırlayan: Şeyma Torun

Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi Sempozyumu 23-24 Mayıs 2009 tarihlerinde

Değerler Eğitimi Merkezi tarafından düzenlendi	134
--	-----

Değerler Eğitimi Merkezi 2. Öğrenci Sempozyumu gerçekleştirildi	136
---	-----

"Öğretmenlerine Göre Din Dersi" Konulu Araştırma Raporu Yayınlandı	136
--	-----

Eğitim & İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Yaz Programı	137
--	-----

DKAB Öğretmenleri Yaz Programı	137
--------------------------------------	-----

"Çeşitliliğin Birleşen Renkleri" projesi 6 ülkeden öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirildi	138
---	-----

Kitabiyat

Abdullah Karakaş	139
------------------------	-----

Emrah Dokuzlu	142
---------------------	-----

Zehra Betül Bulut	144
-------------------------	-----

dem dergi

7

Eylül-Aralık 2009

ISSN:

1307-6221

Yayın Türü:

Yerel-Süreli

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş. Adına Sahibi:

Ahmet Şişman

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Adem Saydan

Editör:

Yrd. Doç. Z. Şeyma Arslan

Sayı Editörü:

Ömer Ali Yıldırım

Yayın Kurulu:

Yrd. Doç. Z. Şeyma Arslan

Ömer Faruk Ocakoğlu

Fatma Tunç Yaşar

Mahmut Zengin

Mustafa Yılmaz

Hulusi Yiğit

Şeyma Torun

Ömer Ali Yıldırım

Yayın Danışma Kurulu:

Prof. Dr. Recep Kaymakcan

Prof. Dr. Hayati Hökelekli

Yrd. Doç. Kemal Ataman

Kapak Tasarım:

Faruk Akın

Kapak Fotoğrafı:

Fatih Yaşar

Grafik Tasarım:

Nurlan Novruzov

Redaksiyon:

Saliha Türksöy

Baskı-Cilt:

Nesil Matbaası

Yazışma Adresi:

Süleymaniye Caddesi, No: 11 - 13

Süleymaniye Eminönü / İSTANBUL

Tel : 0212. 513 03 09 - 0212. 513 09 90

Faks: 0212. 522 46 02

www.dem.org.tr iletisim@dem.org.tr

Fiyatı:

5 TL (KDV Dahil)

Yayımlanan malzemenin bütün hakları dem
dergiye aittir. Kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Büyüsü Bozulan Dünyada Değerin Önemi

Ahmet ŞİŞMAN | Ensar Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı

Ve kutsalın insandaki tahiti sarsıldı. Artık tabiata bakışı, davranış biçimleri, tercihleri ve yaşam normları ile yeni bir insan vardı. Tabiata ve insana dair olan ve ilk elde açıklanması mümkün görünmeyen şeylerin anlaşılmasında dünya dışı bir dostu yardıma çağıran önceki dönemin tersine var ve düşünülebilir olana insan merkezli bir açıklama getirme çabası olan modern dönemle artık dünyanın büyüğü bozulmuştu. Tabiatla ve insana dair olan şeylerin açıklanmasında sözün bittiği yerde esrarengiz sığınaklar aramak artık gereksizdi. Her şey insan aklı sınırları içerisinde kalınarak açıklanabilirdi hatta akılsal olmayanın inanırlılığında dahi söz edilemezdi. Şimdi yükselen değer, sistemleştirme ve akli bir izah getirme idi!

İnsanlığın ulaşabileceği en ileri bir medeniyet olma iddiasında olan yeni dönemde cennet de bizden uzak olamazdı, bu onun “en ileri” olma iddiasıyla ters düşmekte idi öyle ise istersek onu da dünyamızda var kılabilirdik. Tek tek atomize bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri ve kendileri için en kârlı olanın peşinde koşmaları ile kurulacak zengin ve mutlu bireylerin yaşadığı bir cennet akla uzak değildi. Buradaki geçer akçe ya

da değer “kâr peşinde koşma” idi. Tanrı’nın değil de insanın cennetine ulaşmanın yolu yeni ekonomik modele uyumdan geçiyordu. Diğer bir şekilde söylen-dikte cennete giden yol paranın ayakları altında idi.

Yeni insanın ve yeni normlarının ürünü olan yeni dönem güçlü bir sermaye birikimini arkasına alarak başlangıçta askeri gücün de desteği ile hızlı bir yayılma sürecine girdi. Yeryüzü hâkimiyetini ilan eden yeni dönem önce on dokuzuncu yüzyılda Hegel’le daha sonra da yirminci yüzyılda Francis Fukuyoma’nın kehaneti ile tarihin sonu olduğunu ilan etti.

Yirmi birinci yüzyılın hemen başında insanlığın maruz kaldığı ve bir nevi sur-u İsrail etkisi yapan ekonomik krizle modernlik uykusundan silkinen insanlık durumun vehâmeti ve şaşkınlığı ile ilk önce “ne oluyoruz?” diye sormaya başladı. Gelinek nokta tarihin sonu mu idi yoksa bir sistem mi can çekişiyordu?

Krizi açıklamak için rakamları imdada çağıran uzmanların çağrısını trilyon dolarlık kurtarma paketleri takip etti. Kriz bir yandan bazı rakamsal analizlerle açıklanmaya çalışılırken diğer yandan Joseph Schumpeter’den ödünç alınan “yaratıcı yıkım” kavramı çerçevesinde sistemin

kendini daha güçlü bir şekilde devam ettirebilmesi için sarsıntıların gerekliliği haklılaştırılmaya çalışılıyordu. Üstelik bu denenip sonuç alınmış bir şey olmamasına rağmen devreye sokularak oluşan panik havası yatıştırılmaya uğraşılıyordu.

Yaşanan krizi gerçekten sadece birtakım rakamlarla analiz etmek yeterli olmakta mıdır? Yoksa bunda yeni dönemin mimarı olan yeni insanın davranış ve değer normları mı başrol oynamaktadır? Kültür bilimlerinin doğuşundan beri biliyoruz ki; insanlığı ve toplumları sadece dışarıdan ilk elden gözlenebilen davranış ve yaşam biçimleri ile ve de büyük harflerle yazılmış kuralları ile anlamak yeterli olmamaktadır. İnsana ve topluma has olanın aynı zamanda bu üst yapıdan daha geniş ve davranışlar üzerinde müessir olan bir alt yapısı vardır. İnsanın görünen davranışlarının zihniyet kodlarını ve toplumsal yapıların ve vakaların şifrelerini barındıran bu yapı tahlil edilmeden toplumsal bir gerçeklik düzeyine çıkmış vakaları izah etmek yeterli olmamaktadır.

Küresel çapta toplumsal bir olay olan krizleri insan gerçeğinden kopararak analiz etmek tatminkâr bir açıklama getiremeyecektir. Nihayetinde iktisat ala-

nına toplumsal gerçeklikten ve insana has olandan tamamı ile izole bir yapı olarak bakamayacağımıza göre bu alanda meydana gelen ve de insanların hayatlarını derinden etkileyen bir vakanın analizinde teknik birtakım verilerin ötesinde başka araçlarla olaya bakmamız bir gereklilik olarak durmaktadır.

İnsanların kültürlerinin, değer yargılarının ve inançlarının iktisat bilimi ile olan ilişkisi üzerinde yeniden düşünmemiz gerekmektedir. Dünyamız, her şeyin temelinde ekonomik verilerle izah edildiği, uluslar arası ilişkilerin ekonomik çıkarlar doğrultusunda geliştiği ve hatta savaşların sebepleri olarak ekonomik temelli izahların yapıldığı bir dönemi yaşadı ve hâlen de yaşanmaktadır. İnsanların ve toplumların hatta ortaya çıkan çevre sorunlarını göz önüne aldığımız da dünyamızın da kaderi üzerinde böylesi belirleyici bir etkisi olan alanın temel kodlarının oluşturulmasında bireyselliği ve çıkarıcılığı aşan evrensel değer yargılarının bulunmaması insanlığın geleceği için ümitvar olmayı pek romantik bir hâle sokmaktadır.

Yeni olanın tarihinde geldiğimiz nokta bizlere kişisel kârları peşinde koşan bireylerden kurulu toplumun mutlu bir toplum olmadığını bunun da ötesinde yeryüzünde kurulmak istenen cennetin ironik bir manaya büründüğünü göstermektedir. Gerek ulusal gerekse de küresel bazda açıklanan gelirlerin paylaşımı ile ilgili rakamlar bize küçük bir azınlığın zenginliklerin büyük kısmını paylaştığını büyük çoğunluğun ise pastadan aldığı

cüzi bir payla yetinmek zorunda kaldığını göstermektedir.

İnsanlığın geldiği noktada zenginlikle mutluluk arasındaki ilişkinin doğrusallığı sorgulanmaktadır. Gelişmişlik düzeyinde üst sıralarda yer alan ülke insanların mutluluk oranları fakir ya da yoksul diye nitelenen ülke insanlarından daha geri çıkmaktadır. Mutlu ülkeler sıralamasında fakir ülkelerin zengin ülkelere nispetle daha üst sıralarda yer

alması bizi mutluluk ve para arasındaki ilişkiyi dolayısı ile de insanların mutluluğunu zenginleşmelerine bağlayan ekonomik sistemler üzerinde yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Tek yönlü ve sahip olunan maddi imkânlarla doğrusal bir tarzda belirlenen mutluluk anlayışı var olan gerçeği açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Değerlerden soyutlanmış bir iktisadi alan, hedeflenenin aksine daha fazla mutsuzluk, daha fazla çevre felaketi ve daha fazla yıkımı sonuç vermektedir. Gerek küresel ölçekli gelir kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma yarışı

gerekse de mikro alandaki kârını artırmak için her yöntemi mübâh gören davranış tarzları bireyleri ve toplumları birbirlerini yok edilmesi gereken rakipler olarak gören bir düzene yol vermekte ve yeryüzünü çıkar savaşımının verildiği bir arenaya dönüştürmektedir.

Ekonomik kriz yeni insan tipinden bağımsız olarak ele alındığında ortaya konulan çözüm önerileri de “tüketimin teşviki ve daha fazla tüketim” olmakta bu da tüketimi insanın kendisi ve sorumluluğu altında bulunanlarının yaşamının idamesi için yapması gereken harcamalar olmaktan çıkararak bir yaşam biçimi hâline getirmektedir.

Hiç de ihtiyaç duymadığı şeylerin elindeki ihtiyaç listesine her gün eklendiği insana mutluluğun formülü olarak bunların karşılanmasını gösterilmekte; o, bunların tatmini ile sağlayacağı anlık hazzın peşinde koşarken bir taraftan sistemin işlerliğini temin ederken diğer taraftan da kıt kaynakların fütursuzca kullanılarak yok edilmesine hizmet etmektedir.

Kendi dışındakilere karşı sorumluluk bilincini körelten sistemde bir taraftan birey ihtiyaç duymadığı şeylerin peşinde bir yanılsama sonucu koşturularak bir nevi köleye çevrilirken diğer taraftan da tabiat ve kıt kaynaklar da yok edilmektedir. Bunların tamamı da birilerinin kârlarını artırma adına yapılmaktadır.

İnsanın ve yeryüzünün geleceği üzerinde belirleyici etkisi olan bir alanın değerler alanından soyutlanması modern insanı her dönemde konforunu kaçırarak yeni olaylara maruz bırakacaktır. ■

Küresel İktisadi Kriz ve Değerler

Dünya halkları son yüz yılda modernliğin getirdiği bireyselliğin zıddına bir birine daha çok yaklaştı. Hakim olan unsurların ürettikleri kendi sınırlarının çok ötesinde varlıklarını sürdürülebilmekteler. Bu; yaşayan bir kültür, kullanılan bir teknoloji olduğu gibi yüz milyonları etkileyen bir dram da olabilmektedir. Yine dünya halklarını bir birlerine çok yaklaştıran bir sürecin içerisinde geçiyoruz. Bu seferki etken pop kültürün kullanımına sunulmuş bir malzeme değil, hemen her coğrafyadan ve her sınıftan insanı olumsuz yönden etkileyen küresel bir ekonomik kriz. Dünya devi bir ülke ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde tüm dünyaya sirayet eden bir kriz. Kriz; sistemlerin olduğu yerde ortaya çıkan bir durumdur ve var olan sistemin tıkanmış olduğunu, kendini devam ettiremeyeceğini gösterir. Artık eski hal muhaldir. Olayların sebebini her şeyin her şeyle ilgili olduğu organik bir dünyada tek yönden değerlendirmek vakanın anlaşılmasını engelleyecektir. Bu da yeni olumsuzluklara kapı aralamak demektir. Yaşanan bu krizi sadece ekonomik sistemden kaynaklanan bir bir tıkanmanın sonucu olarak değerlendirmek vakayı anlamakta yeterli midir? DEM Dergi olarak yüz milyonların hayatını etkileyen küresel bir olayı konu edindik ve krizi değerler alanı açısından bir tahlile tabii tuttuk. Toplumsal hayatta ortaya çıkan bir durumun insan faktörünü dikkate almadan girilen bir anlama çabasının eksik kalacağı kanaatindeyiz.

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

İki Sonun Başlangıcı: Nihayetü'l-Garb, Bidayetü's-Şark

Yusuf KAPLAN

dünyada, özellikle de Batı dünyasında günlük gazeteler de dâhil, dergilerde yazılan makalelerde mevcut küresel ekonomik krizin, 1929-1930 dünya ekonomik bunalımından çok daha köklü ve sonuçları bakımından da çok daha sarsıcı olduğuna dikkat çekiliyor ve kapitalist sistemin artık nihai olarak çöküşün eşiğine geldiği ve dünya çapında yeni bir ekonomik sistem arayışının ve tesisinin kaçınılmaz olduğu vurgulanıyor.

Ekonomik kriz konusunda bugüne kadar pek çok şey yazıldı; hâlen de yazılmaya devam ediliyor; ancak dünyada ve Türkiye'de küresel ekonomik kriz konusunda yazılıp çizilenlere bakılınca arada dikkate değer bir farklılığın, hatta krizin anlamlandırılması, nedenleri, kökenleri ve aşılması konusunda dikkat çekici bir uçurumun gözlendiği fark ediliyor.

Dünyada, özellikle de Batı dünyasında günlük gazeteler de dâhil, dergilerde yazılan makalelerde mevcut küresel ekonomik krizin, 1929-1930 dünya ekonomik bunalımından çok daha köklü ve sonuçları bakımından da çok daha sarsıcı olduğuna dikkat çekiliyor ve kapitalist sistemin artık nihai olarak çöküşün eşiğine geldiği ve dünya çapında yeni bir ekonomik sistem arayışının ve tesisinin kaçınılmaz olduğu vurgulanıyor.

Türk Entelijansiyasının Algılama Krizi: Algı Kapılarının Kapanması

Ancak Türkiye'de sadece gazetelerde değil akademik dergilerde yazılan yazılarda da yaşanan ekonomik krizin boyutlarının tam olarak kavranamadığı gözleniyor. Bunun en belirgin ve görünen nedeninin, krizin Türkiye'de Batı'da yaşandığı derinlikte ve çapta hissedilmemesi olduğu ileri sürülebilir. Bu argümanın gerçekten ikna edici bir tarafı olduğu kuşkusuz ki doğru ama küresel krizin boyutlarının tam olarak kavranamamasının, nedenlerinin ve kökenlerinin anlaşılamamasının ve bu krizin gelecekte bizi nasıl bir dünyanın eşiğine sürüklediğinin görülememesinin en temel nedeni, hem dünyada hem de ülkemizde yaşananları derinlemesine kavrayabilecek, tahlil edebilecek ve daha da önemlisi, dünyaya bu krizden nasıl çıkılabileceğine dair derinlikli, ufuk ve umut vaat

edebilecek çapta fikirler ve öneriler geliştirebilecek çapta ve kapasitede iddia sahibi bir entelijansiya-dan yoksun olmamızdır.

Başka bir ifadeyle, hem dünyada olup bitenleri hem de bizzat bizim ülkemizde yaşananları tarihî bir perspektife oturttarak anlayabilecek ve anlam-

Tastamam sömürge entelijansiyası yani; ama sömürgecilerden daha kaba saba, daha sığ, o yüz-den de sömürgecilerden daha acımasız, daha radi-kal bir entelijansiya. Medeniyet kurucu iddialarını zihnini körleştirici bir aymazlıkla yok etmekte bir sakınca görmeyen ama yok ettiği insanlık çapın-daki medeniyet iddialarının yerine âşık olduğu, platonik bir aşkla tutulduğu, o yüzden de karşıda-kini hiçbir şekilde heyecanlandırmayan, karşılığı olmayan bir Batı hayranlığıyla malul olduğu için bu ülkede Batı kültürü değil, kof, içi boş, ezberlere, sloganlara indirgenmiş Batı hayranlığı, ne idüğü belirsiz, kaba bir pozitivizmden öteye gidemeyen bir aydınlanma saplantısı ile yaşayan, burnundan kıl aldırmayan ruhunu yitirmiş bir entelijansiya bu. Algı kapıları hem içeri, kendi dinamiklerimize, hem de dışarı, yani çağdaş kültürün kurucu ve ya-ratıcı dinamiklerine kapanan, tarihte tatil yapma-nın aldaticılığıyla tarih yapmamızı mümkün kılan bütün dinamiklerimizi birer birer dinamitleyen,

Hem dünyada olup bitenleri, hem de bizzat bizim ülkemizde yaşananları tarihî bir perspektife oturttarak anlayabilecek ve anlamlandırabilecek nitelikte bir entelijansiyamız yok bizim.

landırabilecek nitelikte bir entelijansiyamız yok bizim. Tastamam algılama sorunuyla malul, algı kapıları hem kendi tarih ve medeniyet tecrübesi-nin derinliklerine ve dinamiklerine hem de mün-hasıran Batı tarihinin derinliklerine ve dinamikle-rine kapalı bir entelijansiya var Türkiye’de.

Yaratıcı ruhunu ve kurucu iradesini yitirmiş, analitik ve entelektüel melekeleri dumura uğra-mış, metamorfoz yemiş ama metamorfoz yediğini bile fark edemediği için dünyada sömürgeleştiri-lemeyen tek ülke olmamıza rağmen yine dünyada kendi kendini sömürgeleştiren tek ülke derekesine yuvarlandığımızı bile göremeyecek kadar ontolo-jik ve epistemolojik bir kırılma yaşayan, sadece okumuş yazmışlardan oluşan, bu nedenle de güç ve çıkar odaklarının sözcülüğünü ve gözcülüğünü yapmakta bir sakınca görmeyen, medeniyet ufku-nu, ruhunu, rüyalarını ve iddialarını yitirmiş bir entelijansiya bu.

kendine, ülkesine ve dünyaya büsbütün yaban-cılaşmış, güdümlü, gönüllü acentalık yapmaktan yüksünmeyen, özgüveni delik deşik olmuş bir en-telijansiya.

Kendi dinamiklerini dinamitleyen ama bu tarih kurucu, medeniyet iddiası üretici dinamiklerinin yerine kakafonik Batı hayranlığından başka hiçbir şey ikame edemeyen bir entelijansiyadan elbette ki, dünyada olup bitenleri derinlemesine tahlil edebilmesini, anlamlandırabilmesini ve dünyaya esaslı şeyler söylemesini beklemek boş bir hayal-dir.

Modernliğin Toz Bulutu: Nedenlerle Sonuçları Karıştırmak

Bu nedenle seküler Türk entelijansiyasının Wallerstein’ın deyişiyle “kapitalist sistemin geri döndürülemez bir şekilde çöküşünün ve yeni bir dünya düzeninin kurulmasının habercisi” olan küresel krize ilişkin yapacağı tahliller de elbette ki

sığ ve yüzeysel olacaktı/r veTürk entelijansiyası-
nın küresel ekonomik kriz konusunda yaptığı tahliller, Braudel'in kışkırtıcı ifadesiyle "kısa ömürlü hâdiselerin tozlarına yoğunlaşmak"tan ve bu entelektüel toz bulutunun ortasında kaybolmaktan öteye gidemeyecektir.

Türkiye'de küresel ekonomik kriz konusunda yapılan en düzeyli tahliller "bu ekonomik krizin kapitalist sistemdeki tıkanmalardan ve şoklardan biri olduğu ve dolayısıyla ekonomik krizin nedeninin yine ekonomik göstergelerde aranması gerektiği" şeklindeki tahlillerin ötesine gidememiştir.

Başka bir ifadeyle, Türk entelijansiyasının küresel ekonomik kriz konusunda yaptığı en düzeyli, en dikkate alınabilecek tahliller, bu ekonomik krizin nedeninin ekonomik nedenler olduğu fikrinden ibarettir. Bu algılama biçimi, Türk entelijansiyasının küre ölçekli sorunları kavrama konusunda ne denli ürpertici bir algılama sorunu ile malul olduğunu gösteriyor.

Sadece bu konuda yapılan analizler bile, seküler Türk entelijansiyasının hayranlıktan öteye geçemeyen, yalnızca biçimsel, dolayısıyla niceliksel bir Batı algısına sahip olduğunu bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermeye yetiyor.

Çağdaş Batı düşüncesinin en imajinatif düşünürlerinden Nietzsche, modernliğin en temel açmazlarından birinin nedenlerle sonuçları birbirine karıştırmak olduğunu söylemişti.

Ekonomik kriz, ekonomide yaşanan tıkanmaların neden olduğu bir kriz değildir. Ekonomik kriz, Batı uygarlığının yaşadığı köklü felsefî krizin kaçınılmaz bir sonucudur. Batıda da küresel ekonomik krizin nedenlerinin ekonomik tıkanmalarda aranmasını söyleyen yazarlar ve düşünürler var; ama bu tür kişiler, Batıda da ciddiye alınmayan kişiler aslında.

Batıdaki birinci sınıf düşünürler, Nietzsche'nin modernliğin krizi olarak dikkat çektiği sorunu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun olarak kabul eden düşünürlerdir. Husserl, Nietzsche, Heidegger, Bergson, Gadamer, Foucault, Lyotard, Derrida, Vattimo, Baudrillard, Deleuze ve Virilio gibi çağdaş Batı düşüncesinin ana akım düşünürleri, entelektüel / felsefî, sanatsal ve kültürel olarak Batı uygarlığının karşı-aydınlanma düşüncesiyle yani Romantik Çağla birlikte bittiğini; bilimsel-teknolojik olarak pozitivizmle birlikte tam bir akıl tutulması yaşamaya başladığını ve amaçların ye-

rine araçların yerleştirilmesi demek olan "araçsal akıl" sapmasıyla, modernliğin son demlerinden itibaren bilim, teknoloji gibi görünür araçları, postmodernlikle birlikte ise insanın bilinçaltı dünyasına ait hazlar, arzular gibi görünmez araçları kontrol ve kolonize etme güdüsünü ayartıcı ve baştan çıkarıcı bir şekilde mutlaklaştırmakla, Batı uygarlığının yaşadığı köklü felsefî krizi örttüğünü ama bunun Batı uygarlığının yaşadığı felsefî krizi, Baudrillard'ın deyişiyle "aşırı şekilde şişen ve yeri-zamanı geldiğinde katastrofik bir şekilde patlamaktan başka seçeneği olmayan" bir itkiyle bir süreliğine ertelediğini ama büyük çöküşün artık kaçınılmaz olduğunu açıkça dile getiriyorlar yaklaşık 150 yıldır.

"Kapitalist Batı Uygarlığının Çöküşü"

Küresel ekonomik krizin felsefî nedenlerine ilişkin yaptığımız bu gözlemleri yazının ilerleyen bölümlerinde daha etraflıca tartışacağımı hatırlatarak Batı'da bu krizin münhasıran ekonomik nedenlerine ilişkin yapılan tahlillere dair bu konudaki en yetkin düşünürlerden birinin, Wallerstein'ın analizlerini sizlerle paylaşmak istiyorum. Burada birazdan da göreceğiniz gibi, Wallerstein'ın küresel ekonomik krize ilişkin yaptığı tahliller her ne kadar ekonomik temelli tahliller olsa da bu tahlillerin gerisinde köklü bir felsefî arka planın olduğuna özellikle dikkatinizi çekmekte yarar görüyorum.

Wallerstein, geçtiğimiz yıl yayımlanan “Büyük Buhran” başlıklı makalesinde “yeni ve büyük bir buhranın eşiğinden geçiyoruz” diye başladığı gözlemlerini, bu buhranın “konjonktürel” olduğuna ilişkin yorumları “asla kulak asılmaması” gereken yorumlar olarak niteleyerek “kapitalist sistemin geri dönüşü imkânsız bir çöküşün eşiğine geldiğini” vurgular ve bu gerçeği görebilmek için kendisinin “dünya-sistemi” olarak kavramlaştırdığı teorik çerçeveyi bu krize tatbik ederek bu krizin neden “kapitalizmin çöküşüyle sonuçlanacak büyük bir buhran” olduğunu göstermeye çalışır.

Wallerstein, küresel ekonomik krizi anlamlandırabilmek için 1500’lü yıllardan itibaren teşekkül eden kapitalist dünya sisteminin, işleyişini, orta

krizleri türlü dengelerle ve önlemlerle uzun vadeli hegemoniyal dalgalanmaları ise hegemonik aktör değişimleriyle aşmayı başardığını hatırlatır ve yaşadığımız krizin, aşılmasını mümkün kılacak konjonktürel dengelerin artık söz konusu olmayacağını; kapitalizmin yeni bir hegemonik güç üretmediğini ve büyük yapısal tıkanmalarla karşı karşıya kaldığını vurgular.

Makine ekonomisinden teknolojik ve sanal ekonomiye geçişi haber veren ekonominin teknolojikleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi sürecini başlatan İkinci Sanayi Devrimi’nin gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayan ABD, 1870’li yıllardan 1970’li yıllara kadar tek hegemonik güç olmayı başarmıştır; ancak gelinen noktada, ABD, tek hege-

Wallerstein, geçtiğimiz yıl yayımlanan “Büyük Buhran” başlıklı makalesinde “yeni ve büyük bir buhranın eşiğinden geçiyoruz.” diye başladığı gözlemlerini, bu buhranın “konjonktürel” olduğuna ilişkin yorumları “asla kulak asılmaması” gereken yorumlar olarak niteleyerek “kapitalist sistemin geri dönüşü imkânsız bir çöküşün eşiğine geldiğini” vurgular.

ve uzun vadeli dalgalanmalarla sürgit sürdürdüğü ancak yaşadığımız küresel ekonomik krizin, bu kez, kapitalist dünya sisteminin kendisini yeniden üretmesini, yani krizi aşmasını mümkün kılmayacak bir çöküş sürecinin, kendisinin kapitalist dünya sisteminin yeni aşaması olan gördüğü küreselleşme süreci başta olmak üzere bizzat Batı uygarlığının çöküşünün habercisi bir süreç olduğunu özenle vurgular.

Wallerstein, kapitalist dünya sisteminin 1500’lü yıllardan itibaren iki tür dalgalanma biçimine maruz kalarak varlığını ve hâkimiyetini sürdürmeyi başardığını hatırlatır: Birinci dalgalanma biçimini, 50-60 yıllık zaman dilimleri içinde gerçekleşen, kondratiev devreler olarak adlandırdığı orta vadeli konjonktürel dalgalanmalar ya da krizler olarak tarif eder. İkinci dalgalanma biçimini ise uzun vadeli hegemoniyal dalgalanmalar veya krizler olarak adlandırır.

Kapitalist sistemin orta vadeli konjonktürel

monik güç olma özelliklerini adım adım yitirmeye başlamıştır ve önümüzdeki çeyrek asırlık süreçte ABD, tek hegemonik güç olma özelliğini kesinkes yitirecek ve yeniden çok kutuplu bir dünyanın temelleri atılmaya başlanacaktır.

Küresel finans kapitalin spekülasyon oyunlarına ve balonlarına dayalı olarak işleyen ve aşırı kâr getiren postfordist ekonomi, kapitalist sistemin kendisini yenilemesini mümkün kılmayacak kadar büyük bir katastrofun eşiğine doğru sürüklenmiş durumdadır. Wallerstein, bu sürecin kapitalist dünya sisteminin, dolayısıyla Batı uygarlığının çöküşü ve yeni bir dünya düzeni tesisi arayışlarının başlangıcı olduğunu şu çarpıcı gözlemleriyle gözler önüne serer:

“Bu sefer, en kötünden sakınmak o kadar kolay olmayacak hatta belki de hiç mümkün olmayacak. Dünya ekonomisi, daha önceki krizlerde, belli bir süre için tekelleştirilebilen teknolojik yenilikler vasıtasıyla tekrar harekete geçebilmişti.”

Wallerstein, artık kapitalist sistemin kendisini yenileyemeyecek kadar tıkanıp isse şöyle açıklar: “Oysa bu sefer, kapitalist sistemin neredeyse 500 yıllık işleyişini sağlayan bu güzel devre kalıbını [sürgeit yeni dengeler üreterek kendisini yenileme imkânlarını-YK] felce uğratabilecek bazı yeni durumlarla karşı karşıyayız. Yapısal eğilimler, devre kalıbına hâlel getirebilecek görünümeler kazanmıştır... Kapitalist sistem sürgeit denge durumundan uzaklaşmıştır ve bu dengeyi tesis etmenin artık imkânsız olduğı bir sürecin eşğine sürüklenmiştir.”

Wallerstein, uzun vadede kapitalist dünya sisteminin çökeceğini, 20 ilâ 50 yıllık süreçleri kapsayan kısa ve orta vadede bütün dünyayı “şiddetli kaotik türbülanslar”ın beklediğini haber verir ve ardından “kaostan tamamıyla yeni bir sistem doğacağını” belirtir ve yeni sistemin ne olacağı konusunda şu gözlemleri yapar:

“Şundan emin olabiliriz ki cari sistemin istikbali yoktur. Bunun ikamesi olarak hangi düzenin tesis edileceğini şimdiden tahmin edemeyiz. [...] Fakat er ya da geç yeni bir sistem tesis edilecektir. Bu, asla kapitalist sistem olmayacaktır. [...] Yeni bir düzenin belirlenmesine yönelik bu mücadele, zamanımızın en hayati ve dünya çapında yürütülen mücadelesi olacaktır.”

Wallerstein, kapitalist sistemin kesinkes çöküşünü haber veren küresel ekonomik krizin, kısa vadede yol açacağı sonuçları isse şöyle özetler:

“Himayeci bir dünyaya girdik (küreselleşme denen şey, derhâl bir kenara atılabilir). Devletin üretime bu zamana kadar olduğundan daha derin ve daha doğrudan müdahale edeceği bir durumla karşı karşıyayız. Bizzat ABD ve İngiltere bankaları ve batan büyük endüstrileri kısmen devletleştiriliyor. Devlet kanadında, popülist yeniden bölüşüm tedbirlerinin arefesindeyiz. Bu tedbirler [...] otoriter biçimler alabilir. Yine çok keskin ülke içi sosyal çatışmaların arefesindeyiz; çünkü herkes, küçülen pastadan alacağı pay için birbiriyle çatışacaktır. Velhasıl bundan sonrasının umumi manzarası hiç de iç açıcı değildir.”

Krizin İmkânları: Yeni Bir Medeniyet Sıçramasının Şartları

Çağımızda, kapitalist sistem üzerine en güçlü teorik çalışmaları yapan bir düşünür olan Wallerstein’ın kaleminden mevcut küresel ekonomik krizin nedenleri, kökenleri ve mahiyeti üze-

rine yapılan çarpıcı analizin de kimi zaman açık kimi zaman da örtük şekillerde gösterdiği gibi ekonomik kriz, krizin nedeni değil aksine yaşanan küresel medeniyet krizinin kaçınılmaz sonucudur. Wallerstein’ın krizin kısa vadeli sonuçlarına ilişkin yaptığı keskin gözlemler bile krizin ekonomik boyutunun ya da sonuçlarının, aslında ekonominin ötesindeki alanların uzantısı olduğunu; bu nedenle sosyal, siyasî ve kaçınılmaz olarak ekonomik yapıları derinden sarsacağını gösteriyor.

Yaşanan kriz, ekonomik kriz şeklinde tezahür etse de bu ekonomik kriz, aslında İkinci Sanayi Devrimi’yle birlikte Batı uygarlığının yaşadığı felsefî krizin tabii bir netîcesidir. Medeniyet tarihçileri ve tarih felsefecileri, Karşı-aydınlanma veya Romantik Çağ olarak da adlandırılan 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemi veya süreci “Bunalımlar Çağı” (the age of crisis) diye tarif ederler. Bu süreç, aslında Rönesans ve Reformasyonla birlikte başlayan ve insanı hayatın merkezine yerleştirerek insana tanrısal bir konum biçen, insanı her şeyin ölçüsü ve ölçütü olarak belirleyen modern / seküler Batı uygarlığının yaşadığı krizdir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batı uygarlığı, modernliğin vaat ettiği gibi insanı özgürleştirememiş, aksine, Tanrı’yı, Tanrı fikrini öldürerek, insanı niceliğin hâkim olduğu araçsal aklın hapishanesine hapsetmiştir.

Klasik sosyal teorinin kurucu babalarından Weber, gelinen noktada modernliği, dolayısıyla modern / seküler Batı uygarlığını “demir kafes”e,

çağdaş sosyal teorinin kurucu figürlerinden Foucault ise “modernlik hapishanesi”ne benzetmiştir.

Weber, insanı “demir kafes”e hapseden modernliğin, insanı özgürleştirmek yerine “özgürlük kaybı” ve “anlam krizi” olarak adlandırdığı iki büyük bunalımın eşiğine fırlattığını söylemiştir.

19. yüzyıl kapanırken modern Batı uygarlığının çöküşünü vargüciyle haykıran büyük düşünür Nietzsche, modernliğin, insanlığı dekadansın, çöküş ve çözülmenin eşiğine getirip bıraktığını, önümüzdeki süreçte, insanlığı nihilizm belası olarak adlandırdığı büyük bir felâketin beklediğini haber vermiştir.

Bugün geldiğimiz noktada, Nietzsche’nin öngörülerinin adım adım gerçekleşmekte olduğuna tanık oluyoruz: İçinden geçmekte olduğumuz postmodern durum, insanla Tanrı’yı, Tanrı’yla şeytanı eşitleyen, sarsıcı bir anlam krizi üreten, insanı kültürel bir şizofrenin ortasına bırakıveren “her şey mübah” (anything goes) mottosunun hâkim olduğu, Heidegger’in deyişiyle varoluşsal bir krizin ve saldırının yaşandığı bir varoluş ve hakikat krizinin eşiğine fırlatıldığımız, küresel medeniyet krizinin bir diğer adıdır.

Batı uygarlığı, çatışmaya, kaosa, dengesizliğe, haksız hegemonyaya, sömürüye dayanan bir uygarlıktır. Çatışma ilkesinin nasıl işlediğine baktığımız zaman, diğer ilkelerin de bununla ilintili olarak nasıl işlediğini tahmin edebilmemiz hiç de zor olmayacaktır.

Modern Batı uygarlığı, fizik gerçeklikle fizik ötesi gerçeklik arasında, ruhla beden arasında, insanla Tanrı arasında, cinsiyetler arasında, sınıflar arasında, ırklar arasında, dinler arasında, kültürler arasında velhasıl medeniyetler arasında çatışmaya dayalı, pagan ve barbar bir uygarlık tecrübesidir.

Batı uygarlığının dayandığı bu felsefi ilkeler,

ekonomi alanında da aynen geçerlidir: Çatışma, ben-merkezcilik, dünyevî çıkar, azamî kâr, haksız ve dengesiz kazanç, tekelleşme, güçlü olanın haklı olarak algılanması ve buna paralel olarak güçlü olanın hâkim olduğu yere, bölgeye, ülkeye veya dünyaya çeki düzen verme hakkına sahip olduğu anlayışının son kertede her şeye çeki düzen vermesi, Batı uygarlığının başka medeniyetlere varolma ve yaşama hakkı tanımamasıyla ve sonuçta, tarih felsefecisi Toynbee’nin deyişiyle Batılıların 300 küsur yıl gibi kısa bir zaman dilimi içinde “yeryüzündeki 26 medeniyetten 16’sını fiilen tarihten silmeleriyle, 9’unu ise fosilleştirmeleriyle” sonuçlanmıştır.

Modern / seküler Batı uygarlığının dayandığı ekonomik ilkeler veya normlar, Batı uygarlığının felsefi temellerinin bir sonucu olarak belirlenmiştir.

Toparlamak gerekirse... bu gün insanlığın yaşadığı küresel ekonomik kriz, Batı uygarlığının modernlikle birlikte geliştirdiği vaatlerini yerine getiremediğinin bir ilanı ve temel ilkelerinin eleştirisi olan postmodern durumun bütün insanlığı arkasından sürüklediği felsefi kri-

zin kaçınılmaz bir sonucudur. Postmodernlik, bize yeni bir dünya sunmuyor; bilakis seküler Batı uygarlığının değerleri ile yeni bir dünyanın kurulamayacağını, postmodern ve neo-pagan Batılı değerlerin, insanlığı sadece izafileşmelerin, atomlaşmaların, nihilizmlerin ve varoluşsal kaosların ve bunalımların eşiğine sürüklemekten başka bir şey öneremeyeceğini söylüyor. Nietzsche’nin başka bir bağlamda söylediği şeyi postmodernliğe uyarlayarak söylemek gerekirse Batı uygarlığının bize söyleyebileceği tek yeni şey, artık yeni bir şey söyleyemeyeceği gerçeğidir.

Husserl’den başlayarak, Heidegger, Foucault, Derrida, Baudrillard gibi büyük Batılı düşünürler, aslında hep bu yakıcı gerçeği kendilerine özgü dillerle ve formlarla dile getirmekten başka bir şey

söylememişlerdir.

Batı uygarlığı, sanıldığı gibi aksine açık ve özgürleştirici değil, kapalı ve köleleştirici bir uygarlıktır: Başka medeniyetlere kapalıdır. Başka medeniyetlere açık gibi görüldüğü durumlarda, o medeniyetlere, o medeniyetlerin paradigmaları ile açılmak yerine, fizik gerçekliğe hapsedilmiş, dar ve sınırlı seküler Batılı perspektiflerle açılmaktan başka bir şey yapamamıştır ve yapamamaktadır: Ki bu başka medeniyetlerin anlam haritalarının sınırlı ve sınırlayıcı seküler Batı uygarlığının değer-

şey yapamadığını gözler önüne sermiştir.

Vahiy, duran, Batılılar tarafından durdurulan tarihin yeniden ve bütün farklı medeniyetlerin kendi farklılıklarını yaşayabilecekleri ve yaşatabilecekleri monolojik değil, diyalogik; güce değil, hakka, hakikate ve adalete; çatışmaya değil, sulha ve selamete dayalı yepyeni bir medeniyetin, taptaze bir “darusselam”ın ve “darulislâm”ın tesis edilebileceği tarihin dönüm noktasının eşiğinde Müslümanların yapacakları fikrî, sosyal, siyasî ve sanatsal atılıma belki de her zamankinden daha

Postmodernlik, bize yeni bir dünya sunmuyor; bilakis, seküler Batı uygarlığının değerleri ile yeni bir dünyanın kurulamayacağını, postmodern ve neo-pagan Batılı değerlerin, insanlığı sadece izafileşmelerin, atomlaşmaların, nihilizmlerin ve varoluşsal kaosların ve bunalımların eşiğine sürüklemekten başka bir şey öneremeyeceğini söylüyor.

leriyle tanımlanmaya kalkışılması ve sonuçta tanınamaz hâle gelecek kadar tahrif ve tahrip edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun en çarpıcı örnekleri, Batı’ya ithal edilen Budizm’in Zen Budizm’in, Taoizm’in ve Hinduizm’in seküler algılama biçimlerine göre yeniden formatlanması ve sonuçta ortada Budizm’den de, Zen’den de, Taoizm’den de, Hinduizm’den de eser kalmamasıdır.

Ancak neo-seküler ve neo-pagan Batı uygarlığı, aynı şeyi İslâm’a karşı yapamamaktadır. İslâm, sözkonusu Doğu gelenekleri gibi sadece iç dünyaya yönelen ve dış dünyayı ihmal eden bir din, dolayısıyla dünya-hayat tasavvuru olmadığı için Batı uygarlığı tarafından geliştirilen formatlama, ekleme ve dönüştürme girişimlerini püskürtmeyi başarmaktadır.

Batı uygarlığının kendisi dışındaki medeniyetlere hayat ve varolma hakkı tanımaması, tek bir zeitgeist’in, seküler bir zeitgeist’in üretilmesiyle, bu da beşerî, dolayısıyla pagan dünya tasavvurlarının geleceği son noktaya gelmesiyle neticelenmiş, insanlığı sadece büyük kaosların, katastrofların ve yokoluşların eşiğine getirmekten başka bir

kapsamlı, daha kucaklayıcı, daha küresel bir sıçramaya kaynaklık edecek kadar taptaze, yepyeni ve bütün ırmakların kendisine akacağı ve herkesi sulayacak tertemiz bir insanlık pınarı olarak öncü varoluş kuşaklarının hayata, zamana ve tarihe müdahale etmelerini bekliyor.

Çünkü bir yandan Batı uygarlığının sonuna, öte yandan da kısmen bunun kaçınılmaz sonucu olarak da, İslâm medeniyetinin iki-üç asırdan bu yana yaşadığı medeniyet krizinin aşılabileceği son noktaya, yeni bir başlangıcın eşiğine gelmiş durumdayız. Sadece biz değil, bütün insanlık, bir yandan, dünyayı yaşanılmaz bir yere dönüştüren Batı’nın çöküşüne tanık olurken öte yandan da, Batı uygarlığından çok daha kuşatıcı, derinlikli, öz güveni yüksek, herkesi nasılsalar, nasıl varolmak istiyorlarsa öylece kabul eden, nasıl istiyorlarsa öylece hayat ve varolma hakkı tanıyan, etiğin, estetiğin ve adaletin hâkim olacağı yeni bir medeniyet sıçramasını tetikleyecek yalnızca Müslümanlar tarafından gerçekleştirilecek köklü ve tarihin akışını değiştirecek bir açılıma ve atılıma gebe. ■

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

Küreselleşme ve Değerler Krizi

Asım YAPICI*

Bir toplumun sosyal normları, kültürü, inançları, ahlâk anlayışı ve idealleriyle doğrudan ilişkili olan değerler kalbi besleyen damarlara benzetilebilir (Christias, 2003). Bu sebeple toplumun değer sisteminde bir kriz yaşanacak olursa bu durum doğrudan doğruya kültürel yapıyı, kimliği, din ve ahlâk telakkisini derinden yaralar; çünkü değerlerde yaşanan kriz aynı zamanda kimlik, kültür ve kişilik krizi olarak tezahür etmektedir.

Bir sosyal yapı içinde paylaşılmış ve genelleştirilmiş tutumlar olarak kavramlaştırılan değerler bireylerin fiziksel ve sosyal çevrelerini algılama, anlamlandırma ve yargılamasına zemin hazırlayarak davranışları yönlendirici bir işlev üstlenmektedir (Güngör, 1998). Buradan hareketle dış dünyayı algılama şeması kazandıran değerlerin nerede nasıl davranılacağını, kime nasıl tepki verileceğini, dahası kişinin kendisini ve başkalarını nasıl tanımlayacağını belirleyen sağlam bir kılavuz olduğu söylenebilir.

Bir toplumun sosyal normları, kültürü, inançları, ahlâk anlayışı ve idealleriyle doğrudan ilişkili olan değerler kalbi besleyen damarlara benzetilebilir (Christias, 2003). Bu sebeple toplumun değer sisteminde bir kriz yaşanacak olursa bu durum doğrudan doğruya kültürel yapıyı, kimliği, din ve ahlâk telakkisini derinden yaralar; çünkü değerlerde yaşanan kriz aynı zamanda kimlik, kültür ve kişilik krizi olarak tezahür etmektedir.

Kuşkusuz değerler durağan değildir, yavaş yavaş değişebilir *çünkü şayet değerler değişmeyip tamamen aynı kalsaydı bireysel ve sosyal değişim mümkün olmazdı. Eğer değerler tamamen değişir bir yapı arz etseydi, bu durumda da toplumun ve bireyin sürekliliği imkânsız hâle gelirdi* (Rokeach, 1973: 4-5).

Burada önemli olan şudur: Değişimin kültürel, ahlâkî, millî ve dinî yapıyla ilişkisi, yani yönü ve şiddeti onun hem birey hem de toplum açısından bir fırsat mı yoksa tehdit mi olduğunu belirlemede önemlidir. Başka bir deyişle değerler de değişecektir, hatta değişmelidir. Değerlerin değişmesi, insanların hızla değişen dünyaya ayak uydurabilmelerine, böylece iç ve dış dünyaları arasında ahenkli bir ilişki kurabilmelerine imkân vermektedir (Yapıcı & Zengin, 2003:

* Doç. Dr.
Çukurova Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Ana bilim Dalı

Modernite Batı dışı değerleri açıkça sorgularken, küreselleşme görünürde değerleri önemseyen fakat gizil bir şekilde değerleri besleyen din, kültür ve kimliği, kısaca dinî dünya görüşünü ve yaşam biçimini erozyona uğratan yapıyla aslında modernitenin bile yapmadığı tahribatı gerçekleştirmektedir.

189); ancak değişim çok hızlı bir şekilde gerçekleşirse, dahası yerelliği, dolayısıyla kimliği ve kültürü dışlayıcı bir görüntü arz ederse insanların iç ve dış dünyaları arasındaki kopukluk ziyadesiyle artacak, neticede toplumu ve kültürü nev-i şahsına münhasır hâle getiren kimlik hatları zayıflayacaktır. Kimliğin zayıflaması ise sosyal çözülme ve asimilasyon tehlikesini beraberinde getirmektedir.

Tarihsel süreçte pek çok milletin değer sisteminde büyük çaplı değişimler yaşanmıştır. Mesela, politeist Roma İmparatorluğunun Hristiyanlığı, putperest Arapların, ateşperest Sasanilerin ve Gök Tanrı inancına sahip Türklerin İslamiyeti kabul etmesi sadece ve basitçe bir inanç değişimi değil aynı zamanda yeni bir dünya görüşünü, yeni bir yaşam biçimini ve yeni bir kimliği benimsemeleri anlamına gelmektedir. Uzun ve travmatik bir yolculuk olan değişim süreci toplumsal bünyeye uygun bir biçim alırsa kalıcı olabilir, aksi hâlde süreç tamamlanmadığı için toplumsal yapıya uygun bir hâle gelene kadar devam eder. Tarihsel süreci ve günümüzü dikkate alarak söylemek gerekirse bir yaşam biçimi olarak Müslümanlık, Türk toplumu ve kültürü ile örtüşmüş, Türk insanının bünyesiyle uyumuştur. Hatta dinî ve millî olan öylesine sarmaş dolaş bir hâle gelmiştir ki bunları birbirinden ayıklamak ve farklılaştırmak hususunda akademisyenler bile zorlanmaktadır. Netice itibarıyla bu gün Müslüman Türk toplumunda cari olan değerler sosyo-kültürel ve dinî yapıyla iç içe girdiği için dinî yaşayışta meydana gelen değişimler doğrudan değer sistemini, değer sisteminde meydana gelen değişimler ise dini anlama ve yaşama biçim-

lerini etkilemektedir.

Şehirleşme, sekülerleşme ve pozitivist düşüncenin ürünü modernitenin ürettiği Batılı değerlerin evrensel olduğu iddia ve baskısıyla sarsılan geleneksel değerler küreselleş(tiril)me ile birlikte daha yoğun bir kriz fırtınasına tutulmuştur. Modernite Batı dışı değerleri açıkça sorgularken küreselleşme görünürde değerleri önemseyen fakat gizil bir şekilde değerleri besleyen din, kültür ve kimliği, kısaca dinî dünya görüşünü ve yaşam biçimini erozyona uğratan yapıyla aslında modernitenin bile yapmadığı tahribatı gerçekleştirmektedir. Özellikle hâkim kültürün değer kodları geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeleri istila etmektedir.

Bu bağlamda genelde İslam dünyasında, özelde ise Türkiye’de millî ve manevî değerlerin ayakta kalabilme mücadelesi verdiğini söylemek mümkündür. Din anlayışlarının pozitivist-rasyonalist bir muhteva kazanmasıyla birlikte dinî duygu, düşünce ve davranışlarda gözlenen nisbî zayıflama yoğun değer krizi yaşayanların bazen ateizmi, bazen satanizm vb. patolojik kültleri, bazen yoga ve meditasyon gibi ruhsallığı önceleyen pratik uygulamaları, bazen de din değiştirmeleri kolaylaştıran faktörlere zemin hazırlayabilmektedir (Yapıcı, 2007).

Bu noktada küreselleşmenin ne olduğunun da sorgulanması gerekir.

Küreselleşme kavramı ile dünya ölçeğinde ulusal kimliklerin, ekonomilerin ve sınırların çözülmesi, sosyal hayatın büyük bir bölümünün küresel süreçler tarafından belirlenmesi, dünyadaki farklı toplumların duyuş, düşünüş ve yaşayış bakımından birbirlerine benzemeye başlaması, buna bağlı olarak da tek bir küresel kültürün ortaya çıkmasıyla yerel ve otantik olan pek çok şeyin anlamını yitirmesini içeren bir süreç ifade edilmektedir. Buradan hareketle *küreselleşme küçülerek yoğunlaşan dünyanın tek bir mekân olarak algılanması olarak tanımlanabilir* (Robertson, 2000: 21). Özellikle iletişim alanında yaşanan gelişmelerle fiziksel mekân idrakleri değişmekte, böylece mesafeler önemini yitirmektedir. Bu süreçte herkes dünyanın küçüldüğünü hissetmektedir. Artık daha fazla insan daha

sık seyahat etmekte, elektronik iletişim dünyanın en uzak bölgeleri arasındaki mesafeyi kaldırmaktadır. Küresel iletişim ağlarıyla âdeta “*coğrafyanın sonu*” ya da “*mesafenin ölümü*” ilan edilmektedir. “*Zaman mekân sıkışması*” (Harvey, 1997) olarak da isimlendirilen bu durum sayesinde gücü elinde bulunduranların fikirleri, kültürleri ve değerleri dünya ölçeğinde yayılmaktadır. Böylece dünya *küresel bir köye* dönmüş olmaktadır.

Ulus devletlerin gücünü kaybetmesi, dünyayı kendi şartlarını dayatma imtiyazını elinde bulunduran çok uluslu büyük şirketlerin idare etmeye başlaması (Hirst & Thompson, 2000) Batı pazarının tüm dünyayı kuşatan sömürgeciligi olarak adlandırılabilir. Sömürgecilikte ise tek amaç kârlılıktır, yani var olmanın değil sahip olmanın evrenselleştirildiği insanların yalnızca üretim ve tüketimleriyle tanımlandıkları bir dünya söz konusudur. Bu dünyada insan artık yurttaş değil birbirine internet başta olmak üzere pek çok kitle iletişim aracıyla ve süper marketler zinciriyle bağlı olan bir tüketicidir (Sayar, 2001). Baudrillard’ın (1997) *tüketim toplumu* diye kavramsallaştırdığı bu süreç, aslında Ritzer’in (1998) ifadesiyle *toplumun “McDonalds”laştırılması*dır. Bu durum millî ve manevî değerleri derinden yaralamaktadır.

Müslüman kültürde daha dün cömertlik erdem iken bu gün tüketim toplumunun kısılcığında israf her geçen gün çoğalmaktadır. Yiyecekten giyimkuşama, mobilyadan teknolojinin sunduğu ileti-

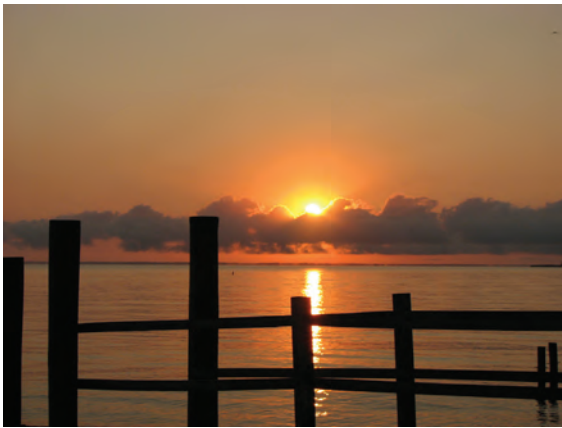
çocuk dualarıyla ilişkili bir çalışmada tespit edilmiştir ki onlar küreselleşmenin sunduğu imkânlarla ulaşma arzusuyla motive bir hâldedirler. Sahip olamadıklarına ulaşma arzusuyla dua eden çocukların verdiği nimetlerden dolayı Allah'a şükretme düzeyi ise oldukça düşüktür.

şim ve ulaşım vasıtalarına kadar her alanda israf artmış durumdadır. Sahip olma duygusu kıskançlık ve çekememezlik duygularını da tahrik etmektedir. Sahip olunan şeyleri kaybetme endişesi ya da küresel dünyanın geleceğinin nasıl olacağının kestirilememesi ise cimriliği harekete geçirmektedir. Bu ise İslam kültürünün en ayırıcı vasıflarından olan yardımlaşma ve diğerkâmlığın gittikçe değersizleşmeye başladığı anlamına gelmektedir. bu gün artık “karz-ı hasen” (güzelce ödünç verme) ve Müslüman Türk insanının cömertliğini gösteren “Tanrı misafiri” kavramlarını hatırlamakta güçlük çekmekteyiz. Bireyselleşme bencilleşmeye dönüşmüştür. Geleneksel kültürde bilgeliğe ve bilge kişiye verilen değer neredeyse yok olmakta ve *ilmin kadar konuşan paran kadar konuşa dönüşen bir dünyaya* doğru evrilmekteyiz. Dahası geleneksel yapıda var olan şükür duygusu sahip olmanın önemsendiği tüketim toplumunda kaybolmaya yüz tutmuştur. İnsanlar artık sahip olduklarına şükreden değil sahip olamadıklarına haset eden bir ruh hâli içinde sosyal ilişkilerini sürdürme eğilimi göstermektedir. Bu durum sadece yetişkinlerde değil çocuklarda bile gözlenmeye başlamıştır. Mesela çocuk dualarıyla ilişkili bir çalışmada tespit edilmiştir ki onlar

küreselleşmenin sunduğu imkânlarla ulaşma arzusuyla motive bir hâldedirler. Sahip olamadıklarına ulaşma arzusuyla dua eden çocukların verdiği nimetlerden dolayı Allah'a şükretme düzeyi ise oldukça düşüktür (Yapıcı, 2005). Bu ise onları ileriki yaşamlarında tüketim toplumunun anlamsızlaşan bireyleri hâline getirecek sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Bilhassa değer, vicdan ve ahlâk gelişimi açısından çok önemli bir dönem olan ergenlik ve ilk gençlik döneminde bulunanlar geleneksel değerlerin çöküşünün etki ve zararını ziyadesiyle hissetmektedirler (Hökelekli, 2002: 27).

Küreselleşme süreciyle birlikte insanlara emniyet ve güvende olma hissini veren kaynaklar günden güne zayıflamakta, neticede samimiyet ve sahiçilik duyguları kaybolmaktadır. Öyle ki insan tam olarak neye sadık kalması gerektiğini hatırlamamaktadır. İnsan varlığına, var oluş kaygılarına ve gündelik hayatına anlam katan değerlerin en azından önemli bir kısmını kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Aslında bütün bunlar bir yönüyle millet ve aile gibi toplumu ayakta tutan değerlerin ciddi bir sarsıntı geçirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu süreçte aile kurumu çözülmekte, boşanmalar artmakta, çocuksuz evlilik modeli, evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsellik, hatta homoseksüellik yaygınlaşmaktadır. Tüm bunlar bir yandan yurtsuzluk ve sahipsizlik duygularından beslenirken bir yandan da bu tür duygular geleneksel değerleri pejoratif bir üslupla ötelemeye zemin hazırlamaktadır; çünkü küresel dünyaya katılım millî ve manevî değerlerin anlam verici işlevini ortadan kaldırarak ve ben algısını ön plana çıkararak hem yalnızlık duygusunu hem de başkalarının sahip olduklarına sahip olamamanın verdiği yoksunluk hissini tahrik etmektedir. Neticede insan *kalabalık içinde yalnızlık* çekmeye başlamaktadır. Bu ise kişiyi kaygı ve endişeye sevk eden temel faktörlerin başında gel-

mektedir. Esasen bu endişesini gidermek için kişi olabildiğince çok şeye sahip olmak istemekte, bu da onu tüketim insanı hâline getirmektedir. Başka bir deyişle küresel çağda insan bir şeye sahip olmak suretiyle yurtsuzluk, yalnızlık, güvensizlik ve anlamsızlık duygularından kurtulmak istemektedir (Sayar, 2001).

İşte bu noktada küreselleşmenin ekonomik hayatla birlikte en önemli etkisinin millî ve dinî kimlikler üzerinde tezahür ettiği görülmektedir (Yapıcı & Yıldırım, 2003). Kimlik duygusu bireyleri ötekilerden ayıran farklılıklar üzerinde inşa olduğu için bir grubu ayakta tutan tüm değerler kişinin mensup olmaktan büyük bir gurur duyduğu aidiyetleriyle ortaya çıkar (Lorenzi-Cioldi & Doise, 1994; Bar-Tal, 1999). Hâlbuki kürselleşme, tek yönlü biçimlendirici etkisiyle kimlik, kültür ve değer hatlarında zayıflama ve buharlaşmayı beraberinde getirmektedir. Öyle ki artan melezleşme ile kimliğin otantikliği yok olmaktadır. Aslında yukarıda saydığımız yurtsuzluk, anlamsızlık, kaygılı olma, yalnızlık vs. olgular da tamamen kimlik hatlarındaki zayıflama ile ilişkilidir.

Özetle küresel(leştirici) dünya kimlik hatlarında belirsizleşmeyi beraberinde getirdiği ve kültürün nev-i şahsına münhasır yerelliğini yok edici darbelerle sersemlettiği için Müslümanlığın ayırıcı vasıfları flulaşma tehlikesi altındadır. Mesela, Müslüman kültürde adının anılması bile kerih kabul edilen domuz özellikle çizgi filmlerde domuzcuk şeklinde algılan(dırıl)arak sempatikleş(tiril)mektedir. Yine, Müslüman toplumlarda evlilik dışı ilişkilere ve patolojik cinselliğe yönelik sert olumsuz tepkiler nispeten yumuşamaya başlamıştır. Kapitalizmin etkisiyle kanaatkârlık, saygı ve merhamet başta olmak üzere pek çok değer metalaşmakta, komşuluk ilişkileri olumsuz etkilenmektedir. Hayata anlam veren manevî değerler ve içsellik “olma” değil, bir şeye “sahip olma”nın cazibesiyle önemsizleşmekte, sosyal statü para ve servetle ölçülebilir bir hâle gelmekte, dahası tüm değerler alınıp satılabilen bir konuma indirgenmektedir. Netice itibarıyla aslî değerlerin önemini yitirdiği, bünyeye uymayan yabancı değerlerin benimsendiği toplumlarda cinayet, yaralama, intihar, hırsızlık ve cinsel istismar başta olmak üzere toplumun suçluluk oranını yükselten fiiller artış göstermektedir (Köylü, 2006).

Diğer yandan küreselleşmenin sunduğu fırsat-

ları da görmezlikten gelmemek gerekir. Dolayısıyla değerler ve kimlik krizine sebep olanın küreselleşme değil küreselleştirici gücün istediğini istediği gibi yönlendirip biçimlendirebilme kapasitesi olduğunu söylemek durumundayız. Tam da bu noktada insan kendisine şu soruyu sormaktadır: Acaba tek yönlü küreselciliğe bürünen küreselleşme Amerikalı olmadan Amerikanlaşma, Hristiyan olmadan da Hristiyanlaşma mıdır? ■

Kaynaklar

- Bar-Tal, D. (1999). Croyances, ideologie et construction du groupes. In: J.-C. Deschamps, J. F. Morales, D. Pæz & S. Worchel (Eds), *L'identité Sociale* (pp. 43-66), Grenoble: PUG.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim toplumu*. (Çev., H. Deliceaylı & F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Christias, P. (2003). Valeurs et sens commun. *Esprit critique: Revue internationale de sociologie et de sciences sociales* 5 (3). <http://www.espritcritique.org>
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenleri* (Çev. S. Savran), İstanbul: Metis Yay.
- Hirst, P. & Thompson, G. (2000). *Küreselleşme sorgulanıyor* (Çev. C. Erdem & E. Yücel), Ankara: Dost Yay.
- Hökelekli, H. (2002). Gençlik ve din. H. Hökelekli (ed.) *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde (ss. 11-29), Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Köylü, M. (2006). Küreselleşme ve ahlâki değerler. Y. Mehmedoğlu & A. U. Mehmedoğlu (Ed.) *Küreselleşme, Ahlâk ve Değerler* içinde (ss. 51-107), İstanbul: Litera Yay.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Doise, W. (1994). Identité sociale et identité personnelle. In: R. Y. Bourhis & J.-P. Leyens (Eds), *Stereotypes discrimination et relations intergroupes* (pp. 69-96), Liège: Mardaga.
- Ritzer, G. (1998). *Toplunun McDonaldlaştırılması: Çağdaş toplum yaşamının değişen karakteri üzerine bir inceleme* (Çev. Ş. S. Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Robertson, R. (2000). *Küreselleşme, toplum kuramı ve küresel kültür* (Çev. H. Ü. Yolsal), Ankara: Bilim Sanat Yay.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Sayar, K. (2001). Küreselleşmenin psikolojik boyutları. *Yeni Symposium* 89 (2), 79-94.
- Yapıcı, A. & Yıldırım, M. (2003). Küreselleşme sürecinin dinî kimliklere etkisi: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Dini Araştırmalar* 6 (17), 117-138.
- Yapıcı, A. & Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralamaları üzerine psikolojik bir araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 (4), 173-206.
- Yapıcı, A. (2005). Güdü ve içerik açısından çocuk duaları ve dualara yansıyan sorunlar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2), 57-93.
- Yapıcı, A. (2007). Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçişin sebepleri üzerine sosyo-psikolojik bir inceleme. *İslami Araştırmalar* 20 (2), 121-138.

Küresel Krizin Siyasi ve Ahlâki Kaynakları

Hızır Murat Köse*

D O S Y A

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

aslında Doğu Bloku'nun çöküşü bir yanılsamaya neden oldu. Liberalizmin derinden derine yaşadığı kriz, Doğu Bloku'nun çöküşüyle yirmi yıllık bir gecikme ile gün yüzüne çıktı.

Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılışı sonrasında tarihin sonunun geldiğini iddia ederek zafer ilan eden liberalizmin bizatihi kendisi bu gün küresel bir krizle karşı karşıyadır. Sadece liberalizmin sorunu olarak kalmayan bu kriz, küresel ölçekte tüm dünyayı görünür hâliyle finansal ve ekonomik, daha derinden bakıldığında siyasi ve sosyal açıdan etkilemektedir. Geçen yirmi yıl içinde neler oldu da, zafer ilan eden liberalizm dünyayı böylesine ağır bir krizin içine sürükledi? Aslında Doğu Bloku'nun çöküşü bir yanılsamaya neden oldu. Liberalizmin derinden derine yaşadığı kriz, Doğu Bloku'nun çöküşüyle yirmi yıllık bir gecikme ile gün yüzüne çıktı. Bugün, krizden nasıl çıkılacağı yoğun bir şekilde tartışılmaktadır; kısa ve uzun vadeli çözüm önerileri ile ulusal ve uluslararası seviyede müdahalelerle krizin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Çözüm önerilerini tartışmak önemli olmakla birlikte, krizin nedenlerinin ne olduğunun tespit edilmesi bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır zira krizin nedenlerini doğru ve derinlemesine tahlil etmeden sağlıklı çözüm önerileri üretebilmek hemen hemen imkânsızdır.

Yaşadığımız bu derin buhranın nedenlerini liberalizmin modern dönemde inşa ettiği, bireyi esas alan siyasi ve ekonomik modele ve dolayısıyla siyaset ile ahlâk arasında kurduğu ilişki biçimine kadar götürmek mümkündür. Bu yeni ilişki biçiminde siyaseti mümkün kılan birey üstü tüm otorite ve değerlere karşı çıkmıştır. Modern dönemde liberalizmin ortaya çıkardığı sorunlardan birisi siyaset ve ahlâkı mümkün kılan ortak zemini atomize birey anlayışıyla ortadan kaldırmasıdır. Bu süreçte ilk olarak içerik siyasetini dışlayıp formel mekanizmalar üzerinden özel alana indirgediği ahlâkı, bireylere bırakan liberalizm, gelinen noktada sadece dış kontrolü esas alan mekanizma esaslı siyaset anlayışıyla sistemi kontrol etmekte zorlanmaktadır. Liberalizm kişilere hakları üzerinden toplum karşısında bir kimlik ve bağımsızlık sağlarken bunu toplumdan soyutlanmış veya topluma karşı duran birey kavramlaştırması üzerinden yaparak siyaset ile ahlâk arasındaki ilişkiyi sorunlu bir mecraya sokmuştur. Bu anlamda günümüzde yaşanan kriz temelde modern dönemde Batı'da ortaya çıkmış insan tipinin ve siyasi rejimin sorunu olarak görülebilir. Burada bencil, kâr peşinde koşup sadece

* Yard. Doç. Dr. ,
Fatih Üniversitesi

Hristiyanlığın kilise otoritesi altında aldığı dogmatik şeklin 'olması gerekenin' alanını, 'olanı' (is) da kuşatacak biçimde genişletmesi, onun ortaya çıkan yeni gelişmelere cevap verebilme noktasında yetersiz kalmasına, engizisyonla sonuçlanan baskıların ve ciddi çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

kendi çıkarını ve geleceğini düşünen, topluma ve diğer insanlara karşı sorumluluk duygusu zayıf (veya hiç olmayan) bireyin ve onu ortaya çıkaran bir dünyanın (sistemin) krizi söz konusudur.

Krizi aslında hem bireysel hem de sistem düzeninde yaşanan güven bunalımı çerçevesinde ele alıp incelemek mümkündür. Bireyleri kendi çıkarlarını önceleyen, atomize fertler şeklinde kabul eden bu yaklaşımın, yaşadığımız kriz muvacehesinde formel mekanizma dışında güveni sağlayıp, siyasete zemin olabilecek ve kişilerin vicdanlarına hitap edecek ortak ahlâki ve siyasi değerler tesis etmede başarı sağlayamadığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Liberalizmin ortaya koyduğu bu yeni ilişki biçimini anlayabilmek için onun eleştirdiği önceki dönemi kısaca incelemek gerekir. Antik Yunan'da siyaset anlayışı temelde ev yönetimi ile şehir yönetimi arasındaki ayrıma dayanmaktaydı. Ev alanı yaşam için zorunlu ihtiyaçların karşılandığı bir alan iken siyaset eşitlerin iradi eylemleriyle (act) faaliyette bulundukları mümkünler sahasıdır. Ayrıca Aristo'nun sebepler teorisinde ifadesini bulan tüm varlıkların, siyasi rejim dahil olmak üzere kendileri için iyi olan form'u gerçekleştirmeye çalıştığı teleolojik bir yaklaşım söz konusudur. Ortaçağ'da çerçevesi kilise tarafından çizilen ahlâk ve siyaset anlayışıyla karşılaşmaktayız. Kilisenin siyaset yorumunda insan için çizilen olması gereken (*ought*) ideal çıta oldukça yukarılara çekilmiştir. Hristiyanlığın kilise otoritesi altında aldığı dogmatik şeklin 'olması gerekenin' alanını, 'olanı' (is) da kuşatacak biçimde genişletmesi, onun ortaya çıkan yeni gelişmelere cevap verebilme noktasında yetersiz kalmasına, engizisyonla sonuçlanan baskıların ve ciddi çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumun ve siyasetin mümkün olan tüm alanlarına müdahale etmeye ve onları kontrol altına almaya çalışan kilisenin baskıcı uygulamaları dini ve siyasi otoritesini tartışma konusu yaptı. Kilisenin siyasi ve dini otoritesinin zaman içinde zayıflaması yanında bilimde

devrim niteliğindeki gelişmeler ile buna paralel gelişen felsefedeki yeni yaklaşımlar klasik dönemden modern döneme geçişteki önemli etkenlerdir.

Siyaset düşünürlerinin genellikle Machiavelli ile başlatıkları modern dönemin en önemli özelliklerinden birisi siyaset ile ahlâk arasındaki bağın koparılması veya aralarındaki ilişkinin tersine (siyasetin ahlâka dayanması yerine ahlâkın siyasete dayanması) çevrilmesidir. Machiavelli'nin siyaset felsefesinde yaptığı önemli açılım benimsediği realizmiyle 'olan'a yaptığı vurgudur. O kilise tarafından çizilen, gerçekçi bulmadığı 'olması gereken' insan ve siyaset modeline karşı, gerçekleştirilebilecek 'olan' üzerinden geliştirmeye çalıştığı bir siyaset modeli teklif eder. Bir anlamda standartları düşürerek 'olan' üzerinden gerçekçi bir şekilde siyasetin geleceğini/talihi (*fortune*) kontrol altına almaya çalışır.

Machiavelli sonrası dönemde siyaset felsefesinin en önemli düşünürlerinden birisi olan Hobbes'un siyaset anlayışında, Aristo'nun teleolojik yaklaşımına göre en üst iyiyi gerçekleştirmeye çalışan insanın yerini, asgari ihtiyaçları üzerinden yaşam mücadelesi veren insanın aldığını görmekteyiz. Hobbes'un yapmaya çalıştığı bir anlamda siyaseti zorunlulukların cari olduğu ekonomik alana hasır

Bastille Hapsahanesi Baskını

etmek ve idareyi monarka vermektir. Bu çerçevede kişinin gerçekleştirmeye çalışacağı amaç bağımlı

yaklaşım yerine başlangıç ve doğal hâl öne çıkmakta olup, insanın güvenliğini ve hayatını idame ettirmesi temel hedef hâline gelmektedir. Artık tabula rasa kabul edilecek olan insan istenilen biçime sokulabilecek bir varlığa dönüşür.

'Olan'ın Hobbes'taki yansıması sosyal sözleşmedir. Hobbus'un siyaset felsefesi esasında her ne kadar mutlakiyetçi bir rejimi öne çıkarsa da onun farazi sosyal sözleşmesinde zımnen de olsa bireye yer verilir. Hobbes'un sosyal sözleşme kuramında somutlaşan 'sözleşme' yaşadığı çevreden ayrıştırılarak tanımlanmaya çalışılan doğal hâldeki soyutlanmış bireyler arasında yapılmakta böylece birey toplumdan ve devletten ayrı hukuki bir varlık olarak ortaya çıkarak, kendisini toplumdan ve devlet-

gücünü kaybetmesi ve akabinde yaşanan uzun süreli din savaşları neticesinde hakikat üzerinde yaşanan şüphe Descartes'i metot üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Descartes sonrasında felsefenin yoğunlaştığı temel alan varlık sorunu (ontoloji) yerine epistemoloji olmuştur. Bu, siyasete şu şekilde tercüme edilmiştir; insanlar artık hayatın tüm alanlarında belirlenimlerde bulunma hususunda kendileri dışında ortak genel bir otorite kabul etmezler. Hayatın tümü üzerine belirlemede bulunacak genel bir uzlaşının mümkün olmadığı bir durumda siyaseti mümkün kılacak asgari müşterekler üzerinde uzlaşy yolu aranmıştır. Bu da oluşturulan kurumlar ve hukuki düzenlemeler sayesinde yapılmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle artık içerik siyaseti yerini formel siyasete bırakır. Kendi hayatlarını ve geleceklerini belirlemede karar mercii birey olurken, herhangi bir 'iyi' kavramı

Mülkiyet hakkını hukukla güvence altına alan yükselen yeni sınıf burjuvazi, Monarkların keyfi uygulamalarının önüne geçerek önünü görebilme imkânına kavuştu. Bütün bu tarihi süreç içerisinde güçler ayrımına dayalı hukuksal yapıların sağladığı güven ortamı, liberalizmin ortaya çıkışının ve bugüne kadar varlığını devam ettirebilmesinin en önemli unsurlarından birisidir.

ten bağımsız ve hatta ona karşı konumlandırarak tanımlamaya çalışmaktadır. Hobbes sonrasında siyaset ve ahlâk arasındaki ilişkide yeni bir dönem başlar. Siyaset ve ahlâk arasındaki ilişkide artık en önemli unsur liberalizmin öne çıkardığı bireydir. Aristo felsefesine dayanan klasik siyaset felefeğinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişki çatışmadan daha çok uyum üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. İnsanın içinden çıktığı ve bir parçası olduğu toplum onun karşısında yer almaz, bilakis onun tamamlayıcı bir unsuru olarak görülür; fakat Ortaçağ'da kilisenin farklılıkları içinde barındırıp sürekli değişen 'olan' alanını dogmatik bir şekilde 'olması gereken'le sınırlamaya ve kuşatmaya çalışan otoriter siyaset anlayışı tepkileri de beraberinde getirir. Daha sonraki tarihi süreçte çatışma esaslı diyalektik bir tecrübe yaşanır. Bir sonraki aşamada bu çatışmanın aktörleri toplum-birey veya devlet-bireydir.

Aslında burada Descartes ile başlayan bir sürecin sonuçlarını görmekteyiz. Buna göre kilisenin

öne sürmeyen siyaset özel alana müdahale etmeden sadece kamusal alanda kişilerin şahsi tercihlerini gerçekleştirmelerine imkân sağlayacak ortamı sağlama aracına dönüşür.

Liberalizmi ortaya çıkaran bu süreçte anayasal hukuki düzenlemeler kamusal alanın ve dolayısıyla ahlâk ile siyasetin sınırlarını yeniden çizer. Siyasi iradenin keyfi yönetimine karşı hukuk yoluyla tedbirler alınmaya çalışılır. Modern dönemde liberalizm kilisenin sarsılan otoritesi karşısında yükselen sermayenin kendisine hukuk düzleminde bulduğu güven ortamında neşvü nema bulmuştur. Mülkiyet hakkını hukukla güvence altına alan yükselen yeni sınıf burjuvazi, Monarkların keyfi uygulamalarının önüne geçerek önünü görebilme imkânına kavuştu. Bütün bu tarihi süreç içerisinde güçler ayrımına dayalı hukuksal yapıların sağladığı güven ortamı, liberalizmin ortaya çıkışının ve bugüne kadar varlığını devam ettirebilmesinin en önemli unsurlarından birisidir. Mevcut ekonomik ve siyasi krizler ile ortaya çıkan güvensizlik ortamı ise liberalizmin

en büyük düşmanlarından birisi olmaya aday.

Konfüçyüs şakirdi Tsze-kung'a bir yönetimin üç şeye ihtiyacı olduğunu söyler: Silah, yiyecek ve güven. Şayet bir yönetici bunların üçünü aynı zamanda bir arada elinde tutma imkânına sahip değilse ne yapmalıdır? İlk olarak silahı bırakmalı, daha sonra yiyeceği. Güven en sona kalmaktadır: 'Zira güven olmadan ayakta kalamayız.' der Konfüçyüs. Güven toplumun varoluşu için ekmek ve su kadar, hatta onlardan daha önemli bir yere sahiptir. Kişiler ve kurumlar arası güven bir toplumun varoluşu ve varlığını devam ettirebilmesinin en önemli unsurlarındandır. Yukarıda kökenlerini resmetmeye çalıştığımız modern siyaset düşüncesinin dayandığı Hobbes'un modelinde, insanın yaşamını mümkün kılacak güvenlik esaslı bir yaklaşım söz konusudur. Anarşi dönemlerinde veya rejimlerin kuruluş aşamalarında öne çıkan böylesine bir yaklaşım normal dönemlerde siyasete zemin olması gereken güven unsurunu ihmal etmektedir. Güven, uzlaşma temelli makul bir siyasi yaşamı mümkün kılan en önemli unsurlardan birisidir. Siyasi yaşamda güven şahsi öz güven yanında kişiler arası karşılıklı ilişkilere dayanır. Güven sayesinde insanlar arasındaki ilişkiler düşmanlık esaslı değil, karşılıklı anlayış içerisinde cereyan eder. Güvenin tesisi ve korunması toplumdaki fertlerin üzerinde anlaşabileceği ortak bir zemin ile sağlanabilir. Modern öncesi dönemde ağırlıklı olarak din tarafından, bir ölçüde kişilerin vicdanına hitap ederek sağlanan bu zemin modern dönemde yerini tamamen kanuni düzenlemelerle sağlanan harici bir kontrole bırakmıştır. Weber'in

tespitiyle kapitalizmin ortaya çıkmasının nedenlerinden birisi olan hukuki rasyonalite daha önceki dönemin keyfiliğini engelleyerek sermayenin bilinebilir, tahmin edilebilir ve güvenilir bir ortamda iş yapmasını mümkün kılmıştır. Kapitalizmle birlikte bireyin de neşvü nema bulmasını sağlayan ortam hazırlanmış ve her şeye müdahale eden devlet yerine kişilerin şahsi tercihlerini gerçekleştirebilecekleri ortamı sağlamayı kendine vazife edinen minimum, küçük devlet modeli talep edilmiştir. Kurumların ve piyasanın bu anlamda işlemesi monarşik yönetimlerde kralın keyfi kararları yerine anayasal rejim içinde kanunun bilinirliği ve tahmin edilebilirliğiyle mümkün olacaktır. Bencil, kendi çıkarı peşinde koşan bireyleri ortak zeminde buluşturan formel kurallar herkes tarafından benimsenip uyulduğu takdirde işlev görebilmekteydi. Kişilerin kurallara uymayı terk edip işleri kitabına uydurması durumlarında güven üzerine inşa edilmiş bu sistemin işlemesi ancak zecri tedbirlerin bir dereceye kadar etkili müdahalesiyle bir süre götürebilir; fakat güven olmadan sistemin ilanihaya devamı çok zordur. Güven olmadan kişiler arası ilişkileri ve siyaseti mümkün kılacak ortak değerleri ve zemini tesis etmek neredeyse imkânsızdır.

Bugün gelineen noktada güven bunalımıyla ilgili olarak iki hususa dikkat çekmek gerekir: İlk olarak, kilise sonrası dönemde fiziki bilimlerin tabiat alanında yaptıklarının bir benzeri sosyal bilimlerin alanında yapılacak ve insanlığın sorunları çözülecekti; fakat yaşanan iki dünya savaşı, yerel ve küresel ölçekte görülen ekonomik ve siyasi adalet-

sizlikler bilime ve siyasi sisteme olan güveni ciddi bir şekilde sarstı. Belki de bundan daha önemlisi bu süreçte bilimin de en önemli dayanağı hâline gelen araçsallaştırılan ve ortak bir amaç (olması gereken) üzerinde tartışma yapması yasaklanan akla olan güven sarsıldı. Bireyin özgürlük ve refah arayışı bir anlamda hüsrarla sonuçlandı. İkinci olarak formel mekanizmalar dışında ortak paydalardan yoksun kalan, sosyal sorumluluklardan daha çok kendi şahsi çıkarlarını düşünen bireyler arasındaki güven sarsıldı. Hukuki rasyonalitenin sağladığı en önemli güvence olan önünü görebilme ilkesi kişilerin kurallara uymaması durumunda işlevsiz kalmakta ve kapitalist sistemin işleyişi sekteye uğramaktadır. Kişilerin, vicdanlarına hitap etme yerine kurumsal düzenlemelerle dışarıdan kontrol edilmelerini hedefleyen ve bu çerçevede hukuki düzenlemelerle güven tesis eden liberalizmin kontrol mekanizması, ortaya çıkan teknolojik gelişmeler nedeniyle işlemekte zorlanmaktadır. İnternetin sağladığı imkânlarla küresel ölçekte hem hacim hem de hız itibarıyla büyüyen ekonomik faaliyetleri, özellikle finansal alanda yapılan işlemleri kontrol edebilmek gittikçe zorlaşmaktadır. Kriz derinlemesine analiz edilmeden fatura şahsi hırslarının kurbanı olan bencil şirket yöneticilerine kesilmek istenmektedir. Daha kapsamlı analizlerle bu yönetici tiplerini ortaya çıkaran tarihi süreç ve sosyal yapı ele alınmadıkça sadra şifa çözümler üretilebilmek kolay gözükmemektedir.

Güven bir süreç içinde tedricen oluşur. Hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız kişi ve

eşya karşısında rahat olmayız. O kişiyi tanımak ise bir süreyi gerekli kılar. Tanıma süreç içinde inşa olduğundan kendileriyle ortak bir zemini paylaşmadığımız kişileri teker teker tanımaya çalışırız. Bu tanıma sürecinin ortaya çıkardığı büyük bir işlem maliyeti söz konusudur. Ortak bir zemini paylaştığımız kişilerle olan ilişkimizdeki birbirimizi tanıma hızı çok daha fazladır; bu hıza paralel bir şekilde işlem maliyeti düşmektedir. Güveni tesis etmek zordur, zaman ister; fakat yıkmak çok hızlı ve kolaydır. İnşa edilmesi asırlar alan kurumlara ve hukuka dayalı güven sarsılmış durumda, sarsılan bu güveni onarma teşebbüsleri ne kadar başarılı olacak göreceğiz. Umutlu olabilmek için yeterli ışık henüz görünmüyor. Son ekonomik krizin de ortaya koyduğu üzere liberalizm kendi çıkarlarını düşünen, başkalarına ve topluma karşı sorumluluk bilinci zayıf bireyler ortaya çıkarmaktadır; ancak siyaseti mümkün kılan diğer temel unsur kişinin talep ettiği haklar yanında yükümlülük ve sorumluluk sahibi olmasıdır. Liberalizmin toplumdaki bağımsız olarak tanımladığı atomize olmuş birey anlayışından topluma karşı sorumluluk sahibi kişilerin ortaya çıkması hiç de kolay değildir. Kaynak ve güç transferleri ile yeni bir dünya düzeni kurulmaya çalışılıyor. Dünyanın karşılaştığı küresel ölçekteki ekonomik, siyasi ve çevre sorunları artık tek bir devletin üstesinden gelemeyeceği bir seviyeye ulaşmış durumda. Küresel ölçekte bu sorunlara cevap verebilecek ahlâk ve siyaset modelleri tartışılmaktadır. Üzerinde anlaşılmış ortak değerler ve kurallar zemini olmadan ahlâkın ve siyasetin var olabilmesi neredeyse imkânsızdır. Yukarıda resmettiğimiz tarihi süreç içerisinde toplum, devlet ve birey arasında ortaya çıkan güvensizlikler aşılmadan böyle bir zeminin gerçekleştirilmesi çok zordur. ■

Kaynakça:

- Durkheim, Emile, (1973). "Individualism and the Intellectuals." *Emile Durkheim on Morality and Society*, Robert Bellah (ed), (Chicago: University of Chicago Press,).
- Fukuyama, Francis, (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, (London: Hamish Hamilton).
- Habermas, Jürgen, (1988). *Legitimation Crisis* (Cambridge, Polity Press).
- Luhmann, Niklas, (1990). 'Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives' *Trust, Making and Breaking Cooperative Relations*, (ed. Diego Gambetta), (Oxford: Blackwell).
- Rawls, John, (1987). 'The Idea of an Overlapping Consensus', *Oxford Journal of Legal Studies*, c. 7, sayı. 1.
- Seligman, Adam B. (2000). *The Problem of Trust*, (Princeton, NJ.: Princeton University Press).

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

Küresel Ekonomik Krizin Ahlâki Temelleri

İsrafil Kuralay*

Kapitalist ekonomik sistem, pragmatik rasyonelliğe dayanmaktadır. Bu rasyonellik ekonomik insan figürünü ortaya çıkardı. Tek amacı kâr etmek ve kazanmak olan bu tasavvur, tüm değerleri hiçe sayarak dünyayı küresel felaketlerin eşiğine getirdi.

Dünya ekonomisi, 1929 yılında bütün dünyayı saran büyük buhrandan sonra, Amerika'da ortaya çıkan global finans krizi ile ikinci büyük ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Küresel kriz, başlangıçta ipotekli konut krizi olarak ortaya çıkmışsa da daha sonra bir likidite krizine dönüşmüş ve ardından çok hızlı bir şekilde reel sektörü etkileyerek üretim ve tüketimi durma noktasına getirmiştir. Bu süreç en fazla gelişmekte olan ve yükselen piyasaları etkiledi.

1980'lerden beri yükselişte olan neo-liberal iktisadi süreçte, devletin düzenleme ve denetleme görevi sistematik bir şekilde sitemin dışına itilmiştir. Piyasa mekanizmasının etkinliği açısından kaçınılmaz olan adil, şeffaf ve hesap verebilir yapılanmalar zaman içinde aşındırılmış, bu durum da karşımıza denetim problemini çıkartmış, gözetim ve denetim görevini yapmakla mesul kişiler görevini yerine getirmemişlerdir.

Yaşanan bu kriz yeni ekonomik model arayışlarını artırmıştır. Ekonomik küreselleşme sürecinin oluşturduğu finansal kapitalizm bu kriz dolayısıyla daha çok sorgulanmaya başlandı. Mevcut sistem yeni krizleri içinde barındıran bir yapıya sahip olduğu için alınan önlemler kısa vadeli olup sorunu kökten çözecek bir nitelikte değildir. Mevcut krizin teknik olmaktan ziyade ahlâki bir sorun olarak tanımlandığı dikkate alınırsa sorgulanması gerekenlerin arasında aşırı kâr, mülkiyet, tüketim ve güç tutkusu gibi kavramlar vardır.¹ Artık insana, topluma ve çevreye ciddi zarar verir hâle gelen, aşırı kâr, mülkiyet, tüketim, güç tutkusu gibi kavramlar yeniden sorgulanmak durumundadır. Kapitalist ekonomik düzen çevreyi, insan-tabiat dengesini bozarak küresel sorunlara neden olmaktadır.

* UTESAV Müttevelli
Heyeti Başkanı

1 MÜSİAD, 2009 Türkiye Ekonomisi Raporu, s.151

Küresel finansal kriz, aslında ekonomik bir kriz olmanın ötesinde küreselleşmenin de bir sonucu olarak, değerlerin toplumsal hayattan çekilmesi sonucunda ortaya çıkan bir ahlaki krizdir. Kapitalist ekonomik sistem, pragmatik rasyonelliğe dayanmaktadır. Bu rasyonellik ekonomik insan figürünü ortaya çıkardı. Tek amacın kar etmek ve kazanmak olan bu tasavvur, tüm değerleri hiçe sayarak dünyayı küresel felaketlerin eşiğine getirdi. Bu gün küresel ısınma, çevre felaketleri, ahlaki yozlaşma gibi sorunlarla karşılaşıyorsak bunun en önemli nedeni sorumsuzca tüketmeye odaklanan ve tek amacın kar ve haz olduğu bu paradigmadır.

Kapitalist ekonomik sistem, pragmatik rasyonelliğe dayanmaktadır. Bu rasyonellik ekonomik insan figürünü ortaya çıkardı. Tek amacın kâr etmek ve kazanmak olan bu tasavvur, tüm değerleri hiçe sayarak dünyayı küresel felaketlerin eşiğine getirdi. İktisadi birey, kısa vadeli hedefler uğruna hazcı, kâr odaklı tüketici bir tipoloji çıkarmaktadır. Bu tipolojideki bir insan ahlâki hiçbir sınır tanımayarak, kaynakları sorumsuzca tüketecek ve ötekini kendi çıkarlarını tehdit eden bir tehlike olarak görecektir.

Geleneksel toplumlarda insanların ihtiyaçlarını gidermeye odaklı makul bir mübadele sistemi vardı. Geleneksel dönemde ekonomi, din ve ahlâk iç içedir. İnsanların ekonomik davranışlarını genel manada ahlâk yönlendirmiştir. Modern dönemde ise ahlâk, din ve ekonomik davranış arasında bir uçurum ortaya çıkmıştır.² Özellikle İslam toplumlarının ekonomik yapılarında, reel ekonomiye dayanan, dayanışmacı, paylaşımcı madde ve manayı birlikte ele alan bir iktisadi yapı vardı.

Ekonomik insan figürü, kendisini merkeze koyarak kâr ve hazzı öncelemektedir. Tarih boyunca, toplumların güç kaynağı, ekonomik değerler değil kültürel değerler olmuştur.³ Yeni yüzyılda homoeconomicus'un yerini, gücünü kutsaldan alan metaekonomi alacaktır. Metaekonomik insan anlayışında, belirleyici olan ekonomi değil, Weber'in ortaya koymaya çalıştığı gibi, ana kaynağı dinler olan kültürdür.

Küresel ekonomik krizin, temelinde ahlâki

2 Prof. Dr. Recep Şentürk, Ekonomik Klakınma ve Değerler, UTESAV, Aralık 2008 sh.4

3 Prof. Dr. Nazif Gürdoğan, <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/default.aspx?i=14248&y=NazifGurdogan>

Amerika'nın üç otomotiv devinin (Ford, Chrysler ve General Motors) CEO'larının hükûmetle yapacakları kurtarma paketi görüşmelerine özel jetleriyle gitmeleri, kongre üyelerinin tepkisini çekti. CEO'ların zarar gören şirketleri için hükûmetle görüşmeye özel jetleri ile gitmeleri, lüks harcamadan kaçınmamaları krizin aslında ahlâki bir sorun olduğunu gösteriyor.

problemlerin yatması dolayısıyla sistem kendini sorgulamaya başlamıştır. Mevcut iktisadi yapı, üretim ekonomisinden çok finansal piyasaların spekülâtif yapısı etrafında şekillenen bir yapıya sahiptir. 2000'lerin başından bu yana dünya, yüzde 40 dolayında büyümüş durumda. Oysa varlıkların değerini ifade eden kâğıtların değeri üç, dört kat artmış. Bu dengesizlik büyük ölçüde kuralsızlıktan kaynaklanmaktadır. İçinde bulunduğumuz küresel mali kriz de sektörle reel sektör arasındaki uyumsuzluğun artmasından ortaya çıktı.⁴

Finansal piyasaların temelinde de faiz bulunmaktadır. ABD'de ortaya çıkan kriz, spekülâtif

faizin oluşturduğu saadet zincirinin bozulmasına neden olmuş, reel ekonomiye dayanmayan, haksız kazançlar bir şekilde toplumu kemiren, insanlığı tehdit eden bir canavara dönüşmüştür.

Küresel krizin diğer bir nedeni de şirketin kârlılığı üzerinden prim alan CEO'ların yüksek maaşları ve haksız astronomik kazançlarıdır. CEO'lar, işsiz, parasız on binlerce insana mortgage kredisi vererek primlere kendi paylarına daha fazla prim peşinde koştular. Lehman Brothers'ın, iflasından sadece dört gün önce, görevden ayrılan üç üst düzey yöneticisine 23,2 milyon dolar tazminat ödemeyi kabul ettiği ortaya çıkmıştı. Şirketin CEO'su Richard Fuld da, 2002'den şirketin sıkıntıya düştüğü 2007 yılına kadar yaklaşık

⁴ Mahfi Eğilmez, Krizin Temel Nedeni, Radikal Gazetesi, 23/09/2008

Bu dönemde mevduat ve yatırım bankaları ile derecelendirme kuruluşlarının davranışları dikkat çekmektedir. Bu kuruluşlar, yasal ve ahlâki zemini sonuna kadar zorladığı hâlde, bunlara göz yumulmuş olması, krizi teknik olmaktan çıkararak ahlâki bir zemine taşımaktadır.

350 milyon dolarlık prim aldığını kabul etmişti.

Amerika'nın üç otomotiv devinin (Ford, Chrysler ve General Motors) CEO'larının hükûmetle yapacakları kurtarma paketi görüşmelerine özel jetleriyle gitmeleri, kongre üyelerinin tepkisini çekti. CEO'ların zarar gören şirketleri için hükûmetle görüşmeye özel jetleri ile gitmeleri, lüks harcamadan kaçınmamaları krizin aslında ahlâki bir sorun olduğunu gösteriyor. Dünyanın 100 büyük finansal kuruluşunun batık kredilerden dolayı uğradığı zarar 472 milyar doları buldu.

Bunların yanı sıra bu dönemde mevduat ve yatırım bankaları ile derecelendirme kuruluşlarının davranışları dikkat çekmektedir. Bu kuruluşlar, yasal ve ahlâki zemini sonuna kadar zorladığı hâlde, bunlara göz yumulmuş olması, krizi teknik olmaktan çıkartarak ahlâki bir zemine taşımaktadır. Bu birliktelikten karmaşık türev piyasaları doğmuş, alması kolay kredilerle tüketicilerin aşırı borçlanmasına ve kontrolsüz kredi genişlemesine neden olmuştur.⁵

Son kriz bir kez daha, merkezi planlamanın ve

rimsizliği kadar, denetimsiz bir rekabetin de ne kadar yıkıcı olduğunu göstermiştir.⁶ Bu durum denetlenemeyen piyasa aktörlerinin spekülâtif karmaşık finansal oyunları ile küresel kriz riskinin sürekli gelişerek öngörülemez bir hâle gelmesine neden olmuştur. Fundamentalist piyasacı yönetim felsefesi, piyasa aktörlerini bilinçli bir şekilde ellerindeki asimetrik bilgi kaynaklarını her türlü ahlâki kaygıdan uzak biçimde kullanıp kâr maksimizasyonuna odaklanmaya sevk et-

mektedir. Bunun sonucunda da sosyal sorumluluktan ve etik değerlerden uzak, tek amacın kâr olduğu insani değerleri tehdit eden bir yapı ortaya çıkartmıştır.

Bugün ahlâk ve ekonominin iç içe olduğu, âdil ve sürdürülebilir ahlâki yapıya sahip yeni bir ekonomik modele ihtiyaç duyulmaktadır. Global krizin aşılması yönünde ortaya konulan kısa vadeli iktisat politikaları aslında bir sistem sorunu olan bu krizin aşılması için yeterli olmamaktadır. Bunun yerine sistemin sorgulanması ve ahlâki bir ekonomik model üzerinde düşünmek daha anlamlı olacaktır. ■

5 MÜSİAD A.g.e sh. 29

6 Doç.Dr. İbrahim Öztürk, Kriz: 2008 Tarih Ders Alınmadığı İçin Tekerrür Eder, Çerçeve Dergisi, sayı 51 Haziran 2009

DOSYA

Küresel Ekonomik Kriz ve Değerler

Küreselleşme Sürecinde Toplumsallaşma Sorunsalı

Yakup Coştu*

aslında, küreselleşme konusu üzerinde bir mutabakata varılması, onun epistemolojisi bakımından mümkün değildir; çünkü küreselleşme şu an tartışırken bile evrimini sürdüren bir fenomendir. Küreselleşmeye anlam veren öğelerin değişim hızı, sürekli olarak elimizdekilere yeni baştan değer biçmeyi ve toplumsal ilişkileri buna göre yeniden düzenlemeyi zorunlu kılmaktadır.

I.

Günümüzde dünya ölçeğinde hızla yaygınlaşan iletişim ve bilişim teknolojileri sayesinde küreselleşme fenomeni, kendimizi, toplumları, kültürleri ve bir bütün olarak dünyayı algılayış biçimimizi derinden etkileyen ve yeniden şekillendiren süreçleri tanımlayan bir öğe konumuna yükselmiştir. Tüm dünyayı etkisine alan küreselleşme dalgası, ekonomi, siyaset, kültür, hukuk, din vb. toplumsal/kültürel fenomenler üzerinde önemli değişimlerin yaşanmasına neden olduğu gibi bireylerin gündelik yaşantısından, ilgi ve tercihlerinin belirlenmesine kadar yaşam döngüsü üzerinde de kaçınılmaz bir etki yaratmıştır. Toplumsal alanda yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşümler, bireylerin toplumsallaşma deneyiminin farklılaşmasına da neden olmuştur.

Bu yazı, gündelik hayatın her noktasına kadar etki eden küreselleşme olgusunun bireylerin toplumsallaşma deneyimi üzerinde meydana getirdiği değişim ve dönüşümlerin sosyolojik bağlamını konu edinmektedir. Yazıda, öncelikle küreselleşme olgusuna yönelik yeni bir anlama biçimi öne sürülecek, daha sonra da, bu anlama biçiminden hareketle toplumsallaşma konusu irdelenmeye çalışılacaktır.

II.

Günümüzde küreselleşmeyle ilgili teorilerin yer aldığı geniş bir literatür bulunmasına rağmen küreselleşmenin mahiyetinin bütünüyle netliğe kavuşturulmadığı ve tartışmaların hâlâ devam ettiği görülmektedir. Aslında, küreselleşme konusu üzerinde bir mutabakata varılması, onun epistemolojisi bakımından mümkün değildir; çünkü küreselleşme şu an tartışırken bile evrimini sürdüren bir fenomendir. Küreselleşmeye anlam veren öğelerin değişim hızı, sürekli olarak elimizdekilere yeni baştan değer biçmeyi ve toplumsal ilişkileri buna göre yeniden düzenlemeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla günümüzün akademik

* Dr.,
O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi,
Din Sosyolojisi Bilim Dalı
ycostu@omu.edu.tr

ve kamusal söyleminin merkezine yerleşmiş olan küreselleşmenin 'anlaşılma biçimi', onun toplumsal/kültürel fenomenlerle olan ilişkisini netliğe kavuşturmada belirleyici olmaktadır.

Küreselleşmenin sağlıklı bir tanımını yapabilmek için öncelikle bu fenomenle ilgili olarak kullanımda olan, küresellik (globality), küreselcilik (globalism), küre-yerelleşme (glocalization), küreselleşme (globalization) kavramlarıyla ilgili analitik bir çözümleme yapılması zorunluluk arz etmektedir. Bu ayrıştırma hem konunun daha iyi anlaşılabilmesinde, hem de küreselleşmenin bireysel ve toplumsal alanda meydana getirdiği değişim ve dönüşümleri netliğe kavuşturabilmede bir zemin oluşturacaktır.

Küresellik (globality), hızla gelişen iletişim ve bilişim teknolojilerinin bir sonucu olarak karşılıklı bağımlılık ağlarının yoğunlaştırdığı dünyamızın bir bütün olarak farkında olunması (Robertson, 1999) durumuna gönderme yapmaktadır. Küçülerek yoğunlaşan (Robertson, 1999), McLuhan'ın ifadesiyle "küresel köy" (McLuhan, 1964) hâline dönüşen günümüz dünyasında, artık kapalı yer veya toplum fikri ortadan kalkmıştır. Bu gün dünya toplumlarının, yaşanan gelişmelere gözlerini kapatmaları veya direnmek için giderek yükselen duvarlar inşa etmeleri mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, küresel etkileşimler dünyanın her bir yanını etkiler ve ilgilendirir hâle gelmiştir.

Günümüz küresel etkileşimleri, bir taraftan aynı tv dizilerinin (Prison Break gibi) seyredilmesi, aynı marka pantolonun (blue-jeans) giyilmesi, aynı marka sigaranın (Malboro) tüketilmesi (Beck, 2000) gibi Amerikan

veya Batı toplumlarına özgü yerel/tikel belirli kültürel kodların ya da sembollerin küreselleşmesine, dünya ölçeğinde yaygınlaşmasına imkân tanımaktadır. Hayat tarzlarının, kültürel sembollerin ve davranış biçimlerinin daha fazla aynışması durumu, aynı zamanda dünya çapında bir tahakküm (hegemonization) unsurunun oluşması, gücün tek bir ülkenin ya da medeniyetin elinde toplanması (Mazrui, 1998) anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla, bu gün Amerikan veya Batılı küresel kitle kültürü, benzerliğin yayılması yanında, bir baskı ve tahakküm merkezinin oluşmasını da simgelemektedir. Bu nedenle, politik-ideolojik bir tavır veya tutum alışı simgeleyen bu durum, *küreselcilik* (globalism) olarak tanımlanmaktadır. (Beck, 2000) Küresel etkileşimlerin söz konusu akışkan sosyokültürel zemini üzerinde tahakküm unsuru olarak ortaya çıkan hâkim söylemi temsil eden "küreselcilik", küreyi belirli bir istikamete yönlendirmektedir. Bu anlamda, büyük ölçüde hâkim söylemin politikaları, küreselleşmenin seyrini belirlemektedir. Bu süreç içerisinde hâkim söylemin dışında kalan yerel/alt söylemler, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda birtakım meydan okumalarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu nedenle "küreselcilik" gizil olarak "küreselleştiren" özne veya öznelerle gönderme yapmaktadır. (Çoştur, 2005)

Dünya ölçeğinde yaşanan küresel etkileşimler, diğer taraftan, küresel sistemi şekillendiren

öncü söylemlerin dışındaki yerel/alt toplumsal/ kültürel söylemlerin mevcut sistem içerisinde farklılıklarını ve kimliklerini tanıma ve tanımlama imkânını (heterojenlik) da sunmaktadır. Bu gün yoga, meditasyon gibi doğunun otantik kültürleri Avrupa ve Amerika'da hızla yayılmakta ve kabul görmektedir. Dolayısıyla günümüzde küreselin yereli dışlaması yanında aynı zamanda küresel sistem içinde yerelliğin üretilmesi ve içselleştirilmesi de söz konusudur. Bu nedenle "küresel" ile "yerel" unsurların iki ayrı olgu olmadığı, daha çok birbirlerini biçimlendirdikleri ifade edilmekte ve bu durumu tanımlamak için de *küre-yerelleşme* (globalization) kavramı kullanılmaktadır. (Robertson, 2007)

Küresel etkileşimler, homojenleşme ve heterojenleşme süreçlerinin, eş-zamanlılığı ve ilişkiselliği

yaklaşımlarının dışında bir alanda, küreselleşmeyi eleştirel bir tarzda tartışmayı ve onun birey ve toplumla olan ilişkisini açıklığa kavuşturmayı mümkün kılacaktır.

III.

İnsan, tarih boyunca her zaman bir toplum/ topluluk içinde varlığını sürdürülmüştür. İnsanların bir arada yaşamaları, birbirleriyle etkileşim kurmalarını ve böylece birtakım ortak değerlerin oluşmasını sağlamıştır. Bu da zamanla her toplumun kendine özgü bir hayat anlayışı ve yaşam tarzının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özgül kalıp ve yargılar içerisinde şekillenen toplum, varlığını sürdürebilmek için sahip olduğu kültürel sistemi kuşaktan kuşağa aktarmak zorunda kalmıştır. Bu da, bireylerin örgütlenmiş topluluk hayatının ka-

İçinde yaşadığı toplumun kültürünü toplumsallaşma yoluyla içselleştiren birey, biyolojik bir organizma olmaktan çıkıp, belli bir grupta, daha geniş boyutta ise toplumla bütünleşmektedir. Bireyin içselleştirdiği kültür, onun yönelimlerini etkilemektedir. Dolayısıyla bireyin yönelimleri ne kadar kendi bireysel seçimleri gibi görünse de içselleştirmiş olduğu kültürün izlerini taşımaktadır.

bağlamında işlemektedir. Bu nedenle, günümüz küreselliği, birlik ve bütünleşme süreçleriyle ne kadar içsel ise yerel/alt otantik söylemlerin canlanması ve kabul görmesi süreçleriyle de o kadar içseldir. Bu çerçevede, *küreselleşmeyi* (globalization), homojenleşme ve heterojenleşme süreçlerinin eş-zamanlılığı ve ilişkiselliği bağlamında işleyen bir süreç olarak 'yaşadığımız dünyanın bugünkü durumunu' tanımlayan ve daha çok sosyolojik muhayyileyi ilgilendiren bir kavramsallaştırma olarak tanımlayabiliriz. (Çoştı, 2005)

Küreselleşmeyi bu tarz bir betimleme biçimi, genel olarak küreselleşme fenomeninin hem tarihsel ve söylemsel kurulmuşluğunu hem de toplumsal sistemlerle ilişkiselliğini tanımayı kolaylaştıracaktır. Böyle bir bakış açısı, küreselleşme süreçlerini tarihsel bir kaçınılmazlık olarak gören aşırı küreselleşmeciler ile bu süreçleri tarihselliklerinden soyutlayarak emperyalizmin yeni görüntüsü olarak algılayan ve bu süreçlere şüpheyle yaklaşan küreselleşme karşıtlarının indirgemeci ve kutuplaşmacı

bul ve tasvip ettiği biçim ve usullere uymasıyla gerçekleşmiştir.

Bireyler ferdi farklılıklarına rağmen toplumla bütünleşmeyi, toplumla uyumlu bir kimlik kazanmayı, toplumun kendine özgü davranış ve düşünce kalıplarına uygun olarak hareket etmeyi toplumsallaşma sürecinde öğrenmektedir. İçinde yaşadığı toplumun kültürünü toplumsallaşma yoluyla içselleştiren birey, biyolojik bir organizma olmaktan çıkıp belli bir grupta daha geniş boyutta ise toplumla bütünleşmektedir. Bireyin içselleştirdiği kültür, onun yönelimlerini etkilemektedir. Dolayısıyla bireyin yönelimleri ne kadar kendi bireysel seçimleri gibi görünseler de içselleştirmiş olduğu kültürün izlerini taşımaktadır. Böylece kültür birey için dışsal değil içsel bir nitelik taşır hâle gelmektedir. Bunun sonucunda da toplumun tüm bireyleri için ortak davranış kalıpları, insan ilişkileri, statüler, roller belirlenmiş olmaktadır.

Toplumsallaşma, bireyin süregelen sosyal bir topluluk içerisindeki uygun bilgi, beceri, inanç, tutum

ve davranışı öğrenmesi sürecidir. Bu öğrenme süreci, sadece toplumun maddî kültür unsurlarının edinilmesini içermemekte, aynı zamanda manevî dînî kültür öğelerini de içerisinde barındırmaktadır. Süregelen bir toplumun maddî kültür unsurlarını öğrenen birey, bir taraftan kişisel gelişimini ve toplumsal uyumunu gerçekleştirirken diğer taraftan da o toplumun sosyo-kültürel biçimlenişinde önemli bir rol oynayan dînî inanç, değer, norm, duygu, düşünce ve davranışları da kazanmaktadır. Böylece, birey hem dînî gelişimini gerçekleştirmekte hem de içinde bulunduğu toplumun dînî kültürüne ayak uydurmaktadır.

Toplumsallaşma, bireyin doğumundan ölümüne kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde birtakım kalıtsal özellikler ve sosyo-kültürel etkenler, bireyin sosyal gelişimi ve toplumsal uyumunda etkili olmaktadır. Anılan bu faktörler, bireylerin toplumsallaşma deneyimlerini şekillendirdiği gibi, dinsel yaşayış biçimleri üzerinde de etkili olabilmektedir.

Sosyal bilimciler, toplumsallaşma olayının gerçekleşebilmesi için üç tane ön koşuldan bahsediler. Onlara göre, bireyin toplumsallaşabilmesi için: *i.* Süregelen bir toplumun, bir dünyanın veya sosyal bir çevrenin var olması, *ii.* Kişinin yeterli ve gerekli biyolojik ve kalıtsal özelliklere sahip olması ve son olarak da, *iii.* Kişinin öteki insanlarla doğası gereği birtakım ilişkiler kurma isteği içinde bulun-

ması gerekmektedir. Bu üç temel unsur, toplumsal bilincin kazanılmasının ön koşullarını oluşturmaktadır. (Elkin ve Handel, 1978) Toplumsallaşmanın gerçekleşebilmesine yönelik öne sürülen bu ön koşulların her biri aynı zaman ve mekânda işler hâle geldiğinde belli bir toplumsallaşmadan bahsedilebilmektedir. Yoksa birinin veya birkaçının eksikliği söz konusu olduğunda ise daha çok özel veya spesifik toplumsallaşma konusu gündeme gelmekte, bu da daha çok tıp, psikiyatri, özel eğitim veya rehabilitasyon gibi alanları ilgilendirmektedir.

Toplumsallaşmanın gerçekleşebilmesine yönelik ileri sürülen birinci ön koşul, konumuz açısından önemlidir; çünkü, süregelen sosyal çevre veya toplum, her ne kadar birey için içerisinde yer alması nedeniyle içsel bir nitelik taşısa da kendini bireye empoze eden duygu, düşünüş ve davranış tarzları (Durkheim, 1986) açısından ise dışsal bir nitelik arz etmektedir. Dolayısıyla sosyal çevrenin veya toplumun sahip olduğu bu güç, bireyin toplumsal uyumu ve kendine özgü bir kimlik geliştirmesi açısından önem taşımaktadır.

IV.

Toplumsal alanda meydana gelen gelişmelerin (modernleşme, sanayileşme, post-modernleşme ve küreselleşme gibi) toplumun ve sosyal çevrenin biçimlenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu gelişmeler, yaşamımızın en mahrem ve kişisel yönlerine kadar hemen hemen her alanda değişim

ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Öyle ki bu durum, bireyin toplumsallaşma deneyimini belirleyen ve besleyen zihniyet kategorilerinde birtakım farklılaşmaların yaşanması ve toplumsallaşma koşullarının değişmesiyle sonuçlanabilmektedir.

Günümüzde yaşanan küreselleşme sürecinin birey ve toplum üzerinde önemli sosyolojik yansımaların olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, küreselleşme, homojenleşme ve heterojenleşme süreçlerinin eşzamanlılığı ve ilişkiselliği bağlamında işleyen bir olgu olarak ele alındığında, bireysel ve toplumsal alanda gözlemlenen farklılaşmaların sosyolojik kaynağını sağlıklı bir biçimde analiz etmek kolaylaşacaktır.

Homojenleşme boyutuyla küreselleşme, belirli kültürel kodların dünya ölçeğinde yayılmasını ve toplumsal ilişkilerin de bu kodlar üzerinde yürütülmesini sağlamaktadır. Böylece, hem toplumların alışkanlıkları ve beklentileri, hem de birbirleriyle olan etkileşim ve iletişimleri aynileşmekte, yani homojenleşmektedir. Aynileşen toplumsal ilişkiler ise kültürün, coğrafi ve sosyal bölgelerle olan doğal ilişkisinin kaybolmasını doğurmaktadır. Bu durum ise “yersiz yurtsuzlaştırma” (deterritorialization) olarak ifade edilmektedir (Tomlinson, 1999). Yersiz-yurtsuzlaştırma süreci, toplumların

ulusal bütünlüğünü sarsıntıya uğratmakta ve ulusal kimliği bir meşruiyet kriziyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu da, toplumsallaşma alanlarının ve faktörlerinin geleneksel bağlamından kopmasına ve farklı bir toplumsallaşma tecrübesinin yaşanmasına neden olmaktadır; çünkü birey, içerisinde bulunduğu toplumun yerleşik kültürel kodları ile küresel eğilimlerin yönlendirdiği yeni alışkanlıklar ve beğeniler arasında bir bocalama yaşayabilmektedir. Buna göre, birey toplumsal uyumunu ve kimliğini, süregelen toplumun beklentilerine göre mi yoksa etkisini her alanda hissettiği küresel kodların yönlendirmelerine göre mi şekillendirecektir?

Heterojenleşme boyutuyla ise küreselleşme, kültürel farklılığı ön plana çıkararak yerel/alt kültürlerin hem canlanmasını ve dünya ölçeğinde kabul görmesini hem de öncü toplumların kültür kodlarıyla etkileşime girerek yeni kültürel pratiklerin, yani bir melezleşme (hybridization) sürecinin yaşanmasını (Pieterse, 1995) sağlamaktadır. Bu yönüyle küreselleşme, hâkim küresel gücün altında ezilen ve sistem dışı kalan toplumları kültürel yaratıcılığa yönlendirmektedir. Bu noktada bireyin toplumsallaşma deneyimi, bir taraftan kendine özgülüğü ve biricikliğini devam ettirirken, diğer taraftan da etrafını saran kültürel kodların küreselle

Toplumların kültür farklılığı, mutlaka belli bir yerde, belli bir zamanda yaşamakta olan belli bir topluma göre toplumsallaşmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla evrensel ya da küresel bir vatandaş olarak toplumsallaşmak mümkün değildir. Her birey; ancak içinde doğduğu ve yaşadığı somut ve süregelen bir toplum tarafından toplumsallaştırılmaktadır.

olan kaynaşması sonucu yeni ve farklı bir deneyimin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu ise alışla gelen toplumsallaşma sürecinin içeriğinde ve sonuçlarında kırılmalar meydana getirebilmektedir. Şu hâlde, birey, bir taraftan mevcudiyetini devam ettirmeye çalışan (yerel/alt) kültürel çevre, diğer taraftan da önceki alışkanlıklar ve beklentilerden farklı ve gittikçe melezleşen sosyal ortam içerisinde toplumsallaşmasını nasıl gerçekleştirecektir ya da, toplumsal uyumda bunların hangisi etkili olacaktır?

Küreselleşme sürecinde toplumsal alanda yaşanan ve gözlemlenen söz konusu bu farklı ve aynı zamanda birbiriyle yakından ilişkili durumların neden olduğu değişim ve dönüşümler, toplumsallaşma konusunu yeniden ele alma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

V.

Toplumsallaşma, daima belirli bir toplum içinde söz konusudur. Yoksa soyut bir toplum ya da bireyin içinde bulunmadığı veya bütün toplumlara göre bir toplumsallaşmadan bahsedilemez. Toplumların kültür farklılığı, mutlaka belli bir yerde, belli bir zamanda yaşamakta olan belli bir topluma göre toplumsallaşmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla evrensel ya da küresel bir vatandaş olarak toplumsallaşmak mümkün değildir. Her birey; ancak içinde doğduğu ve yaşadığı somut ve süregelen bir toplum tarafından toplumsallaştırılmaktadır. Öte yandan, toplumsal alanda yaşanan gelişmeler, toplumsal sistemin biçimlenmesine, bireylerin değer ve alışkanlıklarının şekillenmesine etki edebilmektedir. Bu nedenle, bireylerin gündelik yaşam dünyasını oluşturan ve şekillendiren tutum ve davranışlarının oluşmasında ve toplumsal bilincin kazanılmasında önemli rol oynayan toplumsallaşma faktörlerinde (aile, eğitim, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçları, gibi) gözlemlenen değişimlerin, bireyin toplumsallaşma sonuçları üzerindeki etki düzeyinin bilinmesi, hem kamusal düzenin

sağlanması hem de bilinçli bireylerin yetiştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, günümüzün hızla değişen dünyasında, farklı renklerde ve boyutlarda tecrübe edilen toplumsallaşma deneyiminin normal ve patolojik yönlerinin belirlenmesi de önemlidir.

Bugün karmaşık, çelişkili, çok boyutlu ve sonuçları önceden tahmin edilemeyen günümüz küresel etkileşimlerinin biçimlendirdiği bir dünyada yaşamaktayız. Bu nedenle, değişen ve dönüşen sosyal dünyada, bireylerin toplumsal bir bilinç edinme süreci olarak toplumsallaşma olgusunu besleyen zihniyet kategorilerindeki farklılaşmaların ve değişimlerin sosyolojik yöntemlerle araştırılması ve analiz edilmesi, sosyal bilimcilerin temel araştırma konularından birini oluşturmaktadır. ■

Kaynakça

- Ali A. Mazrui, (1998). Globalization, Islam and The West: Between Homogenization and Hegemonization, The American Journal of Islamic Social Sciences, Vol. 15, No. 3, (1-13).
- Beck, Ulrich. (2000). What is Globalization?. trans. P. Camiller, Cabridge: Polity Press.
- Çoştı, Yakup. (2005). Küreselleşme Üzerine Bazı Düşüneler, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 4, Sayı. 7-8, (95-104).
- Durkheim, Emile. 1986. Sosyolojik Metodun Kuralları. çev. E. AYTEKİN. İstanbul: Sosyal Yayınları
- Elkin, Frederick, Geranld Handel. (1978). The Child and Society: The Process of Socialization. New York: Random House.
- McLuhan, Marshal. (1964) Understanding Media: The Extensions of Man, London: Routledge.
- Pieterse, Jan N. (1995). Globalization As Hybridization, Global Modernities, ed. M. Featherstone, S. Lash, R. Roberetson, London: Sage, (45-67).
- Robertson, Ronald. (1999). Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür. Ü. H. Yolsal (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- (2007). Glocalization, Encyclopedia of Globalization, ed. R. Robertson, J. A. Scholte, New York: Routledge, Vol. 2, (545-548).
- Tomlinson, John, (1999). Globalization and Culture, Chicago: The University of Chicago Press.

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

Tüketim Kültürü ve Kitleleşme

Vahdettin Işık

Ruh sağlığını geliştirmek için büyük yatırımlar yapılmaktayken her gün biraz daha çok insanın ruh sağlığı bozuluyor. Eğitim kurumları ise yabancılaşma eğilimini tahrik etmektedir.

20. Yüzyıl pek çok şeyin ters gittiği bir yüzyıl oldu. Modern insanın cevabını bulamadığı yığınla soru bunu gösteriyor. Nitekim gelecek için ön görülen hedeflerin tahayyül edildiği ve planlandığı şekilde gerçekleşmediği pek çok örnek verilebilir. Adalet mekanizmasının daha sağlıklı işlemlerini temin amacıyla harcanan para ve kullanılan kaynak her geçen gün arttığı hâlde âdil bir düzenden giderek uzaklaştığımız ve kendimizi daha az emniyette hissettiğimiz inkâr edilemez. Ruh sağlığını geliştirmek için büyük yatırımlar yapılmaktayken her gün biraz daha çok insanın ruh sağlığı bozuluyor. Eğitim kurumları ise yabancılaşma eğilimini tahrik etmektedir. Sağlık, hayatın temel yardımcılarında biri olmaktan çok, endüstri alanlarından birisi hâline gelmiş bulunuyor. İnsanlar, en mahrem anlarında bile ne yapmaları gerektiği hususunda uzmanlar tarafından hazırlanmış tarifelere harfiyen riayet etmeye icbar edilmektedirler.¹ Nitekim insan yaratılışının tabii neticesi olan pek çok durum, tedavi edilmesi gereken hastalıklar olarak sunuluyor ve zamanla insan kendi tabiatına yabancılaştırılıyor. Bu ve benzeri örneklerden anlaşılan o ki toplum düzeninde etkili olan kurumlar sorunların yeterince hafiflemesinden çok daha artmasına sebep olmaktadır.

Keza, insan ilişkilerinde de artan bir güvensizlik duygusu hâkim olmaya devam ediyor. Kişiler başkalarını menfaat temin edilecek nesneler olarak görmeyi bir marifet saymaya dünden daha yatkın durmaktadırlar. Artan nüfus ve iletişim imkânlarına rağmen insanların çoğuyla oldukça sınırlı ve daha çok ikincil ilişkiler kurulduğunu anlamak için ciddi araştırmalar bile gerekmiyor.

Sürekli ve düzensiz kentleşme bizi, insan ilişkilerindeki geçicilik ve ya-

¹ Ivan Illich, Körelten Meslekler, Profesyoneller İktidarı, İst., 1994, s. 12-13.

bancılaşmaya doğru iten bir baskı unsuru hâline dönmekte ve sözü geçen durumun mazereti olmaktadır.² Nitekim insan ilişkilerindeki süreklilik kısılrken bu ilişkilerin sayısı hızla artmaktadır. Sıradan bir kentli, geleneksel bir köylünün bir yılda kurduğu ilişkileri, bir haftalık sürede gerçekleştirmektedir. Bu ise insanlardan beklenen uyumlu ilişkilerde bulunmayı zor ve karmaşık hâle getiriyor.

Tüketim kültürünün artan baskısı ile duygularımızın, tabii ihtiyaçlarımızın, estetik anlayışımı-

rin ihtiyacımız olduğuna karar verme yetkimiz her geçen gün başkalarının eline geçiyor.

Bugün çağdaşlığın simgesi şeklinde birer tüketim abidesi olarak her tarafa dikilen alışveriş merkezleri ve hipermarketler insanımızın marka tüketimi bağımlılığını pekiştirme ve derinleştirme yolunda kullanılan kanallar hâline gelmiştir.

Satılan malların çoğunun yurt dışından ithal edildiği ve/veya kârlarını rahatça yurtdışına transfer edebilen yabancı firmalar tarafından üretildiği bu merkezler, komprador burjuvazinin

zın doyurulmasından çok kabullerin ve imajların doyurulmasının esiri hâline sokulmak baskısı ile karşı karşıya bulunduğumuzu söylemek abartı sayılmamalıdır.

Süper marketler, dış dünyadan yalıtılmış insanlarıyla ve dikkatimizi başka alanlardan çekip alan müzik düzeniyle, önümüze sürülen yüzlerce ürün çeşidiyle, ihtiyaçlarımızı karşılayacağımız alanlar olmaktan çok, boş zamanlarımızı nasıl değerlendireceğimizi belirlemeye başlamış merkezler hâline gelmiş bulunuyor.

Beğenilerimizle oynadığı ise ortadadır. Nele-

bekçiliğinde gelişen sektörlerdir.

Yaygın bir insan ağını bu merkezlere çekmenin arkasında uzun bir süreç bulunuyor.

İnsanların ortak beğeni sahibi bir kitleye dönüştürülemediği bir yerde bu alışveriş merkezlerinin iş yapması da mümkün olamayacaktır.

Ortega Y. Gasset, kitleyi “kendisi için –iyi veya kötü- özel sahalara dayalı hiçbir hedef seçmeyen, kendini ‘herkes gibi hissedenden’ ve bu halin kendini düşündürmediği, gerçekte herkes gibi hissetmekle kendisini mesut hissedenden herkeştir”, diye tanımlar.³

² Alvin Toffler, Gelecek Korkusu Şok, İst., 1981., s. 89.

³ O. Gasset, Kütlelerin İsyanı, İstanbul 1992, s.17.

Gasset, kitle kavramından yalnızca emekçi kitlelerin anlaşılması gerektiğine özellikle dikkat çekmektedir. Ona göre kitle içinde değerlendirilenler herhangi bir toplumsal sınıfın üyesi olabilirler. Özetle onda kitle, sıradan (alelâde) insandır.⁴

Kitle ifadesinin bir kavram olamayacağını savunan Baudrillard, bu terimin “olsa olsa hamurlaşmış vıcık vıcık lümpen-analitik bir kavram” olabileceğini ileri sürmektedir.⁵ Ona göre “Kitle, toplumsalın içinde kaybolduğu karanlık bir deliktir”. J. Mousseau ise kitleyi “çok çeşitlenmiş bir nüfus oluşturan, belli bir toplumsal örgütlenmesi bulunmayan, bununla birlikte belli uyarılara ortak tepkiler veren çok sayıda fert” biçiminde tanımlamaktadır.⁶

Kitle kültürünün ortaya çıkışı sanayi devriminin ve modern anlamda kentleşmenin ortaya çıkış dönemlerine dayandırılmaktadır. Sanayileşmeden sonra kitleselleşen üretim, kendi kültürünü de yaratmıştır.⁷ Bu dönemde şehirlere göçen insanlar, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni ortama uygun pratikler geliştirmişlerdir. Aslında hayli karmaşık olan pratikler kitle kültürünün temelini oluşturmuşlardır. Sanayileşme ve onun getirdiği değişmelere dayanılarak kitle kültürü kavramının sanayi devrimini izleyen yıllarda ortaya çıkmış kavramlardan biri olduğu, bu kavram ile daha çok endüstriyel tekniklerle üretilen ve çok geniş kitlelere yayılan, karşı konulması güç davranış, mitos ya da temsili olguların tümünü karşılandığı belirtilmektedir.⁸

Kitle kültürünün ortaya çıkışı sanayi devriminin ve modern anlamda kentleşmenin ortaya çıkış dönemlerine dayandırılmaktadır. Sanayileşmeden sonra kitleselleşen üretim, kendi kültürünü de yaratmıştır.

Ayrıca kitle kültürünün, kitle iletişim araçlarıyla (medya) yakından ilgisi olduğu belirtilmektedir. Kitle iletişim araçları kitle kültürünü yeniden üretmektedir. Kitle kültürünün yayılması ise daha çok kitle iletişim araçlarıyla sağlanmaktadır. Bu

4 O. Gasset, aynı eser, s. 16-17.

5 Jean Baudrillard, Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu, Ankara 1991, s. 9.

6 E. Özkök, Kitlelerin Çözülüşü, Ankara 1985, s. 94.

7 Ö. Yeniçeri, Kitle Kültürünün Dayanılmaz Egemenliği, Türkiye Günlüğü, 22/Bahar, 1993, s. 136.

8 E. Özkök, Sanat, İletişim ve İktidar, Ankara 1982, s.189.

durum, kitle kültürünün daha da yaygınlaşmasını sağlamaktadır.⁹

Fakat yaygınlaştırma çok ustaca yapılmaktadır: “Eğiterek” ve eğlendirerek.

Kitle kültürü ise popüler kültürde olduğu gibi halkın büyük bir kesimini etkisi altına alan ve onu tüketime, tepkisizliğe, duyarsızlığa doğru iten bir olgu olmaktadır.

Teknik ve kültürel gelişmeler, insanlara öylesine çok imkân sağlamaktadır ki her şey kişilerin elinin altında ve kullanılmaya hazır bekliyor duygusu vermektedir.

İhtiyaç duyulan birçok şeyin kullanıma hazır olması ve kullanılması, insanın, hem kendini gerçekleştirmesi hem de başka ve serbest faaliyetlere zaman ayırabilmesi anlamına gelir. Gerçekte ise teknolojik gelişmeler şimdilik hiç de böyle bir yan etkisiz fayda sağlamamaktadır. İnsanlar, hayatı kolaylaştıran araçlardan kısmen faydalanmakla birlikte onlara daha çok “bağımlı” duruma da gelmektedirler. Bu anlamda insanların daha çok ve farkında olmadan yabancılaştıkları bile söylenebilir.

Tüketim ve “tüketme hastalığı” adeta tüm modern-kapitalist ve kapitalistleşme yolunda olan toplumların ortak hastalığıdır. İnsanlar her zaman bir şeyler tüketmek için yarış içinde gibidir. Modacılar, her an yeni şeyler bulup “hizmete sunmak”ta, uzmanlar eski ya da yeni araç gereçleri yeniden düzenleyip kısa aralıklarla piyasaya sürmekte, vitrinler tüketime hazır sayısız çekici eşyayla dolup taşmaktadır. İnsanların bunları görüp almaları için ayrı bir uzmanlık alanı, reklamcılık devreye girmektedir. Böylece, tüketici çok yönlü etkilenmekte ve “tüketmeye mecbur” olduğunu hissetmektedir.

9 Ö. Yeniçeri, a.g.m., s. 136.

Tüketim toplumunda, hepimiz en fazla tüketebilmek için her şeyi yapmanın olağan olduğu bir toplumsal yapı ile karşı karşıyayız. Böyle bir toplumda her şey tüketim boyutunda anlam kazanıyor. Zaman, mekân, eğlence ve hatta cinsellik bile metalaşp tüketilirken bunların insani içeriklerinden soyutlanarak pazarda satılan nesneler ve anlamını yitirmiş faaliyetlere dönüştüğünü

Teknik ve kültürel gelişmeler, insanlara öylesine çok imkân sağlamaktadır ki, her şey kişilerin elinin altında ve kullanılmaya hazır bekliyor duygusu vermektedir.

görüyoruz.¹⁰

Özellikle kapitalistleşme yolunda olan ülkelerde, halkın çoğunun alım gücü oldukça sınırlıdır. Böyle ülkelerde insanların günlük gelirleri temel ihtiyaçlarını bile karşılamada yetersiz kalabilmektedir. Buna karşılık tüketme alışkanlığı yine de körüklenebilmektedir. Tabii ve temel ihtiyaçlarından (yeme, ısınma, barınma, vs.) kısarak yeni marka ve model buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon ve yakıtını temin edemediği otomobil alabilmektedir. Genç insanlar, birbirlerini günün modasına göre tanımakta, kendilerini de günlük moda içerisinde tanımlanmaktadırlar. Moda gibi ilişkileri de çoğunlukla geçici, kısa süreli olmaktadır. Toffler

10 B. Tolan, Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma, Ankara 1981, s. 234-35.

Artık Batılı toplumlarda görülen en aşırı sapmalar Batılı olmayan toplumlarda da görülmektedir. Bu toplumlar, başka toplumların sosyal, iktisadî ve politik şartlarından doğan acıları, idealleri ve özlemleri beslemekte fakat aynı zamanda bu arzu, ideal ve acılar kendilerininmiş gibi davranmaktadırlar.

“Geçicilik ögesi yabancılaşmanın bir sebebi olarak ele alındığında, genç insanların davranışları daha iyi anlaşılabilir.” demektedir. Bir bakıma, tüketim alışkanlığının insan ilişkilerine yansımadır bu: ilişkiler de tüketilmektedir!

Keniston, yabancılaşma biçimleri arasında “toplumun tarihini kaybetmesi”nden bahseder.¹¹ Toplumun tarihini kaybetmesi demek, kendi tarihsel gelişiminin ürünü olmayan bir hayat sürmesi demektir. Bir toplum bir anda tarihini unutmaz ve bu kaynaktan gelen özelliklerini (kültürel ürünlerini) de bir anda yok edemez; fakat bunlar artık kendisine bir şey ifade etmez duruma gelebilir. Orta Çağ'dan bu yana Batı'nın geçirdiği tarihi sürece katılma-yan pek çok toplumda -özellikle Müslüman toplumları ele alacak olursak- aile ilişkilerinden, tüketim alışkanlıklarından dinî-ahlâkî değerlere kadar pek çok konuda kendi kültürün yansıtmayan hatta kültürüne tamamen aykırı görünen birtakım sorunların, acıların, dengesizliklerin bu ülkelerle paralellik göstermesi ilginçtir. Artık Batılı toplumlarda görülen en aşırı sapmalar Batılı olmayan toplumlarda da görülmektedir. Bu toplumlar, başka toplumların sosyal,

iktisadî ve politik şartlarından doğan acıları, idealleri ve özlemleri beslemekte fakat aynı zamanda bu arzu, ideal ve acılar kendilerininmiş gibi davranmaktadırlar.

Kültürel yabancılaşma sürecinin, eski kültür tamamen toplumdan silinip yerini yeni kültüre bıraktığı zaman aşılabacağı veya son bulacağı ileri sürülebilir; fakat bir kültürün kendi toplumundan tamamen silinmesi mümkün değildir ve tabii olmayan bir süreçle yeni bir kültürün yerleştirilmesi ancak asimilasyonla tam manasıyla gerçekleştirilebilir.

Tüketimin hayatın ekseninde yer alan bir aşamaya gelmiş olması çok yönlü -sosyal, iktisadi ve politik vb.- açılardan okunmalıdır ki mesele

doğru bir şekilde anlamlandırılabilsin. Alışveriş merkezlerinin yeni kentin odak alanları olması bu gerçeği çok yalın bir şekilde yansıtır.

Ulaşım ağının, gayrimenkul değerinin vb. kendisine göre şekillendirildiği bir kent algısının kolayca içselleştirilmesini de uzun bir tarihsel arka plan içerisinde değerlendirmemiz gerekiyor. Bir bütün olarak bir hayatın hangi önceliklerle şekillendirildiği ve bu çerçevenin hangi tarihsel maceranın ardılı olarak hayat bulduğu bu açıdan hesap dışı tutulmamalıdır.

11 D. Ergil, Yabancılaşma ve Siyasal Katılma, Ankara 1980, s. 75.

Geleceğin
Tasarımcılarını
Yetiştiriyoruz.

**İSTANBUL
TASARIM
MERKEZİ**

**İSTANBUL
DESIGN
CENTER**

İstanbul, Sultanahmet, Binbirdirek mah.
Şehitmehmetpaşa yokuşu. No:40
www.istanbultasarimmerkezi.org
Tel: 0212 458 61 61 - 0212 458 78 31

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

İbrahim Öztürk: “İktisat Laboratuvarında İnşa edilmiş bir alan değildir”

Röportaj: Ömer Ali Yıldırım*

İktisat hayatın merkezine taşınmış durumda. Bireylerin günlük hayatından toplumların uluslar arası ilişkilerine kadar birçok alanda söz sahibi. Bu alandaki gelişmeler küreselleşme yönünde mesafe kat etmiş bir zaman diliminde derin ve geniş bir etki alanına sahiptir. Bundan dolayıdır ki; bu alanda ortaya çıkan kriz güçlü ve derin bir etkiye sahiptir. Günümüzde insanların yaşam biçimleri ve değer algılarının biçimlenmesinde de etkili olan ekonomik alanda meydana gelen kriz aynı zamanda insanların değer algılarının da sorgulanmasını gerektiriyor. Biz ekonominin insanî yönünü dolayısı ile değerler alanı ile ilişkisini sorgulayalım istedik ve bunun için de değerler alanı ve ekonomi arasındaki ilişki söz konusu olduğunda ilk akla gelen isimlerden olan Marmara Üniversitesi'nden Doç.Dr. İbrahim Öztürk'le röportaj yaptık.

Hocam sizinle mevcut ekonomik kriz bağlamında iktisat ve değer alanları arasındaki ilişki üzerine konuşmak istiyoruz; ancak mevcut krizin bir finans devi ülkede meydana gelmekle birlikte handiyse tüm dünyayı etkilemesini göz önüne aldığımızda röportajımıza küreselleşme ve iktisat ilişkisi bağlamında birkaç söz söyleyerek başlayalım isterseniz.

Öncelikle şunu belirtelim ki: Küreselleşmenin taşıyıcı parametreleri bağlamında olayı tahlile başladığımızda iki farklı boyutundan söz edebiliriz: Bunlardan bir tanesi, küreselleşmenin Batılı devletler tarafından planlanan, dünyaya dayatılan suni yani fabrikasyon bir şey olmadığı; kendiliğinden, doğal bir akışın sonucu olduğu şeklindeki boyut, yani tabii boyutu var. Bir de gerçekten kurgulanmış bir boyutu var -ki bu da sanayileşmiş ülkelerin ihtiyaçlarının ve imkânlarının değişmesine göre oluşuyor-.

Bu boyutları biraz açalım isterseniz?

Şöyle ki tabi bir süreç olarak devam ediyor çünkü teknolojideki buluşlar ve icatlar ekonomik unsurların önüne geçiyor. Mesela ulaşım teknolojilerindeki, iletişim ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmeler, bunun medya alanına yansımaları, insanların birbirlerini görmeleri ve etkilenmeleri, özlemlerinin, ta-

*Değerler Eğitimi Merkezi
yildirimomerale@gmail.com

leplerinin ve beklentilerinin değişmesi gibi muaz-
zam bir devingenlik var ve bu küreselleşmeyi bir
aynileşme, bir benzeşme olarak dünyada birbirine
yakın bir stratejik süreç olarak ülkeler arasındaki
farklılıkları, uçurumları yok eden bir süreç olarak
taşıyor.

Bu olayın daha çok teknoloji ile ilgili boyutu
sanırım?

Doğru. Burada bir kurgu yok, doğal bir süreç
olarak, genellikle teknolojiye ve teknolojinin yan
ürünlerine dayalı bir süreç olarak doğal olarak ge-
lişiyor. Tabii bu beraberinde finansman araçlarının
hızla hareketini mümkün kılıyor, mal ve hizmetle-
rin çok daha hızlı bir şekilde ve daha ucuza yer de-
ğiştirmelerini mümkün kılıyor dolayısı ile ticarete
ve faktör hareketlerinde düne göre zor olan şeyleri
mümkün kılıyor.

**Küreselleşmenin kurgusal boyutu nasıl tezahür
ediyor?**

Küreselleşmenin bu boyutu Batılı ülkelerle ilgili
olup onların ihtiyaçları ve imkânlarına göre arka-
dan yönü idare edilen, etkilenen bir boyut olarak
öne çıkan bir yöndür. Batılı devletler bu süreçlerin
önüne geçmek yerine süreçleri çok etkin idare edi-
yorlar. Bunu da kendi ihtiyaç ve imkânlarına göre
idare ediyorlar.

**Yani doğal gelişen bir süreci kendi çıkarlarına
göre yönlendiriyorlar.**

Evet. Bunu kendi ihtiyaç ve önceliklerine göre
bir proje olarak kullanabiliyorlar.

Bu nasıl bir proje?

Merkantilizm Orta çağdan Yakın Çağa geçişte
çokça başvurulan bir korumacılık. Bu korumacılık
Batı'da ortaya çıktı ve gelişti. Bu, Osmanlı'nın hiç
yapmadığı bir şeydi. Şimdi merkantilist bir döne-
minin üzerine Adam Smith'in milletlerin zenginli-
ğini koyması Batı'da Sanayi Devriminin yapılması,
bir ölçüde kütleli üretimin ortaya çıkması, sonra
bu kütleli üretimin devam edebilmesi için yer kü-
renin değişik yerlerine dağılmış olan hammaddenin
taşınması ve emek gücünün sömürülebilmesi
için bir açılım gerekiyordu. Bir de baktınız ki mer-
kantilizmin yani korumacılığın ana vatanı olan,
bulyonizm yani değerli maden biriktirmeye dayalı
cari fazla vermeyi esas gören korumacı o sistem

gitmiş; onun yerine serbest ticaretin erdemlerin-
den bahseden, bunun hepimizin lehine olacağını,
serbest ticaret düzenine katılan herkesin refahının
artacağını bize göstermeye çalışan modellere yeri-
ni terk etmiş aynı topraklarda.

**Korumacılığa/merkantilizme taban tabana zıt
olan bu aşamaya nereden gelindi?**

Çünkü bu kütleli üretimi dünyada satmanız
gerekti.

Dolayısıyla bu dönemde, serbest ticaretin açık
bir biçimde Batılıların lehine olduğu bir dönemde
erdemlerinin keşfedilmesi tesadüfî bir şey değil.
Zayıf olduklarında korumacı, güçlü olduklarında
serbest ticaretten yanalar.

**Yani Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda
yönlendirilen bir süreç.**

Aynı mantık bu gün de devam ediyor. bu gün
ne var; Batı'da, o dönemlerde, I ve II. Sanayi Dev-

riminin arkasındaki dinamiklere dayanan, emperyalizme, sömürüye, büyük savaşlara ve kendi hal-kının sömürüsüne dayanan o dönemlerden ve arkasından gelen katma değer ve teknolojik icatlara dayalı bir sermaye birikimi Batı'da oluştu ve şimdi bunun fazlası ellerinde var. Olgun ve doymuş bir ekonomiye doğru gitmişler, yatırımlarının getiri eğrisi oldukça düşmüş durumda, sermaye bunlarda "know-how" bunlarda, teknoloji bunlarda ama nüfus yaşlanmış, buna paralel olarak tüketim eğilimi dinamizmini kaybetmiş, ekonomi yatırıma doymuş, getiri düşmüş durumda.

Sanırım küresel bir dünya kurmanın gerekçeleri yeterince belirginleşti artık.

Evet! Küreselleşmeyi işte bu tetikliyor. O zaman bâkir piyasalara yatırımları kaydırmak, tüketimi oralarda yaygınlaştırmak üzere finansman gücü ile satış gücü ile teknoloji gücü ile know-how gücü ile küreselleşmeyi tetikliyorlar. Doğrusu periferide, çevre ülkelerde de bunun alıcısı var. Bu duruma ülkemiz iyi bir örnek olur sanırım.

Türkiye bunun tipik örneği, sermayesi yetersiz, tasarrufu yetersiz. Netice itibarı ile Türkiye'de tasarruf açığı var, teknoloji açığı var, girişimcilik açığı var, henüz dokunulmamış bâkir sektörler var. Kendi örneklerinden yola çıkarak Batılılar Türkiye'ye baktıklarında otuz sene sonra Türkiye'nin hangi seviyede olabileceğini az çok anlayabiliyorlar ve Türkiye'ye yatırım yapmak istiyorlar. Biz de buna tâlibiz zaten.

Küresel ölçekte talipleri de mevcut.

Dünyada bu konuda yarış var, herkes ben çekeyim diye yarışıyor. Bütçeler açık veriyor ve buna rağmen bu küresel sermayelerin olduğu yerleri vergilendiremiyorsunuz bunu yaptığınız takdirde kaçarlar. Bu durumda dönüp çözümü yoksul ve gariban alt gelirliyi vergilendirmekte buluyorlar; çünkü diğerine vergi avantajı sağlamazsanız gidecek diye korkuluyor.

Öyle ise küresel sermayeyi kendilerine çekmek isteyen ülkelerin fazla bir çıkarı söz konusu değil.

Günümüzde ülkelerin bu sermayeden kazancı büyük oranda burada üretim yap, bizim insanımızı istihdam et seviyesindedir. Tabii bu arada mümkünse know-how elde edelim, teknoloji transfer edelim, ol vesile ile dünyaya açılalım gibi şeyler de var, tabii becerebilirseniz; ancak pazarlık gücünüz varsa hiç bir şeyini kaptırmadan büyük oranda o ülkeyi montaj ülkesi olarak kullanıp, vergi avanta-

ji, maliyet avantajı, emek ucuzluğu, arsa ucuzluğu gibi sunulmuş özel avantajlarını kaybetmesi ile beraber benzer başka ülkeler aramaya başlıyorlar. Bu avantajlar da sonsuz değil, o küresel sermayenin ülkenin istihdamına, teknoloji kapasitesinin artırılması, katma değer kabiliyetinin artırılmasına, bilgi, görgü, beceri, girişimcilik kabiliyetinin artırılmasına yansıdığı ölçüde ülkelere faydalı olacak ama temel belirgin şey istihdam kaygısına düşmüş durumda. Yani iç piyasaya bıraktığı net katma değer bir hayli düşmeye başladı. Günümüzde yabancı sermayenin pazarlık gücü çok yüksek çünkü onu çekmeye çalışan bir hayli ülke var. Nihayetinde kurgusal bir proje olsa da bunun alıcısı var. **Geldiğimiz noktada küreselleşmenin tabii boyutu da, kurgu boyutu da netleşti sanırım. İsterseniz biraz da küreselleşmenin bundan sonraki olası süreçleri üzerine konuşalım. Küreselleşmeden de alınan bu ivme ile ekonomi farklı türde iliş-**

kilerin temel belirleyicisi olmaya devam edecek mi? Bundan sonraki süreci nasıl görüyorsunuz?

Küreselleşmenin bundan sonraki sürecinde iki tane aktörün durumu çok kritik. Birisi Amerika: Bütçe açıkları, tasarruf açıkları, cari açıklar inanılmaz derecede ve bu krizle birlikte sınırlar iyice aşılmış durumda. Kırılğanlıkları müthiş oranda yığılmış, birikmiş bir Amerika. Öte yandan uluslar arası ticaretin rantını yiyen, küreselleşmenin rantını yiyen ama siyasi demokrasiden yana olmayan, katılımcılıktan yana olmayan, insan haklarını ve çevre standartlarını hiç dikkate almayan bir Çin var. Şimdi böyle bir ülke ile dünya nasıl yarışacak? –bunun yanına yavaş yavaş Hindistan'ı da koymak lazım–

Çetin bir mesele...

Mesela Türkiye bu durumun içerisinde kendine nasıl bir çıkış bulabilecek? Türkiye kendine Avrupa Birliği standartlarını her konuda, insan haklarında, demokraside, çevre konusunda, üretimin kalitesinde baz almışken, gidişi o yönde olacakken bu tarafta işçilerini ağıllarda yatıran, ayaklanmaları ölümlerle bastıran 30 – 40 ile 100 dolar arası maaş veren, kopya yapan, taklit yapan bir Çin ile Türkiye nasıl yarışacak? Şimdi biz ekonomistler olarak dönüp KOBİ sahiplerine ve iş adamlarına diyoruz ki: Yenilikler yapın, katma değeri artırın. Nihayetinde bir ülkenin tümü bir gecede, kısa vadede gırtlacağına kadar yenilikçi, yenilikçiliğin uçlarında hareket eden bir ülke olmaz. Böyle bir ülke dünyanın hiçbir tarafında yok. Dolayısı ile Amerika ile Çin arasına sıkışmış bir dünya var.

Sanırım yer kürenin yakın geleceği pek parlak değil.

Büyük bir katastrofa doğru gidiyor. Çin'i dünyanın taşıması mümkün değil. Merkezi ülkelerde işsizlik oranları %10'ları buldu. Türkiye'de bunun daha üzerlerine çıktı gayet doğal olarak; çünkü Avrupa'da işsizlik %10'a doğru gidiyor, Amerika'da %10'larda olduğu bir ortamda Türkiye gibi hızlı nüfus artışı ve köyden kente göçün olması gerekenden çok daha hızlı olduğu bir coğrafyada, daha sanayisini bâkir sektörlerde kuramamış durumdayken, hizmet sektörünü aktif hâle getirememişken biz de işsizliğin bu düzeylerde %13 – 14 olması anlaşılabilir bir şey; ancak neticede Çin dünyaya işsizlik ihraç ediyor. Çin dünyaya, dünyadaki emtiayı, kıt kaynakları inanılmaz bir şekilde çekip kullanarak onların fiyatlarını taban

yaptırıp piyasa maliyet enflasyonu ve durgunluk ihraç ediyor. Böylesi bir ortamda Türkiye tek başına kalkıp dese ki: "Çin madem demokrasiye uymuyor ben bu koşullarda böyle bir ülke ile nasıl yarışayım Çin'den bütün ithalatı durduruyorum." Böyle birisi çıkıp kral çıplak diyecek bir gün diyebilir de ama şu aşamada Türkiye'nin tek başına böyle bir şey demesi bir şey değiştirmez. Çünkü; yarıştığın ülke ucuz girdileri oradan alacak ve senin karşına o ucuz girdileri kullanarak çıkacak. Bu sefer sen kendi kendini cezalandırmış olacaksın. Burada böyle ilginç handikaplar var. Bana göre küreselleşmenin geleceği muhtemelen anavatanı Batı olan bir korumacılığa doğru gidebilir.

Yeniden merkantilizme dönüş mü?

Doğrusu ben bir korumacılık bekliyorum. Türkiye hatta Dünya, Çin unsurunu Hindistan unsurunu nereye kadar taşıyacak; çünkü bunlar küçük ülke değil ki beş sene dayanalım, altı sene dayanalım, orada da maliyetler artacak bize benzeyecek, böyle bir şey yoktur. İkisini birlikte ele aldığımızda iki buçuk milyarlık, fakir, ön görülebilen bir dönemde aylık gelirleri 100 dolara çıkmayacak ülkeler. Onlar beklenen düzeye gelene kadar Türkiye gibi birçok ülkeyi kara delikte yutup yok edebilirler. Bu çok tehlikeli bir süreç. Bu süreç, eğer önlem alınamazsa Türkiye'de zaman içerisinde birçok iktidarı da alaşağı eder.

Bu noktada Batılı ülkelerin ve Amerika'nın şöyle bir avantajları yok mu? Önceki dönemlerde ekonomik ve sanayi faaliyetlerinde büyük oranda el emeğine ve insan gücüne dayanan bir sistem vardı; ancak günümüzde beyin gücünün daha fazla öne çıktığı, daha az insan istihdam edilerek daha yüksek getirisi olan alanlar oluşmaya başladığı bir sistem öne çıkıyor.

Ancak bu, durumu kompanse etmeye yani karşılamaya yetmiyor. Netice itibari ile şöyle bir şey: Çin'in açılması önemli. Bütün mal ve hizmetlerde Amerika, Çin'e karşı açık veriyor. Çin henüz insanların bilmediği ancak gördüklerinde talep edecekleri bankacılık ve hizmet sektörleri gibi alanlar açsa belki mal ticaretinden verdiği açığı hizmet ticaretinden biraz kapatacak ama onu açmıyor. Parasının değerini artırmayı kabul etmiyor. Buna karşı Amerika da bir şey yapamıyor çünkü bir taraftan da Amerika'nın açıklarını Çin finanse ediyor. Garip bir şekilde bağımlı hâle gelmiş. Netice itibari ile buluşlar ve icatlara dayalı ekonomi

işsizlik dalgasını önlemiyor, cari açık vermesini önlemiyor.

Sosyal güvenlik sistemlerinin etkinleştirilmesi ile bir iyileştirme sağlanamaz mı?

Şöyle bir şey olsa kabul edilebilir belki: Öyle bir şey ki bu düzende siz icat ve buluşa dayalı ürünler yapıp bunları pahalı bir şekilde satıyorsunuz, çok iyi bir döviz elde ediyorsunuz, cari fazla veriyorsunuz ama ne yapalım ki bu düzende Çin'e karşı işsizlik veriyorsunuz; çünkü bu istihdam yaratan bir düzen değildir; ama olsun önemli değildir. Ben neticede Çin'e karşı fazla veriyorsam oradan kazandığım döviz bu işsizleri maaşa bağlamak suretiyle, sosyal güvenlik sistemini beslemek suretiyle yaşatabilirim. Bunu da yapamıyorsunuz. Dolayısı ile Çin ilişkisi size de dalga dalga bir işsizlik yaratıyor, dış açık veriyorsunuz ve nihayetinde bu ilişkiden işini kaybeden, gelirini kaybeden insanların finansedeceğiniz bir şey çıkmıyor. O zaman Amerika işgal ediyor. Çin'e karşı verdiği bu zayıfatı gidip başka yerleri işgal ederek kapatmaya çalışıyor. Netice itibari ile şunu söyleyebilirim ki küreselleşmenin bana önü açık gözüküyor. Bir yerlerde sıkışacak, bir yerde kâğıtlar yeniden karılacak.

İKTİSAT – DEĞER İLİŞKİSİ

Hocam günümüzde ülkemizi de içine alan küresel ölçekli bir ekonomik krizle yaşıyoruz. Uzmanlar bu krizi tahlil ederken birtakım rakamsal analizler yapıyorlar ve bunu iktisadi kavramlar çerçevesindeki çıkış önerileri takip ediyor. Biz "Değerler Eğitimi Merkezi dergisi" olarak krizi değerler açısından konuşalım istiyoruz. Siz iktisat ve değerler arasında nasıl bir ilişki görüyorsunuz?

Öncelikle değerlerden kopuk bir iktisadi alan mümkün değildir; çünkü ekonomik sistem diye laboratuvarında inşaa edilmiş bir alan yoktur. Ekonomik sistem insan davranışlarının bütüncül halidir. Makro hâle getirilmiş, kümülatif birikimli halidir. Dolayısı ile bir toplumda insanlar nasıl davranırlarsa, nasıl davranmayı doğru bulurlarsa, nasıl davrandıklarında mutlu olacaklarını düşünürlerse sonunda buna uygun bir ekonomik sistem ortaya çıkar. Zaten iktisat bilimi çok modern bir bilimdir. İktisat bilimi icat edilmeden önce de insanlar yaşamaktaydı, davranmaktaydı, mutlu olmaktaydı, bunların hareketlerine ille de bir tanım getirmek zorunda değiliz. Dolayısı ile iktisadi hayat tamamı ile değerler tarafından şekillendirilen bir alan

olmaktadır.

Yani insanla beraber bir değerler sistemi her yerde karşımıza çıkıyor.

Bütün insanlar birtakım değerlere inanmaktadırlar. Semavi ya da başka din olabilir, totem olabilir, tabiat olabilir çeşitli vicdani konular olabilir ama insanların hayatlarında birtakım değerler vardır. Bu değerlerin içerisinde iyi ve güzel ayrı mı insanla beraber olmuştur. İnsanları güdüleyen, şekillendiren, sınırlandıran, motive eden değerler hep insanın olduğu yerde vardır.

Değerler tarafından tanımlanan yasaklar ve ödüllerin olduğu dünyada doğal olarak iktisadi davranışlar ve konular da buna göre şekillenecektir. O bağlamda değerler alanıyla iktisadi alan arasında bir ayrıştırma yapmak çok tehlikelidir. Bunu bugünkü modern iktisat çok yanlış bir şekilde yapmıştır, ilgilenmemektedir. Şimdi yaşadığımız krizde açıkçası olaya bu yönden bakılmalıdır. Buna bakanlar da vardır.

Evet. Yaşanan bu krize geldiğimizde sizce mevcut krizin arkasındaki en temel sebepler nelerdir?

Burada olaya birkaç açıdan bakılmaktadır. Bunun bir denetimsizlik terörü olduğu söylenmektedir. 1970'lerden beri Amerika'dan başlayıp İngiltere'ye ve bütün dünyaya yayılan bir denetimsizlik süreci söz konusuydu. Ucu açık bırakılmış bir vahşi kapitalizmin, bir piyasa mekanizmasının her şeyin en iyisini netice vereceğini, burada birbirlerinden bağımsız atomize iktisadi bireylerin kendi çıkarlarını azamileştirme yolunda sergileyecekleri davranışların ve bu davranışları sergilerken birbirleriyle yapacakları rekabetin en güzel sonuçları vereceği varsayılmıştı.

Kontrolsüz bir süreçti, öyle mi?

Evet. Dolayısıyla buna dayanarak bu gün mevcut paradigmanın dışından olaya bakanlar diyorlar ki yanlış yapıldı. Bu kadar denetimsiz, düzenlenmesiz, yönlendirmesiz bir piyasa olmaz bu yanlış ortadan kaldıralım.

Bu nasıl mümkün olabilir?

Denetleyenler ve denetlenenler arasında bir ahlâki sorunun olduğundan bahsediliyor. Bir yandan denetleme mekanizması tasfiye edilmiştir. Öte yandan da var olanlar, denetleyenler tarafından çalıştırılmıyor. Ortada bir al-ver ilişkisi, çıkarların tevhibi söz konusu olmuştur. Bir ölçüde bile bile göz yumuldu, bile bile lades denildi bu sürece. Bunun için diyorlar ki bu sürece müdahale edelim ve

regülasyon/denetleme yapalım. Buna karşı olanlar da diyorlar ki: Hiç müdahale edilmediği zaman ortaya yanlışlar çıkabilir ama müdahale edildiği zaman çok doğru hareket edileceğini göstermez. Müdahale ederek refahımızın kaynağı olan piyasa mekanizması zehirlenmemelidir, aşırı müdahaleden kaçınılmalıdır diye uyarmaktalar.

Siz nasıl değerlendiriyorsunuz? Dışarıdan, özellikle sosyal sorumlulukları da dikkate alan bir müdahale konusunda ne diyorsunuz?

Ben değerler noktasından olaya yaklaştığım zaman bu denetim görevini yapanların görevlerini yapmamış olmasını kesinlikle ahlâki bir zaaf olarak görüyorum ama öte yandan da sürekli birilerinin birilerinin peşinden koşarak denetleme zorunda kalacağı iktisadi bireylerin aramızda dolaşıyor olmasının üzerine gitmek gerekiyor. Yani neden sürekli birilerinin peşinden bu kadar koşmak zorundayız. Yabani hayvanları sürekli evcilleştiren

insanoğlu kendisini düzgün davranma hususunda eğitemez mi? Temel sorun bu. Vicdani kanaatler, tarihi veriler, dini öğretiler, yaşayarak öğrendikleri bir kişiyi doğru davranışlara sürükleyemez mi? Her seferinde insanoğlu bindiği dalı keser mi? Her seferinde insanoğlu bindiği gemiyi batırır mı? Her seferinde insanoğlu bulanık suya iki ayağı üzerine çivileme atlayabilir mi? Her seferinde insanoğlu karanlıkta taş atabilir mi?

Bu bahsettiğiniz durumdan kaçınmak için eğitim önemli bir etken sanırım.

Elbette insanoğlunun eğitmek ve dönüştürmek gibi görevi var. Kurumlar için de bu böyledir insanlar için de. Neticede insan yerini toplum olarak tanımlamıştır. Toplumsal bir varlık olarak tanımlamıştır, birlikte yaşamayı seçmiştir. Böyle mutlu

olabildiğine göre, o zaman bu birlikteliğin, ortak tabiatın, kıt kaynakların, neslin, ahlâkın korunması bağlamında insanoğlunun kendini şekillendiren, eğiten, dönüştüren değerlere inandığını varsaymak durumundayız. Dolayısıyla kapitalizmin karşımıza çıkardığı iktisadi bireylerin üzerine gitmek lazım.

Kimler bu iktisadi bireyler?

Bunlardan birisi girişimcidir diğeri de tüketici.

Önce girişimci tipi üzerinde biraz duralım. Girişimcinin tek odaklandığı şey kısa vadede kâr, kâr olduğunda bu kârı sürekli kılmak için sürekli üretip satma şeklinde bir mekanizma da kurulduğu zaman bu bireyi bir yerde dizginlemek gerekmektedir. Kısa vadeli kâr yaparken uzun vadeli hesaplar, kıt kaynakların devamı, insanın devamı, tabiatın devamı gibi hesapları yapması gerekmektedir. Burada girişimcinin bir paydaşlar yaklaşımına inanması

gerekmektedir.

Paydaşlar yaklaşımından kastınızı biraz açabilir misiniz?

Paydaşlar: Girişimci, emek sahibi ve toplumdur. Bir girişimcinin temel görevi ve motivasyon unsuru aşırı kâr etmenin ötesinde paydaşlarını da mutlu etme yaklaşımı olmak zorundadır.

Bu nasıl sağlanabilir?

Örneğin yaşadığımız bunca sorunun nihayetinde günümüzde şirketlerin sosyal sorumluluk projeleri öne çıkmaktadır. Markalaşma yolunda ürününü tanıtmak zorunda. Toplumsal meşruiyet kazanma yolunda şirketlerden kimi eğitime yatırım yapıyor, kimi kimsesizlere sahip çıkıyor, kimi doğduğu köye gidip yol, köprü yapıyor dolayısıyla sosyal sorumluluk projeleri yani paydaşlar yakla-

şımı son derece önemlidir. Biliyorsunuz İslamiyet bunu zekât ve sadaka müessesesi ile temin ediyor.

Evet; ancak yalnız bir zekâtla da değil sanırım?

Elbette. Gösterişten, kibirlenmekten, böbürlenmekten uzak bir şekilde olmak şartı ile helal kazancını paydaşlar yanında zekât ve sadaka ile temizledikten, arındırdıktan sonra geri kalanını zaten dilediği gibi tasarruf etme hakkını veriyor; ama görüyorsunuz orada bir çırpıda bir sürü şart koşturmuştur. Gösterişten, böbürlenme ve israftan uzak helal kazanç ve paydaşların gözünde de arındırılmış bir kazanç harcanabilir bir gelir olarak cebinizde kalmaya başlayacaktır. Dolayısıyla bu önemli.

Biraz da Kapitalizmin karşımıza çıkardığı iktisadi bireylerden “tüketici” üzerinde duralım ister-seniz.

Burada da karşımıza sürekli tüketme şeklinde tek parametrelilik mutluluk fonksiyonu ile tanımlanan bir tüketici profili var. Buna biz maruz kalmaktayız. Yani sürekli medyadan, öğretilen gelen sinyallere maruz kalarak sürekli tüketen, habire elinde tabii olmayan bir ihtiyaçlar listesi tutan ve de ömrünü bunları yerine getirebilmek için çok kazanıp çok harcayan bir insan tipine dönüştürdü. Kapitalist sistemde bunlarla da yetinilmedi. Alım gücü olmayanlar da sanal mekanizmalar, kredi kullandırma mekanizmaları yaratılarak ömür boyu borçlu hâle getirildi. Amerikalı insanın en temel özelliği ömür boyu borçlu olmasıdır. Türkiye gibi ülkeler öyle değil. Kapitalizm böyle yapıyor. **İnsanların geleceklerini de ipotek altına alıyor yani.**

Eldekini avuçtakini aldığı gibi ömrünün geri kalanında da o borçları ödeyebilmek için tasmalı bir köleye dönüştürerek adeta bir dolap beygirine çeviriyor. Dolayısı ile bu iktisadi bireylere yeniden bir mutluluk fonksiyonu tanımlamak lazım. Kısaca kapitalizmin ürettiği bu girişimci ve tüketici tipi üzerinde de çalışmak gerekiyor. Sadece denetim ve denetimsizlik mevzusu değil aynı zamanda iktisadi bireye getirilen ideolojik, materyalist, maddeci paradigmanın da iflâsı ile karşı karşıyayız.

Hayatın gayesinin mutluluğa mutluluğun da tüketime indirildiği bir dünyada yaşayan insanın birçok insanî fonksiyonunu budamak gerekiyor sanırım.

Ben kapitalizmin insanların ürettiği son bir Frenkeştayn olduğuna inanıyorum. Bakın ben

daha önce ziyaret ettiğim bazı ülkelerde şunu gördüm: İnsanların ağırlıklı ortalaması ikinci üniversiteyi bitirmiş, herkes bir sanatla uğraşıyor, resim yapan, keman çalan, müzik icra eden roman yazar birçok insan var ama kapitalistlerin baktığı yerden fakir bir hayat yaşıyorlarmış. Şimdi o ülkeleri ziyaret edenler bakıyorlar orada insanlar ayakta kalabilme mücadelesi veriyorlar çünkü devlet hayatın temel belirsiz alanlarına yönelik hiçbir şey yapamaz bir durumda ve onlar da faaliyetlerini, insanı insan yapan faaliyetlerini terk etmiş durumdadır. Dolayısıyla mutluluk tek boyutlu ve parasal bir olgu değil çok boyutlu ve zamanlar arası geçişkenliği olan bir şey. Nesiller arası maliyet arz eden bir olgu. İnsanlık tarafından kapitalizmin aşılması lazım. Kapitalizm bir ideoloji ve haksız rekabete yol açıyor ve de tek iktisadi yol ve yordam değildir. Kapitalizm sonrasında insanlığın geleceğinin yeniden kurgulanmış olması gerekiyor.

Kapitalist sistemde şirketler ve işçilerin hayatlarına baktığımızda orada nasıl bir çark işliyor?

Şirketler kâra odaklanmış durumdadır. Hedef kısa vadeli karsa adam şöyle diyor: Bu sene İSO 500’de 150. sıradaydım. İyi tamam orada dur. Hayır! Çalışanlarına dönüp diyor ki bizim hedefimiz yüzüncü sırada olmaktır yüz ellide kaldık seneye bunu yakalamamız lazım. Yüzü yakalayınca bittiyor mu? Bu sefer ellinci olmamız lazım. Birinci olduğu zaman arayış açalım, böyle bir şey olamaz. Çalışanlarınız size sürekli kazandırdığı hâlde siz sürekli sonu gelmeyen bir şekilde başka bir şey önlerine koyuyorsunuz. Geçen yıllarda Japonya’ya gittiğimde Nissan otomobil fabrikasını ziyaret ettim. Orada kapının üstünde bir numaratör var tık tık atıyor. Yirmi araba üretildi, yirmi birinci çıktı. bu gün bin tane çıkacak. Bin tane çıkmadıkça kimse eve gidemiyor. Orada birinin ayağı kırılrsa da bant dönmese üretim aksıyor. O aksama sırasında kaç araba çıkmamışsa o kadar araba çıkarıldıktan sonra millet evine gidiyor. Peki, onu telafi edince ne oluyor. Bakıyor, iyi diyor bin tane ürettik şimdi hedef bin beş. Ondan sonra daha fazla, ondan sonra biraz daha...

Çark insan sömürüsü ile dönüyor.

İnsanoğlu hakikaten ne olup bittiğini bilmeden muazzam bir sömürüye kurban ediliyor. Niye çünkü o şirket ilk yüze girmiş, ilk elliye girecek, ilk yirmiyeye girecek, ha tamam güzel bir şey yakaladık böyle devam edelim diye bir şey yok. Dolayısıyla

la bunu temin etmek için sürekli bir şeyin orada devam etmesi lazım. Kıt kaynakları inanılmaz bir şekilde kullan buradan da sürekli bir tüketim çekilsin ve bu kısa vadeli kâr mekanizması devam etsin. Dolayısıyla da işin temelinde bu aşırı mülkiyetçilik, aşırı hazcılık felsefi olarak olayın arkasından çekilmeli. Yani hedonizm, tüketimin tanrılaştırıldığı zevk alma dürtüsü ve üreticinin de kısa vadeli mülkiyet biriktirme hırsına kurumsal bazı düzenlemelerle, ahlâki bazı düzenlemelerle biraz set çekmiş olmak gerekiyor.

Yukarıda, şirketlerin sosyal sorumluluk prensiplerine değinirken İslamiyet'te bunun zekât ve sadaka müessesesi ile karşılandığından bahsettiniz. Kapitalizmin insan mutluluğunu hedeflediği ve bunu da tüketime bağladığını göz önünde bulundurarak İslamiyet açısından iktisadi bir yaşam şekli konusunda neler söylenebilir.

Şimdi burada bir de İslami açıdan bakmak gerekirse, mutluluğun sadece bu dünya ile sınırlı olmadığını, esas sorunun kıt kaynaklarla sonsuz arzular arasında bir uyum sağlamaktan değil esas sorunun fani bir dünyada bâki bir hayatı kazanabilme arasındaki çelişkiye inmiş olduğunu görmek gerekiyor.

İktisat ilmine yeni bir pencere sanırım bu.

Modern iktisat şöyle bakıyor: Kaynaklar kıt, arzular sonsuz hadi bunları dengeleyelim. Ondan sonrada bunu dengeleyecek kaynak kıt. Mesela bireyin bütçesi var, bütçe az. Bütçe az ama bir yerde ona sürekli tüketebilme tetikleniyor, tüketemediği yerde de sanal kredilendirme mekanizması devreye girerek çözülmesi mümkün olmayan, krizden krize sürükleyen, az bir kesimin suçu yüzünden her seferinde toplumun büyük bir kesimini cezalandıran bir mekanizma var. İslamiyet der ki: Mutluluk endeksi çok parametrelidir, sadece bu dünya ile sınırlı değildir. Hatta İslamiyet der ki: Bu dünyadaki sınırlı bir zaman zarfında sonsuz bir hayatı satın alabilmeniz gerekmektedir.

Hayatı bağımsız alanlara bölmüyor yani.

Bunun içine ahlâki davranışlarınız da girer, iktisadi davranışlarınızda girer, ibadetleriniz de. Onun için İslam'da marjinal maliyeti en yüksek olan şey zamandır. Marjinal faydası en yüksek olan şey de zamandır. Zaman, bir daha yerine konulma imkânı olmayan bir şeydir. Akan gider, akan gider. Kum saati aşağıya döndürülmüştür. Gözünüzle de görüyorsunuz gittiğini. O zamanı muazzam

bir verimlilikle değerlendirerek sonsuz bir hayatı satın almış olmanız gerekiyor. İktisadi davranışlarımız da bunun içerisinde kendisine meşru bir yer buluyor tabii ki. Dolayısı ile Müslümanların yaşadığı bir toplumdaki optimizasyon, yine kıt olan bir şeyin üzerine sonsuz olan bir şey kurmaktadır. Kıt olan zaman sonsuz olan da ebedi hayattır. Bunun üzerine odaklanmak, iktisadi faaliyeti de intertemporal denilen yani zamanlar arası bir muhasebeye, nesiller arası bir muhasebeye dayandırmış olmak gerekiyor. Karşımıza bambaşka bir yapı çıkıyor. Biz "İslam iktisadı" diye bir şeye inanmayız; ama İslam toplumunun iktisadi yapısı diye bir şeye inanırız. Sezai Karakoç kitabına "İslam Ekonomisi" dememiştir "İslam Toplumunun İktisadi Yapısı" demiştir. Müslümanların müslümanca tercih ve davranışlarının bir bileşkesi olarak ne çıkıyor karşımıza, onu analiz etmiştir. Yoksa kafasında bir model tasarlayıp ona ideolojik bir elbise giydirip iktisadi adam, rasyonel birey böyle davranmalıdır. Kültürlerinizi, dürtülerinizi, tercihlerinizi unutun eğer adamsanız, zerre kadar aklınız varsa hepiniz şöyle davranırsanız diye dayatan bir yapı değildir.

Kapitalizm hedeflediği mutluluğu insanlara getirebildi mi?

Bu konuya eğildiğimizde, çok basit bir yerden olaya bakalım: Susuz yaşayabilir miyiz? Bu süreç bizi susuz bırakıyor. Topraksız yaşayabilir miyiz? Kirlenmemiş bir toprak mı kaldı? Dolayısıyla kapitalizm sanal şeyler getirmektedir. Doğru! Hacimler, miktarlar artmakta ama bunların bir kısmı olmaz olsaydı dedirtecek cinstendir. Sonuçta kapitalizmin muhasebesi, T cetveli fena hâlde açık vermektedir. Yerine konulamayacak cinsten kayıplar vermek suretiyle açık vermektedir.

Kapitalizm ve kriz ilişkisi değerlendirilirken zaman zaman J.Schumpeter'den ödünç alınan "yaratıcı yıkım" kavramı dile getiriliyor, kimileri de kapitalizmin krizlerden güçlenerek çıktığını yani bir noktada krizlerin olması gerektiğini söylüyorlar. Bu konuyu DEM Dergi okurları için değerlendirebilir misiniz?

Kapitalizm henüz iki yüzyıllık bir olay, böyle laflar etmek için çok erken. Kapitalizmin avantajı insanın nefsine ve kısa vadeli miyopik algısına hitap ediyor olması. İnsanın nefsine hitap ediyor olması kısa vadede onun üstünlüğü oluyor; ancak uzun vadede bindiğiniz gemiyi batırmış oluyorsu-

nuz. İnsanoğlu hemen önünde duran ödüllere çok aldanır uzaktaki bin ödülü kaçırr. Okullarda irade eğitimi diye bir şey yapıyorlar. Ana sınıfına giden çocuğa diyorlar ki, şimdi istersen bir çikolata yiyeceksin ama akşama kadar sabredersen iki çikolata yiyeceksin. Bazı çocuklar aldığı gibi götürüyor, bazıları diyor ki yok ben akşama kadar sabredeceğim; çünkü iki çikolata yemek istiyorum. Dolayısıyla bir irade eğitimi gibi bir şey olmadığı için tam tersine nefsi azdırmak ve coşturmak gibi bir görüntü işin içinde olduğu için kapitalizm buradan yoluna devam etmekte ama her kurtuluşunda zayıfları yerine konamayacak şekilde artarak devam etmektedir. Dolayısıyla o son geldiğinde köprüden önceki son çırkış kaşmış olacak.

Kapitalizmi eleştirel bir yönden ele aldık. Oysaki kapitalizm yanlılarına baktığımızda kapitalizmin insanı özgürleştirdiğini, insan doğasına hitap ettiğini söylüyorlar. Bu noktadan baktığınızda sizce kapitalizmin artı hanesine yazılabilecek getirileri neler olabilir. Yaşam standartlarının yükselmesi, özgürlük, kalitenin artması...?

Bu noktada genel bir kafa karışıklığı var. Kapitalizm, liberalizm, demokrasi, serbest piyasa hepsi neredeyse birbirinin muadiliymiş gibi rahatça kullanılabiliyor. Kapitalizm herkese serbest piyasa anlamına geliyor, kapitalizm herkese özgür girişimcilik olarak geliyor, yok böyle bir şey. Liberalizm kapitalizme giydirilmiş bir kılıf bana göre, ideolojik bir kılıf. Liberalizm siyasette ve ekonomide serbest rekabeti ön görüyor: ama liberalizmin yanına devlet emperyalizmini, devlet gücünü de aldığı sistemin adına kapitalizm diyoruz. Şuna dikkat çekmek istiyorum; Amerika'da birçok büyük şirket batıyordu, bunlar çok büyüdükleri için batırtmadılar. Peki, Amerika'da batmak üzere olan yüzlerce küçük şirket kurtarıldı diye bir laf tarihin herhangi bir döneminde duyuldu mu?

Hatırlamıyorum doğrusu!

Hayır duyulmadı.

Yani?

Yani kapitalizm büyük sermayenin taşeronluğunu yapan bir sistemin adı. Büyüğü kurtarıyor, küçüğü eziyor. Büyüğü kurtarmanın bedeli küçüğü yok etmenin üzerinden geçiyor. Kapitalizm emperyalizmle birlikte yürümektedir. Kapitalizmin özgürlükle filan bir alakası da yoktur. Kapitalizm dün merkantilistti, bu gün serbest piyasacı yarın korumacı, liberal, neoliberal her şey olabilir. Kapitalizmin rengi yoktur, bukaletmündür. Serbest piyasa ise başka bir şeydir. Orada piyasa vardır, arz ve talep vardır. Piyasada liyakate, sosyal adalete

dayalı bir rekabet vardır. Bana göre serbest piyasada ahlak gibi düzenleyici unsurlar da son derece önemlidir.

Sizce dünya bu krizi nasıl atlatacak. 11 Eylül saldırıları sonrası kendilerine mikrofon uzatılan ABD'liler bu saldırının kendilerini yıldırmayacağını daha fazla alışveriş yapıp daha fazla tüketceklerini

söylüyorlardı. Benzer şekilde 1930 krizinin de tüketim teşvik edilerek aşıldığı söyleniyor. Bu gün de mi bu tavsiye edilecek? Sistem içerisinde kalınarak bu kriz aşılabilecek mi?

Bu çok çelişkili bir konu. İktisatçılar şimdilerde özel bir dönemden geçildiği için tam dağılmış durumdalar. "Piyasalar durgun, herkes elinden geldiği kadar harcama yapsın piyasalar canlansın"ı herkes söylüyor; ama öte yandan da deniliyor ki; bunca krizin içerisinde adam hala özel helikopteri ile geziyor. Galiba şöyle demek lazım; -Bu modern iktisatçılarındaki söyledikleri kısa vadeli konvansiyonel bir çözüm-: Kamusal faydası en yüksek hareketlerde tüketim yapılmalı, bireysel boyutu çok yüksek olan, ikinci kişilere faydası olmayacak

alanlardaki tüketimlerden de uzak kalınıp bunu toplumsal alanlara kaydırmak gerekmektedir.

Biraz daha basitleştirebilir miyiz?

Bunun pratik tercümesi şudur: Fakirlere daha çok kaynak aktarılmalı; çünkü onlar asgari ihtiyaçlarını karşılayacaklardır. Zengin helikoptere binerse o helikopter şirketinin bir helikopter daha satmasından başka kime ne faydası olacaktır; ama o kaynağın fakirlere aktarılması ile çok daha fazla insan bir anda iş sahibi olabilir ve tüketebilir hâle gelir. Zenginler tasadduk etmeli, zekât, sadaka vermeli, fakirler sabretmeli, şükretmeliler. Elde ettikleri bu kaynakları da onların da kullanması gerekmektedir. Tüketimi, ekonomiyi canlandıracak, dışsalığı, kamusal boyutu en yüksek alanlara yönlendirmek gerekmektedir. Bireyselliği, çarpan etkisi düşük olan alanlardaki tüketimi de kırmak lazım. Şimdi bütçe açığını kapatalım derken hükümetin yaptığı zamlar biraz da buna hitap ediyor. Önce otomotiv sektörü canlandırılmak için KDV, ÖTV düşürüldü, cebinde parası olanlar çıktı sokağa, o arada arabalar satıldı şimdi hükümet döndü dedi ki; güzel şimdi siz bu arabalara benzin koyacaksınız değil mi, gelin bakalım buraya. Böylece ilginç bir şey yaptı, arabayı alanı, varlıklı kesimi –benzin zamları herkesi vuruyor ama- lüks otelleri, turizm sektörünü vergilendiriyor. Böylece bireyselliği aşırı yüksek alanlardan vergi alıp bütçe açıklarına toplumun çoğunun lehine harcamalarını finansa etmeye, dengelemeye çalışmakta. Bunlarda çözümün bir parçası.

Bu noktada sanırım Adam Smith'in "görünmeyen el"inden bahsetme zamanı geldi.

Ben Adam Smith'in istismar edildiğini ve anlaşılmadığını düşünüyorum. A.Smith piyasayı bir orman kanunu olarak görmedi, bir vahşi kapitalizm olarak görmedi. A.Smith'in bir yanda "Milletlerin Zenginliği" kitabı var öbür yanda da "Ahlâki Değerler" diye kitabı var. A.Smith'in bir papaz olduğunu kimseler söylemez. A.Smith bir iktisatçı değil papazdı. O devrin koşulları altında bir bilgelik rolüne de sahip bir insan. Serbest piyasanın yanına, bireysel çıkarların yanına muhakkak surette ahlâki kaygıların da konulmasını savunan, piyasaların regüle düzenlenmesi gerektiğini savunan bir insan; fakat liberalizm o kadar fırsatçı ve o kadar çıkarıcı bir sitem ki Adam Smith'in tüm o yönleri gitmiş ve geriye bu kalmış. Yoksa A.Smith o anlamda son derece gerçekçi bir kişi. Görünmez

el lafını A.Smith'e atfederek ve indirgeyerek haksızlık da yapmaktadırlar. Yoksa o, görünmez ellerin yanında görünen elleri de var etmiştir.

Hocam, 1930 krizini Birinci Dünya Savaşı ile temellendirdiniz. Bazıları da II. Dünya Savaşı'nı 1930 krizi ile temellendiriyor. Günümüzde de büyük bir krizle karşı karşıyayız. Bunun sonucu nerelere varabilir?

Belirsizdir. Bu krizin sonunda bir savaş gelir mi? Şimdi insanlığın keşfettiği silahlar var, elde ettiği tecrübeler var. Doğrudan bir savaşı kimseler göze almak istemez. Muhtemelen oturulup konuşulacak, küçüklerin altta ezildiği ama büyüklerin arasında doğrudan bir çatışmanın olmadığı bir bölüşüme doğru gideceğiz gibi geliyor.

Nasıl bir bölüşüm?

Çin, Rusya, Amerika arasında kaynakların bölüşüldüğü, kaynakların talanı konusunda hemfikir olmak suretiyle, diğer ülkeleri de bu düzene uymaya zorlamak suretiyle bir dengenin sürdürülmeye çalışılacağını düşünüyorum. Savaş lafı büyük bir laf çünkü insanlığın kendini yok etme gücü var artık. ■

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

Liberal Ahlâk, Yoksulluk ve Türkiye

Vejdî Bilgin*

Liberal düşüncenin merkezinde “birey” yer alır ve toplumsal problemlerin ancak bireysel çıkarların gözetilmesi suretiyle çözüleceği öngörülür. Buna göre, kişisel çıkarı için kendini geliştiren bireyler sayesinde toplum da gelişecek ve ilerleyecektir (Lukes, 1995). Bireycilik üzerine kurulu bir toplumda hiç kimse bir başka birey ya da kuruluştan yardım ummaksızın, herkes rekabet içerisinde bulunması gerektiğinin farkında bir bilinçle yaşayacaktır.

Liberalizm, Birey ve Ahlâk

Bireysel ya da sosyal boyutuyla yoksulluk, akla hemen yardımlaşma ve dayanışmayı getirir. Bu iki kavram da daha ziyade dinleri ve sosyalist ideolojileri çağırıştırır. Liberalizm ise yoksulluk probleminin çözüm yolu olarak çok farklı bir yaklaşım içindedir. Liberal düşüncenin merkezinde “birey” yer alır ve toplumsal problemlerin ancak bireysel çıkarların gözetilmesi suretiyle çözüleceği öngörülür. Buna göre, kişisel çıkarı için kendini geliştiren bireyler sayesinde toplum da gelişecek ve ilerleyecektir (Lukes, 1995). Bireycilik üzerine kurulu bir toplumda hiç kimse bir başka birey ya da kuruluştan yardım ummaksızın rekabet içerisinde bulunması gerektiğinin farkında bir bilinçle yaşayacaktır.

Birey üzerine yapılan vurgu ve bunun bir dünya görüşü olarak gelişimi aslında modernidir. Bireyin merkeze alındığı bir siyasi-ekonomik sistem olarak liberalizm de esas olarak modern bir ideolojidir ve bu iki kavram birbirinden ayrı düşünülemez. Sosyal liberalizm, eşitlikçi liberalizm, refah devleti teorisi gibi isimlerle anılan liberalizm biçimlerinin yanında salt liberal anlayışı temsil eden klasik liberalizm “toplumcu değil bireyci olan; pozitif değil negatif özgürlük (bireyin dışarıdan gelebilecek herhangi bir zorlama ya da baskı altında kalmaksızın hareket edebilmesi) anlayışına dayanan; yaygın, müdahaleci ve baskıcı değil sınırlı ve sorumlu devlet isteyen; yeniden dağıtımcı sosyal devlet anlayışına karşı çıkıp adaletin en iyi piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden gerçekleştiğine inanan liberalizm” olarak tanımlanır (Yayla, 1998).

Liberal düşünürler içinde Herbert Spencer (öl. 1903)’in görüşleri klasik liberalizmin bireye yaklaşımını anlatan iyi bir örnektir. Birey olarak insanın yaratıcılığına inanan Spencer insanlığa hizmet eden bir çok buluş ve gelişmenin

*Doç. Dr.,
U. Ü. İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

bireysel tatmin peşinde koşan insanlar tarafından gerçekleştirildiğine inanır. Toplumsal hayat bireysel ve gönüllü ortak faaliyetlerin sonucudur ve bireysel çabalarla gerçekleşen bu zenginliğin ve olumlu durumun devamı için devlet müdahaleci olmaktan kaçınmalıdır. Devlet karşısında bireyi ön plana çıkaran Spencer, bu düşüncelerine paralel olarak devletin 'ellerini' bireylerin ekonomik faaliyetlerine sokmaması anlamına gelen 'laissez faire'i sistemli biçimde savunan ilk düşünür olarak kabul edilir (Yayla, 1998).

Konumuzla ilgisi açısından bireyin doğası tartışmalarında Thomas Hobbes (öl. 1679) önemli bir başlangıç noktasını oluşturur. Hobbes geçmiş yazarların çoğunluğunda var olan 'insanın toplum için uygun doğduğu' düşüncesini reddeder. İnsan birlikte toplumu oluşturduğu diğer insanlara karşı doğal bir sevgi içinde olsaydı herkesi eşit biçimde sever, arkadaşlık edeceği kişilerin değerine ve kendisine yararına bakmaksızın herkesle arkadaşlık yapardı. İnsanın toplumsal ilişkilerinde aramış olduğu şey, doğası gereği, çıkarıdır. Toplum benlik sevgisinin bir ürünü olarak çıkarlarının peşinde koşan insanlardan oluşur. Her insan kendisi için faydalı olan şeyleri arzular, zararlı olan şeylerden kaçınır ve insanın doğal açgözlülüğünden kaynak-

lanan mevcut yapı içinde bundan dolayı da suçlanamaz. Toplumun birlikteliği bile sevgiden değil korkudan kaynaklanır zira güvensizlik, kuşku ve tedbirli olma duyguları içindeki insanlar zorunlu olarak toplumsal bir sözleşme üzerinde uzlaşırlar, devlet kurarlar (Hobbes, 2007).

Genellikle siyasi hoşgörü ilkesinden hareketle liberal düşünce Locke ile başlatılıyorsa da bireyin çıkarı üzerine yaptığı vurgu (ve buna bağlı olarak geliştirdiği sözleşme ve devlet kuramı) açısından Hobbes 'liberalizmin atası' olarak kabul edilir. Hobbes'un takipçisi sayılabilecek Bernard de Mandeville (öl. 1733) bu konudaki düşüncelerini ifade ettiği *The Fable of the Bees* (Arı Masalı) isimli eserinde, yüksek düzeyde gelişme sağlamış bir kovanı hikâye eder. Hikâyede ileri ticaret ve sanayiye paralel seyreden bir refah, sağlam yasalar ve kuvvetli bir ordu söz konusudur ancak bu şartların –belki hem sebebi hem de sonucu olarak- bir taraftan canı pahasına çalışan ama yoksulluk içinde yaşayan insanlar, diğer taraftan lüks, eğlence ve bunlarla ilişkili dahili ve harici mücadeleler ahlâk vaizlerinin sürekli tepkisini çekmektedir. Bir gün Tanrı bu vaizlerin temennilerini yerine getirir ve toplum bir anda namuslu, kanaatkâr, mütevekkil, alçakgönüllü ve barışçı olur. Bu ahlâkî mü-

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1923–1932) özel teşebbüse dayanan sanayileşme politikaları da başarılı olmadı. Bu tecrübelerden hareketle liberal yaklaşımlardan uzaklaşılarak devletçilik politikası güdülmeye başlandı.

kemmelleşmeyle birlikte yavaş yavaş ticaret ve sanayi durgunlaşır, sanat, bilim ve teknoloji alanındaki icatlar kesilir, ülke fakirleşmeye başlar. Mandeville'in bu hikâye ile varmaya çalıştığı sonuç uygarlığın olabilmesi için ahlâkî düşkünlüklerin olması gerektiğidir. Ona göre insanın doğasında hâkim olan şey egoizmdir ve maddiyat düşkünlüğü, lüks ve eğlence arayışı gibi kötü görülen şeyler eylemlerimizi güdüler. Bunlar olmayınca ne ticaret ve sanayi gelişebilir ne de yeni icat ve keşifler ortaya çıkar (Gökberk, 1990).

Bu düşüncelerle ifade edilen tablo, konuyu ahlâkî bireycilikten “bireyin eyleminin tek ahlâkî nesnesinin kendi öz çıkarı olduğu”nu iddia eden ahlâkî bencillığe taşır. Burada birey ahlâkî değer ve ilkelerin kaynağıdır, ahlâkî değerlendirmenin ölçütünü belirleyen de kendisidir. Zaten bireyciliğin insan bencilliğini onayladığı ve hatta teşvik ettiği eleştirisi, bireyciliğe karşı geliştirilen en yaygın düşüncedir. Bu itiraza cevap olarak burada kullanılan “kendini sevme ve bencil çıkarlar”ın dar anlamda bireylerin anlık ihtiyaçlarıyla ilgili bir egoizm değil evrensel güdüler olduğu “kendi” kavramının aileyi ve arkadaşları da kapsadığı, zira bireyciliğin aileyi ve diğer din ve dil topluluklarını da birey kadar meşru kabul ettiği ifade edilir. Klasik liberalizmde vurgu sınıf, halk gibi bütünlerin varlığının inkârına değil, bireyin temel varlık olduğuna yapılır. Bireye atfedilen ahlâkî değer söz konusu bütünlerden daha fazla olmalıdır zira birey toplumdan önce var olmuştur; bireyin hakları da toplumdan önce gelir. Birey toplumsal ya da sınıfsal bütünlerin amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak düşünülemez. Zaten klasik liberalizme göre “toplumun çıkarı,” “ortak iyi” gibi kavramların neyi ifade ettiği genelde kesin değildir. Ortak bir çıkardan söz edebilmek için herkesin o konuda hemfikir olması gerekir. Milli savunma gibi ender konular dışında herkesin üzerinde uzlaşabileceği

ortak çıkarlar bulmak ise güçtür (Yayla, 1998).

Liberalizmin tam zıddını teşkil eden komünizm bir ölçüde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır ancak klasik manadaki mutlak liberalizm asla hayat bulmamıştır. Klasik liberalizmin toplum tasarımı bir ütopya olarak değerlendirmek mümkündür. Böyle bir anlayışa insan doğası izin vermediği gibi (her zaman için –kendi benliği için de olsa- başkalarına yardım edecek insanlar olacaktır), modern demokratik rejimler de (hükümet adayları her zaman için sosyal yardım vaatlerinde bulunacaktır) imkân vermez. İktisadi-ticari faaliyetlere girmeyen ve görevi sadece hukuk ve düzenin temini ile sınırlanmış devlet anlayışına Batı demokrasilerinin hiç birinde rastlanmaz. Bu devletler “laissez faire” liberalizmi şeklinde değil geniş anlamda liberaldir ve refah devletçi liberalizm modellerini benimsemişlerdir. Günümüz liberalleri de devletin sosyal ve iktisadî hayatı büsbütün kontrol altına almamak kaydıyla, büyük alt yapı yatırımları, sosyal güvenlik hizmetlerinin koordinasyonu gibi faaliyetleri yerine getirmesini, özel kuruluşlara izin vermek şartıyla eğitim-öğretim kurumları kurmasını ve muhtaç vatandaşlara yardım etmesini liberal anlayış içinde kabul ederler (Erdoğan, 2005).

Türkiye’de Liberal Arayışlar

Türkiye’nin liberal anlayışla tanışması Cumhuriyet öncesine dayanır. Osmanlı devlet adamları ülke çapında ıslahat çabalarına giriştiklerinde kendi vatandaşlarındaki teşebbüs ruhu ve yenilikçi zihniyet eksikliğini görmüşlerdi. 19. yüzyılda hükümet gerek sermaye teşvikiyle ve gerekse gümrük, vergiler ve diğer konularda imtiyazlar tanıyarak esnafın şirketleşmesine ön ayak olmaya çalıştı; ancak kurulan şirketler sayı olarak sınırlı kaldığı gibi çoğunluğu da beklenen başarıyı gösteremedi. Benzer biçimde Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1923–1932) özel teşebbüse dayanan sanayileşme politikaları da başarılı olmadı. Bu tecrübelerden

hareketle liberal yaklaşımlardan uzaklaşarak devletçilik politikası güdülmeye başlandı. 1950–1960 yılları arasında iktidarda olan Demokrat Parti özellikle din özgürlüğü ve iktisadî özgürlük merkezli olmak üzere liberal bir programa sahipti. Sanayi değişiminin ana nitelikleri özelleşme, sermaye yoğunlaşması ve dışa bağımlılaşma şeklinde özetlenir; ancak bu kararlar tam anlamıyla uygulanmadı. Örneğin partinin seçim bildirgesinde kamu iktisadi teşekküllerinin satılacağı açıkça yer almasına rağmen iktidar süresi boyunca bunların sayısı neredeyse üçe katlandı. 24 Ocak 1980’de Süleyman Demirel Hükümetinin Müsteşar Turgut Özal’ın önemli katkılarıyla hazırladığı kararlar Türkiye’yi liberal ekonomiye sokacak radikal kararlar niteliğindeydi. Bu kararların başlıca amaçları ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, dış satımın artırılması, ekonomide devlet sektörünün daraltılması ve devlet müdahalesinin minimuma indirilmesi, özel sermaye birikiminin özendirilmesi ve desteklenmesi, nihayet piyasa mekanizmalarının özgürce işletilmesinin sağlanması şeklinde özetlenebilir (Çavdar, 1992).

Bütün bu çabalarla birlikte Türkiye’nin tam anlamıyla liberalist bir yapıya büründüğünü söylemek mümkün değilse de 80 sonrası –özellikle Özal hükümetleri ve günümüzde de Ak Parti iktidarındaki- hükümet politikalarının ve toplumsal gelişmelerin liberal değerleri içinde daha fazla barındırdığını söylemek mümkündür. Toplumların hayatları içerisinde kısa zaman dilimlerinde büyük değişimler nadiren görülmesine ve gözlenmesi oldukça güç olmasına rağmen 80 öncesi ve sonrasında değişim, siyaset ve ekonomi konusunda uzman olmayanların bile rahatlıkla kavrayabileceği türdendir.

80 sonrası hükümet politikalarının iktisadî gelişme konusunda önemli atılımlarına rağmen gerek gelir dağılımındaki eşitsizlik, gerekse sosyal güvenlik programlarının yetersizliği yoksullukla mücadele konusunda aynı paralelde bir başarı sağlanamamasına yol açtı. Şüphesiz bunda hızlı nüfus artışının devamı, büyük şehirlere göç ve göçmenlerin iş bulma imkânlarının daha da zorlaşması, ücretlerin düşmesi gibi sosyal faktörlerin de etkisi oldu. Yazımızın problematiğini, bireysel iktisadî girişimlerin daha çok teşvik edildiği, özelleştirmenin hız kazandığı, rekabetçi bir anlayışının ikame edilmek istendiği, kısacası bireysel başarıya

dayalı para kazanma imkânlarının çeşitlendiği ve belirli ölçüde gerçekleştiği, dolayısıyla insanların maddi değerlere daha fazla eğilim gösterdikleri iddia edilen bir dönemde toplumun yoksulluğa ve yoksullara yaklaşımı teşkil etmektedir.

Şüphesiz buradaki başlangıç sorumuz, gerçekten iddia edildiği gibi liberal olarak nitelendirilebilecek tutumların toplumda kabul görüp görmediğidir. Örneğin 2000 yılına girilirken üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada “İnsan önce kendisini düşünmeli, sonra başkalarını” önermesine deneklerin % 44.4’ü katıldığını ifade etmiştir. Dikkat çekici olan husus sosyo-ekonomik

seviye yükseldikçe bu yargıya katılanların sayısının artmasıdır (Bozkurt, 2000). Yine "Dünya Değerler Araştırması" çerçevesinde yapılan çalışmada liberal bir değer olarak görebileceğimiz rekabete gittikçe daha olumlu tutum takınıldığı görülür. 1990 araştırmasında rekabet iyidir diyenler % 58.5 iken 2001 araştırmasında rekabete olumlu yaklaşanlar % 64.5'e yükselmiştir. Sosyolojik incelemelerde liberal olarak nitelendirilebilecek birey merkezli ahlâk anlayışın ipuçları rahatlıkla görülür.

Toplumsal Yoksulluğa Yaklaşımı

İnsanların maddi değerlere daha fazla eğilim gösterdikleri iddia edilen bir dönemde toplumun yoksulluğa ve yoksullara yaklaşımı önemli bir soru olarak karşımıza çıkıyor. Kanaatimizce yoksulluğa karşı genel tutum; toplumsal sorumluluk, devlet merkezli dayanışma ve sosyo-ekonomik statüye göre farklılaşma başlıkları altında toplanabilir.

Türk toplumu yoksulluğu eşit denilebilecek oranlarda kişinin tembelliğine ya da siyasi-ekonomik sistemin bozuk oluşuna bağlıyor; ancak toplumun yarıya yakın bir kısmı yoksulluğu tembellik gibi bireysel bir faktöre bağlasa da büyük çoğunluk herkes için asgari bir yaşam düzeyini güvence altına almanın toplumun ortak sorumluluğu olduğunu düşünüyor, fakat toplumun ortak sorumluluğunu kimin paylaşacağı konusunda ibre daha çok devletten yana. Yani bireyler bu sorumluluğu ağırlıklı devlete veriyorlar.

Yukarıdaki yargımıza paralel olarak 1998 yılında gençler üzerinde yapılan araştırmada, devletten en büyük beklentinin iktisadî yönde olduğu, yani iş ve maddi destek olduğu görülmüştür. Burada gençlerin devletin iktisadî rolleri konusunda hiç de liberal eğilimde olmadıkları ortaya çıkıyor. Ayrıca sosyo-ekonomik seviye düştükçe devletin ekonomik rolündeki artış beklentisi yükselmekte, üst gelir gruplarında ise özelleştirme yanlısı bir eğilim gözlenmektedir; fakat buna rağmen, üst gelir gruplarında da devletin bireylerin geçimini daha çok desteklemesi şeklinde hâkim görüş tes-

pit edilmiştir.

Dünya Değerler Araştırması çerçevesinde Türkiye'de yapılan anketlerden elde edilen sonuçlar Türk halkının devlet-toplum-ekonomi ilişkisi konusundaki yaklaşımını gözler önüne sermektedir. 1990 araştırmasında deneklerin sadece üçte birinin özel mülkiyete eğilim gösterirken 2001 yılındaki araştırmada özelleştirme yanlısı tutumun güç kazanarak % 45'lere çıktığını görüyoruz. Özelleştirme konusundaki liberal diyebileceğimiz bu tutum bireylerin geçiminin devlet tarafından sağlanması konusundaki tutumla zıtlık gösterir. 1990'da devletin bireylerin geçimine katkısı sorulduğunda deneklerin yarısından biraz fazlasının (% 56) devletin geçime yardım etmesi gerektiği şeklinde görüş bildirdikleri tespit edilirken 2001 yılı araştırmasında devletin bireylerin geçimine yardımcı olması gerektiğini düşünenler ise % 70'e yükselmiştir.

Liberalist açıdan paradoksal görünen bu tablo bize bir taraftan liberal eğilimlere yönelen ama diğer taraftan devletin merkezi rolünden de vazge-

çemeyen bir sosyal karakterin geliştiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Y u k a r ı d a k i verilerde sosyo-ekonomik statüye göre tutum farklılığı dikkat çekmiş olmalıdır. Bir başka örnek olarak söyleyecek olursak, fark-

lı yerlerde zekât ile ilgili yapılan araştırmalarda sosyo-ekonomik düzeyi düşük kişilerin hepsinin, zekâtı fakirlerin -zenginlerin malı üzerindeki- bir hakkı olarak gördükleri, sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe bu oranın önemli ölçüde düştüğü görülmüştür. Yani, herkes için asgari geçim düzeyini güvence altına almanın toplumun ortak sorumluluğu olduğu çok büyük oranda kabul edilmesine rağmen, sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe bu görüşü savunanların oranı düşmektedir. Bunun yanında kentlerde yaşayanlar kırsal kesimdekilere, yüksek tahsilliler düşük tahsillilere göre bu görüşü daha düşük düzeyde kabul etmektedir. Burada dikkatimizi çeken nokta sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe toplumsal sorumluluğu paylaşma konusunda negatif bir tutumun artış göster-

Muhtaçları himaye etme düşüncesinin hâlâ önemini devam ettirmesinde, kanaatimizce, malî ibadetler olarak isimlendirilen uygulamaların önemli rolü vardır.

mesidir. Sosyo-ekonomik açıdan düşük insanların toplumsal sorumluluğu paylaşmadaki yüksek oranı normal karşılanabilir zira kendileri de muhtaç olan kesim böyle bir şeyin olmasını arzu etmektedir. Burada esas faktör, belki de yardım etme tutumu değil yardım alabilme ümididir; ancak olması gereken, yardım etme pozisyonunda olan kişilerin olumlu bir tutum içinde olmasıdır. Bu açıdan veriler düşündürücü olmakla birlikte, genel anlamda toplumda yardım etme düşüncesinin hâlâ baskın olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede yoksulları destekleme ve yardımlaşma örüntüleri de akrabalık, sosyal kuruluşlar ve ibadetler şeklinde üç başlık altında gruplandırılabilir.

Türk toplumunda geleneksel yapı içerisinde misafirperverlik, yardımlaşmak, muhtaçları himaye etmek gibi tutumlar çerçevesinde kümelenen bir zihniyetin, her ne kadar eskilere göre azaldığı ifade edilse de önemli ölçüde devam ettiği çeşitli araştırmalarda kendini açıkça göstermektedir. Örneğin, Erzurum ve Erzincan'dan göç edip Ankara'ya yerleşenler arasında yapılan araştırmada deneklerin yarısı ellerine çok fazla miktarda para geçtiğinde bunu muhtaçlara vereceğini söylemiştir. Ticaret yaparım diyenler üçte birden azdır (Yeşiloğlu, 2006).

Şüphesiz tutumdan davranışa geçtikçe farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. 2003'te yapılan araştırmaya göre toplum tarafından yardım edilmeye

en çok değer gruplar olarak temel ihtiyaçlarını karşılayamayan aileler (% 26.8) görülmektedir; ancak, nüfusun yarısı sadece kısmî yardımlarda bulunduklarını ifade etmektedir. Yeterince yardım ettiğini düşünenler % 5 düzeyindedir.

Muhtaçları himaye etme düşüncesinin hala önemini devam ettirmesinde, kanaatimizce, malî ibadetler olarak isimlendirilen uygulamaların önemli rolü vardır. Türkiye'de farklı zaman dilimleri ve farklı bölgelerde yapılan din sosyolojisi araştırmalarında Türk halkının zekât ve fitre ibadetlerini ne oranda yerine getirdikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Genel bir sonuç olarak son 30 yıllık dönemde bu iki ibadetin ifasında bir yükselme olduğunu söylemek mümkündür. Bunda hem ülkemizdeki dindarlaşma eğilimlerinin hem de artan sosyo-ekonomik refahın etkisinin olduğu bir gerçektir. Detaya girmeden söyleyecek olursak bölgelere göre farklılaşma olmakla birlikte genel anlamda nüfusunun en azından yarısı her sene zekâtını verdiğini ifade ediyor. Fitrede ise bu oran % 80'ler civarındadır. Bu ibadetler hem yardım bilincini diri tutuyorlar hem de yardımlaşma tutumu ve davranışı arasındaki ilişkinin paralel biçimde sürmesini sağlıyorlar.

Şüphesiz yardımlaşma sosyolojik literatürde birincil gruplar denilen, ikili ilişkilerin yakın samimiyet içinde cereyan ettiği gruplar arasında, özellikle de bireyin içinde yetiştiği aile çevresinden oluşan yakın akrabalar içinde en güçlü biçimde kendini göstermektedir; ancak geleneksel Türk ailesi sadece kan bağından kurulu akrabalıklardan oluşmaz. Evlilik ya da çocukluk arkadaşlığı gibi vesilelerle kurulan akrabalık yapılarından söz etmek mümkündür. Dünürlük, sağdıçlık, kirvelik, ahretlik gibi alt kurumlar neredeyse kan bağına dayanan akrabalık kadar yardımlaşma örüntüleri sağlıyorlar.

Farklı araştırmalar göz önüne alındığında ihtiyaç halindeki kişilerin resmi kuruluşlar, yardım kuruluşları ya da bankalar gibi ticari kuruluşlara başvurmadan önce akrabalarından yardım istedikleri tespit edilmiştir. Bu noktada akrabaların ar-

kadaşlar, hemşeriler ya da komşuların önünde rol aldıkları görülüyor. Yapılan araştırmalarda komşular arası dayanışmanın diğerlerine göre hep çok düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır.

İnsanların kırsal kesimdeki yoksulluktan kurtulmak ya da daha iyi bir hayat sürme arzusuyla kentlere yaptıkları göçler potansiyel olarak yoksul bir sosyal kategorinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Gecekondu mahallelerinde kendisini gösteren bu yoksulluk durumuyla baş edebilmek için göçmen aileler hemşerilerinin bulunduğu mahalleleri tercih etmekte ve en yakın akrabalarından başlamak üzere yardım almaktadırlar. Ankara'ya göç edenler üzerinde 1978'de yapılan araştırmada dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Denekler kentte kalma sürelerine göre dört gruba ayrılmış ve dayanışma ilişkilerinde akraba, hemşeri ve arkadaşlar arasındaki yardımlaşmanın yıllar geçtikçe azaldığı, bunların yerine kuruluşlara (sendika, dernek, siyasi parti vb). dayalı bir yardımlaşmanın arttığı görülmüştür; ancak yine de akrabalar arası yardımlaşma en üst düzeydeki yerini korumaktadır (Kartal, 1983).

Şüphesiz resmî kuruluşların, bazılarının önemli kaynakları olmasına rağmen, yapıları gereği muhtaçlara ulaşma ve yardım etme imkânları sivil inisiyatife göre daha zayıftır. bu gün artık akrabalık, hemşerilik gibi tampon kurumların yetersiz kaldığı durumlarda sivil toplum örgütleri etkin biçimde devreye girmeye başlamıştır. Yoksulları himaye konusunda sivil toplum kuruluşlarının öne geçmesi arzu edilen bir durum olmalıdır; zira resmi devlet kuruluşlarının yardımlarında vatandaş doğrudan kendi payını hissetmez. Fiilen yardıma katılmamış olması da, kişiyi, liberal ahlâkla aynı sonuçlara varan bir tutuma götürür. Liberal birey, muhtaç da olsa herkesin bir şekilde kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini düşünürken devletçi bir anlayışı benimsemiş olan birey de muhtaç olanların devlet tarafından himaye edilmesi gerektiğini düşünür ve her ikisi de bireysel olarak bir sorumluluk hissetmez; ancak hayırsever insanların katkıları ile faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri bireylerdeki toplumsal sorumluluk duygusunun diri tutulmasında en önemli vasıtalarından birini oluşturmaktadır.

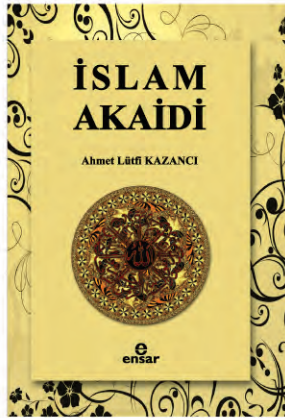
Sonuç olarak söylemek gerekirse, Türkiye'nin 1980 sonrası önemli bir sosyal değişim yaşadığı inkâr edilememekle birlikte, ne ülke tam anlamıyla

la liberalleşmekte ne de liberal ahlâka sahip bir sosyal karakter gelişmektedir. Şüphesiz toplumun önceliğine yapılan vurgu azalmaktadır ama özelde yoksulları himaye konusunda Türk toplumunun hala güçlü tutumlara sahip olduğu görülmektedir. Bu tutumun sürdürülmesinde geleneksel ve dinî değerlerin destekleyici ve zaman zaman zorlayıcı rolleri söz konusudur. Yüz yüze yardımlaşma örüntülerinin azalmasına rağmen resmi kuruluşların yanında, özellikle vatandaşların örgütlediği ve desteklediği sivil toplum kuruluşlarının etkinliği artmaktadır. Bu durum hem daha fazla kişiye daha düzenli olarak ulaşip destek verme imkânlarının sağlanması hem de muhtaçları himaye düşüncesinin canlılığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. ■

Referanslar

- Atalay, Beşir (1983). *Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırık-kale Araştırması)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Bozkurt, Veyssel (2000). *Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği*. Bursa: Alesta Yayınları.
- Çarkoğlu, Ali ve Binnaz Toprak (2000). *Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı.
- Çavdar, Tevfik (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Erdoğan, Mustafa (2005). "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökberk, Macit (1990). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gölcük, Müjgan (2007). *Kentleşme Sürecinde Akrabalık ve Komşuluk Kültürü*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, Ünver (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Hobbes, Thomas (2007). *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*. Çev. Deniz Zarakolu. İstanbul: Belge Yayınları.
- İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi (1999). *Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında*. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.
- Kartal, S. Kemal (1983). *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Kazgan, Gülten (Der.) (1999). *Kuştepe Araştırması 1999*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köktaş, M. Emin (1993). *Türkiye'de Dinî Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Lukes, Steven (1995). *Bireycilik*. Çev. İsmail Serin. Ankara: Ark Yayınevi.
- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kamuoyu Araştırması: Nihai Rapor*. (Haziran 2004)
- Türk Toplumunun Değerleri* (1991). İstanbul: TUSİAD Yayınları.
- www.worldvaluessurvey.org/ (15/12/2007).
- Yeşiloğlu, Ünal (2006). *Ankara'ya Dışardan Gelenlerin Dini ve Sosyal Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

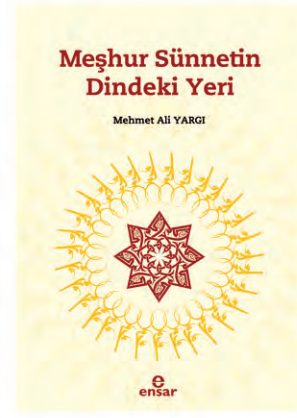
■ **İslam Akaidi**
Ahmet Lütfi Kazancı

■ **Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı**
Ahmet Lütfi Kazancı

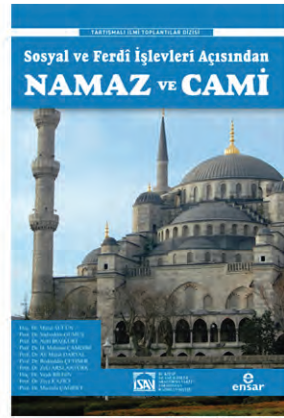
■ **Osmanlı Türkçesini Okuma ve Anlamada Arapçanın Yeri**
İlyas Karslı

■ **Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri**
Mehmet Ali Yargı

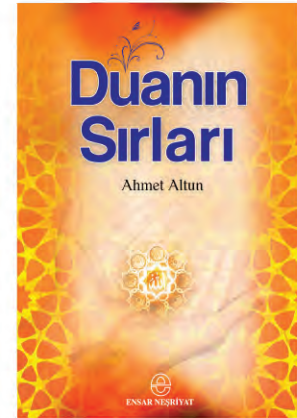
■ **Atatürk ve Din**
Dr. Ahmet Faruk Kılıç

■ **Namaz ve Cami**
Heyet

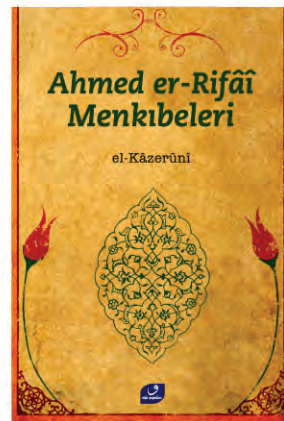
■ **İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'esi 3**
Heyet

■ **Duanın Sırları**
Ahmet Altun

■ **Mevlevî Çilesi**
Tahir Olgun

■ **Ahmed er-Rifâî Menkıbeleri**
el-Kâzerûnî

■ **Kur'ân ve Sünnet'te Zekât**
Heyet

■ **Ded 14**
Heyet

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

Küresel Ekonomik Kriz Karşısında Ulusal Sosyal Politikaların Etkinliği

Cüneyt Dinç*

Küresel kriz ile beraber çoğu insan işini kaybederek çalışma hayatında kazandığı güvenlik ağlarından yoksun kalmaktadır. Normal şartlarda bu durumda başka formel ve enformel güvenlik ağları harekete geçer. Bunun en iyi bilinen örneği refah devletinin işsizliğe, hastalığa, yaşlığa vs. karşı sunduğu formel sosyal güvenlik ağıdır.

Küresel kriz ile beraber çoğu insan işini kaybederek çalışma hayatında kazandığı güvenlik ağlarından yoksun kalmaktadır. Normal şartlarda bu durumda başka formel ve enformel güvenlik ağları harekete geçer. Bunun en iyi bilinen örneği refah devletinin işsizliğe, hastalığa, yaşlığa vs. karşı sunduğu formel sosyal güvenlik ağıdır. Bunun yanında güncel sosyal devlet ya da sosyal politika araştırmalarının gösterdiği gibi aile, sivil toplum ya da serbest piyasa da birer sosyal güvenlik mekanizmalarıdır. Bu farklı kurumların sunduğu sosyal refahın tümü refah rejimi olarak da adlandırılır. Bu yazıdaki amaç ilk önce bu farklı refah rejimlerinin tanıtılması ile birlikte belli sosyo-yapısal önkoşullara dayanan bu farklı rejimlerinin küresel krizin tahribatına karşın nasıl bireyleri koruduğunu açıklamayı amaçlamaktadır; ama aynı zamanda küreselleşmenin ve neoliberalizmin getirdiği yeni ahlâki değerlerin bu değişik refah rejimlerini ve onların geleneksel sosyal işlevlerini nasıl etkilediğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Refah rejimleri

Son 20 yıl içinde refah rejim tipolojileri uluslararası sosyal devlet araştırmalarında öne çıkmaya başladılar. Refah rejimleri toplumsal refah için refah üreten (sosyal güvenlik, sosyal yardım, sosyal hizmet, sağlık vs.) refah kurumlarının toplamıdır. Bu anlamda refah devleti, aile, piyasa, sivil toplum gibi refah üreten refah kurumlarından bir tanesidir. Aynı refah işlevi farklı refah kurumları tarafından yerine getirilebilir. Mesela yaşlı insanlara ya devlet kurumları, ya aile ya da kâr amaçlı özel bir kuruluş hizmet sunabilir. Aynı şekilde işsiz birisine ya devlet ya da ailesi nakdi bir yardımda bulunabilir. Refah rejimlerini farklı kılan yön ise bu refah kurumlarının refah üretimindeki farklı ağırlıkları ve önemleridir. Yani refah üretiminin büyük bölümü bir refah rejiminde devlet tarafından yerine getirilirken başka bir rejimde aynı refah üretimini aile ya da serbest piyasa

*Mannheim Üniversitesi

sa tarafından yerine getirilir.

Tabii refah rejimlerinin çeşitliliği ve sayısı, son 20 senedir, uluslar arası sosyal politika ve sosyal devlet araştırmaları yürüten mecralarda ciddi tartışmalara neden olmuştur. Mesela refah rejimi tartışmalarını başlatan Esping Andersen'e (1990) göre sadece üç tane refah rejim modeli vardır ve dünyada bütün refah devletleri bu üç ideal tipolojinin bir adaptasyonu veya varyasyonudur. İskandinav ülkelerindeki kuzey ya da nordik, Kıta Avrupası'ndaki korporatif ve Anglo Sakson ülkelerindeki liberal refah rejim modelleri gibi. Andersen'in üçlü refah rejimleri tipolojisine karşı çıkanlar da oldu. Çoğu Güney Avrupalı, Asyalı veya Avustralyalı bilim adamı, kendi ülkelerindeki refah devletlerin Avrupa refah rejimlerinin tali bir versiyonu olduğunu kabul etmediler ve çalışmalarını bu üç refah rejiminin dışındaki refah rejimlerini araştırmaya ve bunların ayırıcı özelliklerinin neler olduğunu keşfetmeye yoğunlaştırdılar.

Eşitlik ilkesine dayanan İskandinav kuzey refah modelinde refah üretimi (refah- devleti) tarafından yerine getirilmektedir. Devlet bir (sosyal) hizmet devletidir (Kaufmann 2003). Bu refah rejiminin temeli devletin sunduğu 'halk emeklilik' sistemidir. Devletin vatandaşlardan aldığı vergilerle finanse edilen bu temel sosyal güvenlik sistemi bütün yaşlı, yetim, dul ve sakat vatandaşlara fakirlik sınırının biraz üstünde bir emeklilik sunmaktadır. Çalışan kesim ayrıca bulunduğu iş

yerlerine bağlı olan iş yeri sigorta fonlarına prim ödeyerek yaşlılık, ölüm ve sakatlık gibi risklere karşı zorunlu sigortalıdır. Buna ilaveten özel sektörün sunduğu bireysel emeklilik sistemleri mevcuttur. Her ne kadar sosyal güvenlik kamu kuruluşları tarafından yerine getiriliyorsa da devlet bu kuruluşların denetimini işveren ya da sendikaların ortak denetimine devretmiştir. Mesela İskandinav

ülkelerinde işsizlik parası sendikaların kendi üyelerine sunduğu bir hizmet olduğu için bu ülkeler en yüksek sendikalaşma oranlarına sahiptir (Visser 2003). Vatandaşların sağlık hizmetleri de vergilerle finanse edilen refah devletinin kamu kuruluşları tarafından yerine getirilmektedir. Ayaktaki tedavilerin büyük bir bölümü yerel kamusal sağlık ocaklarında verilmektedir. Sosyal sigorta ve sağlık sisteminde olduğu gibi, İskandinav refah rejimindeki muhtaçlar için nakdi sosyal yardımlar ve yaşlılar, çocuklar ve özür-lüler için sosyal hizmetler ise yerel veya belediyelerin yönetimindeki kamu kuruluşları tarafından yerine getirilmektedir. Devletin sosyal hizmet ve sosyal yardım alanındaki öneminden dolayı, sivil

toplum kuruluşlarının sunduğu hizmetler daha çok bazı risk gurpları (sokak çocukları, mülteciler, tek başına çocuğuna bakan muhtaç kadınlar vs.) için danışmanlık ile sınırlıdır (Kaufmann 2003).

Kıta Avrupası'nın korporatif refah rejiminde refah üretimi, refah devleti ve üçüncü sektörlerle veya sivil topluma ait olan yarı kamusal refah kuruluşları tarafından paylaşılarak yerine geti-

Korporatif refah rejiminde sosyal hizmetler üçüncü sektörler veya sivil topluma ait refah kurumları tarafından yürütülür. Her ne kadar refah devletinde bazı sosyal hizmet kuruluşları varsa da devlet sağlık, yaşlılara ve çocuklara bakım gibi sosyal hizmet alanlarında, devlete ait olmayan yarı-resmi refah kuruluşlarına öncelik tanır ve onları destekler.

ilmektedir. Bu ülkelerin (Almanya, Avusturya, Hollanda, Belçika, Fransa, İsviçre) refah devleti, çalışanlar ve onların ailelerinin sosyal güvenliği ve muhataç kesimin geçimi ile yükümlüdür. Çalışan kesim yaşlılık, ölüm, sakatlık ve işsizlik gibi sosyal risklere karşı işveren ve çalışanların ortak ödediği primlerle finanse edilen sosyal güvenlik sistemi tarafından korunur; ama ödenen primler ve kazanılan sosyal haklar bütün meslek gurupları için aynı değildir; çünkü korporatif refah rejimdeki sosyal güvenlik sisteminin temel hedefi, vatandaşların eşitliğinden ziyade farklı meslek guruplarının ekonomik farklılıklarını korumaktır. Bundan dolayı bazı meslek gurupları diğerlerinden daha imtiyazlı olabilir. Refah devletinin ikinci görevi ise aileye yapılan nakdi yardımlardır. Refah devleti çocuklu aileleri desteklemek için bu ailelere vatandaşlardan aldığı vergilerle finanse edilen çocuk parası gibi genel, yani bütün çocuklu ailelerin faydalana- bileceği, nakdi yardımlarda bulunur ve onlar için bazı vergi kolaylıkları sunar. Böylece devlet çalışan kadınların çoğuna çocuk bakımı için işinden ayrılmasından dolayı meydana gelen gelir kesintisini bir nevi karşılamaya çalışır. Refah devleti ayrıca muhtaç olan kişilere vergilerden finanse edilen sosyal yardım sistemi sayesinde nakdi yardımlar sunar. Bu yardımların tutarı kişinin ihtiyacına göre belirlenir.

Korporatif refah rejiminde sosyal hizmetler üçüncü sektörler veya sivil topluma ait refah kurumları tarafından yürütülür. Her ne kadar refah devletinde bazı sosyal hizmet kuruluşları varsa da devlet sağlık, yaşlılara ve çocuklara bakım gibi sosyal hizmet alanlarında, devlete ait olmayan yarı-resmi refah kuruluşlarına öncelik tanır ve onları destekler. Bu durum Katolik sosyal tasavvurundaki "subsidiarity" prensibine dayanır. Bu anlayışa göre sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi

ile sorumlu olan ilk halka ailedir, sonra toplum (ya da kilise gibi toplum kuruluşları) ve en sonunda devlettir. Ne zaman bu halkalardan biri vazifesini yerine getiremiyorsa o zaman bir üsteki halka harekete geçer. Almanya, Hollanda, Belçika gibi ülkelerde bu refah kurumlarının büyük çoğunluğu kiliselere aittir. Bu ülkelerdeki sağlık ve sosyal bakım hizmetleri (hastane, kreş, huzurevi) kamunun kuruluşları tarafından değil daha çok sivil toplum ya da refah ku-

ruluşları tarafından karşılanır. Mesela Katolik kilisesine ait olan Caritas örgütü bunun bir örneğidir ve bu ülkelerde hastanelerin büyük bir çoğunluğu bu örgüte bağlıdır ya da Caritas tarafından işletilir. Buna karşılık laik bir ülke olan Fransa'da Katolik kilisesinin refah kurum-

ları içindeki payı daha düşüktür. Buradaki refah kurumları daha çok işçi hareketinin omuzları üzerinde taşınmaktadır. Katolik kilisesi daha çok eğitim alanında faaliyet gösterir. Devlet çocuk, yaşlı ve özürllülerin bakımını kiliselere ve işçi hareketine ait olan bu refah kurumlarına devretmiştir. Ayrıca bu kurumlar bazı sosyal risk guruplarına (kendi başına çocuk büyüten muhtaç kadınlar, şiddete maruz kalmış kadınlar vs.) danışmanlık hizmetleri sunarlar. Bunun yanında yataklı tedavi hizmeti veren sağlık kurumlarının büyük bir bölümü de bu refah kurumlarına aittir (Kaufmann 2003).

Anglo sakson liberal refah rejiminde refah üretimi serbest piyasa tarafından yerine getirilir. Sosyal güvenliğin ve sosyal hizmetlerin büyük çoğunlu-

ğu kâr amaçlı kuruluşlar tarafından sunulmaktadır. Mesela ABD’de kişi ancak bir işte çalıştığı zaman bir sağlık sigortasının güvencisi altına girebilmektedir; çünkü 30 milyon insanın sağlık sigortasının olmadığı ABD, genel bir sağlık sistemine sahip olmadığı gibi çalışan kişi sadece çalıştığı kuruluşun anlaştığı özel sağlık sigortaları tarafından sigortalanabilmektedir. Refah devletinin vazifesi serbest piyasanın kendisine sunduğu sosyal güvenlik ve sosyal bakım gibi belli ‘sosyal ürünleri’ satın almayan ‘muhtaç’ vatandaşlara bakmaktır. Bunu, diğer refah rejimleriyle kıyaslandığında, daha âlicenap olan sosyal yardım sistemiyle yerine getirmeye çalışır. Refah devleti bunu muhtaç kişilere sunduğu nakdi yardımlarla ya da bu kişiler için serbest piyasanın sunduğu bazı sosyal hizmetleri ‘satın’ alarak yerine getirir. Mesela İngiltere’de devlet fakir ailelere kâr güden kuruluşların sunduğu sosyal bakım hizmetlerini ‘satın’ alabilmeleri için hizmet kuponları dağıtmaktadır. ABD hariç, bütün Anglo sakson ülkelerinde vatandaşların sağlık bakımı

mini ‘keşfeden’ Maurizio Ferrara’ya (1996) göre Güney Avrupa’daki refah devletleri diğer refah rejimlerinden bağımsız bir “Güney Avrupa” refah rejiminin parçasıdır. Türk refah devletinin de bir üyesi olduğu (Buğra, Keyder 2006; Dinç 2009) bu refah rejiminin asıl temelini, ailelerin ve ona benzeyen yapılanmaların (mahalle) ürettiği enformel yardımlar ve hizmetler oluşturur. Yani toplumsal refahı ailenin üretmesi, bu refah rejimini yukarıda saydığımız diğer refah rejimlerden ayıran en önemli özelliğidir. Bu rejimdeki refah devletinin asli görevi formel sektörde çalışan kesimi yaşlılık, ölüm, sakatlık, işsizlik gibi sosyal risklere karşı korumak, onlar ve aileleri için hastalığa karşı sağlık sigortası tarafından karşılanan bir sağlık güvencesi oluşturmaktır. Kıta Avrupası’nın korporatif refah rejimine benzeyen bu ülkelerin sosyal sigorta sisteminde yine sırf primlerini ödeyen çalışanlar bu sosyal haklardan faydalanabilirler; ama daha ‘gelişmiş’ ve sanayileşmiş Kıta Avrupası ülkelerinin aksine, Türkiye, Yunanistan, İtalya, İspanya

Güney Avrupa refah rejimini “keşfeden” Maurizio Ferrara’ya (1996) göre Güney Avrupa’daki refah devletleri diğer refah rejimlerinden bağımsız bir ‘Güney Avrupa’ refah rejiminin parçasıdır. Türk refah devletinin de bir üyesi olduğu bu refah rejiminin asıl temelini, ailelerin ve ona benzeyen yapılanmaların (mahalle) ürettiği enformel yardımlar ve hizmetler oluşturur.

devletin sunduğu Milli Sağlık Sistemi (National Healthcare System) tarafından icra edilmektedir; fakat bu kamu sağlık kuruluşlarının sunduğu sağlık hizmetlerinin düşük kalitede olmasından dolayı, parası olanlar yine özel sektörün sunduğu imkânları satın almaktadırlar.

Her ne kadar Esping Andersen kendi üç refah rejiminin dışındaki refah rejimlerinin varlığını inkâr etmeye devam etse de (1999), uluslararası akademik camia bu üç rejimin yanında en azından dördüncü bir Güney Avrupa refah rejiminin varlığını kabul etmektedir. Güney Avrupa refah rejimi

gibi ülkelerde çalışanların büyük bir kısmı informal ya da kayıt dışı sektörde istihdam edilmektedir. Bundan dolayı bu insanların büyük çoğunluğu devletin sunduğu sosyal haklardan faydalanamamaktadırlar. İş hayatına ilk adımını atmaya çalışan 19 – 29 yaşındaki bekâr gençlerin çoğunluğu resmi sosyal haklardan mahrumdur; çünkü bu ülkelerde yürürlükte olan iş ve çalışma yasaları katı tazminat ve işten çıkarmaları zorlaştıran kanun hükümleriyle, formel sektörde çalışan kıdemli çalışanları korumakta ve böylece gençlerin çalışma hayatına atılmasını engellemektedir. (Ferrea 1996). Aynı şe-

kilde bu gençler devletten belli bir nakdi yardım da bekleyememektedirler. Güney Avrupa refah rejimindeki refah devletlerinin çocuklara, yaşlılara ve özürlülere tahsis ettiği sosyal hizmetleri ve muhtaçlara ve ailelere sunduğu nakdi sosyal yardımları çalışan kesime sunduğu nakdi sosyal imkânlarla kıyaslarsak birincilerin ikinciler karşısında oldukça güdük kaldığını söyleyebiliriz. Hatta öyle ki refah devletinin bu alandaki faaliyetleri kayda değer bir miktara bile ulaşmaz (Gough 1996). Bundan dolayı Güney Avrupa'daki aile, refah devletinin faaliyet göster(e)mediği alanlarda kendine vazife çıkartarak bu alanlardaki önemli sosyal işlevleri yerine getirmek için üstlenmektedir. İşsiz gençler için aile ve onun bağlı olduğu geniş informal ilişki ağları, nakdi yardımlar sunup bu insanları desteklemektedir. Yaşlılara, özürlü ve çocuklara aile fertleri bakmaktadır.

Doğal olarak ailelerin bu sosyal işlevleri yerine getirebilmesi bazı yapısal ön koşullara dayanmaktadır. Mesela Güney Avrupa'da aileler her ne kadar bağımsız çekirdek ailelerden oluşuyorlarsa da, yine de aynı akraba gurubuna ait haneler aynı mahallede hatta aynı apartmanda kümelenmektedir. Batı ve Kuzey Avrupalı gençlerin aksine Güney Avrupalı gençler aileleriyle 30 yaşına kadar beraber yaşayabilmektedirler. Böylece aile haneleri kendi enformel bakım ve yardım hizmetlerini daha kolay yerine getirebilmektedirler. Mesela eği-

timini yeni tamamlamış bir genç ailesiyle birlikte kalıp enformel sektörde çalışıp ve bundan dolayı uğradığı dezavantajları ailenin desteğiyle karşılayabilmektedir. Mesela kira gibi bir gideri olmadığı için enformel sektörde kazandığı düşük maaşla geçinebilmektedir ya da çalışan bir kadın ailesiyle aynı mahallede hatta aynı apartmanda oturuyorsa o zaman çocuğunu ailesine teslim ederek çocuğu için bir kreş araması gerekmemekte ve bunun için ek bir masrafı üzerine alması gerekmemektedir. Tabi ailenin bu gayriresmi bakım hizmetleri sunabilmesi için ailenin kadınları belli bir yaşdan sonra iş hayatından çekilmeleri gerekmektedir. Bir nevi bu ülkelerdeki gayriresmi bakım hizmetleri artık çalışmayan 40 yaşın üzerinde olan ananeler ve babaanneler tarafından omuzlanmaktadır. Yani Güney Avrupa refah rejimi bu ülkelerdeki ataerkil ailevi yapılanmalara ve buna dayanan kadın-erkek ve genç-yaşlı arasındaki eşitsizliğe göz yummakta hatta ailenin kendi sosyal işlevlerini yerine getirebilmesi için bu eşitsizlikleri tabi kılmaktadır (Jurado Guerra / Naldini 1996; Naldini 2003; Dinç 2009).

Küreselleşme Ve Küresel Ekonomik Kriz Karşısında Refah Rejimlerin Etkinliği

Yukarıda saydığımız refah rejimlerin hepsi belli önkoşullara dayanmaktadır. Bunlardan ilki bü-

yüyen bir ekonomi ve bununla beraber elde edilen sürekli bir istihdamdır. Böylece vatandaşların vergileri ve çalışanlardan alınan sigorta primleri ile refah devletinin finansmanı karşılanmaktadır. Buna karşılık Güney Avrupa refah rejiminde güçlü ve sağlam aile yapıları rejimin çalışması için bir ön koşul konumundadır. Tabi bu ön koşullar yerel ve küresel ekonomin normal işlemesine, yani ekonominin her sene büyümesine ve bütün çalışabilen yetişkinlerin istihdam edilmesine dayanmaktadır. Bu alışagelen ekonomik durumlar değiştiğinde, refah rejimlerinin dayandığı ön koşullar da değişmekte ve bundan refah rejimlerin etkinlikleri de etkilenmektedir. Tabi burada sorulması gereken esas soru, farklı refah rejimlerinin bu değişiklikler

kü küresel bir krizle beraber, vergi gelirleri azalmakta ve dolayısıyla devletin sosyal harcamalar için ayırdığı giderler de azalmaktadır. Korporatif refah rejiminde ise sosyal güvenlik sigortalıların primleri tarafından karşılanır. Her ne kadar bu ülkelerde vergilerle finanse edilen gelişmiş bir sosyal yardım ağı olsa da esas sosyal güvenlik sadece çalışan kesim için vardır. Belki işsiz olduğunda ABD’de olduğu gibi tamamıyla evsiz ve muhtaç duruma düşmüyor; ama yine de sosyal yardım sisteminin bir parçası olup devlet tarafından ikinci sınıf bir vatandaş muamelesine maruz kalıyor. Mesela sosyal yardım sistemine dâhil olan birisi devlet tarafından karşılanan mesken ihtiyacı karşılığında devletin ona bulduğu düşük maaşlı işlerde

Özellikle IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla bir nevi farklı olan refah rejimleri bir birine benzetilmeye çalışılmıştır. Washington Konsensüsü adına refah devletleri belli başlı ‘reformlara’ zorlanmıştır.

karşısında ne kadar etkilendikleri ve kendilerine verilmiş işlevleri ve yükümlükleri bu olağanüstü durumlarda nasıl yerine getirebildikleridir. Burada belki küresel krizden en fazla etkilenen refah rejimi Anglo Sakson liberal refah rejimidir; çünkü bu rejim bireylerin sosyal güvenliğini, serbest piyasanın sunduğu sosyal hizmetlerin satın alınmasına dayandırır. Tabi ekonomik bir krizde vatandaşların ya da müşterilerin işsiz olup satın alma güçleri azaldığında, bu rejimin ne kadar ekonominin doğal işlemesine bağımlı olduğu gün yüzüne çıkmaktadır. Kıta Avrupası’nın korporatif ve İskandinav ülkelerin sosyal demokrat refah rejimleri, bir nevi kendi vatandaşlarını serbest piyasaya bağımlılıktan kurtarmaya çalışır. İskandinav sosyal demokrat rejim bunu ağırlıklı olarak vergilerle finanse edilen bir refah devletindeki refah rejimi anlayışıyla yerine getirmeye çalışmakta ve böylece vatandaşları tamamen serbest piyasanın ve hatta ailenin bağımlılığından kurtarmaktadır. Tabi burada da küresel bir refah krizinde bu ülkelerin vergi gelirlerinin bu refah rejimi anlayışını ne kadar sürdürebilecekleri sorusu önem kazanmaktadır; çün-

alışması gerekiyor. Türkiye’nin de dâhil olduğu Güney Avrupa refah rejiminde ise bireyler güçlü aile ağları sayesinde devletin ve piyasanın bağımlılığından kurtuluyorlar. Bu ülkelerdeki az gelişmiş olan devletin ve serbest piyasanın sunduğu sosyal güvenlik ağlarına karşın, aile enformal bir sosyal güvenlik ağı oluşturuyor ki bir kriz döneminde bu etkili olabiliyor; çünkü ailenin fertleri bir arada yaşadıkları zaman giderler azalıyor ve hane halkı fertlerinin tümünün asgari maaşları bir tane büyük hane gelirine dönüşüyor. Böylece bir aile ferdi çalışmasa, öbür fertlerin formel ve enformel maddi ve nakdi yardımlarıyla bu kişi krizin etkisinden çok fazla etkilenmiyor. Tabi bu rejimin dezavantajı ise bireylerin aileye bağımlı olması ve belki kendi hayatını kuramaması olarak ortaya çıkıyor.

Yukarıdaki zikredilen ön koşullar ve refah rejimleri birer ideal modeldir. Konunun biraz daha derinliğine gidildiğinde küreselleşmenin ve 1990’lı yıllarda hâkim olan neo-liberal hegemonyanın refah rejimlerini bariz bir şekilde etkilediğini görüyoruz. Özellikle IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla bir nevi farklı olan refah rejimleri bir birine

benzetilmeye çalışılmıştır. Washington Konsensüsü adına refah devletleri belli başlı 'reformlara' zorlanmıştır. Bu reformların iki temelinden biri verimliliklerdir. IMF ve Dünya Bankasının verilen krediler karşılığında ya da Maastricht ekonomik kriterleri yerine getirme bahanesiyle, refah devletlerinin giderlerinin azaltılması ve vatandaşların refah hizmetlerini almalarının zorlaştırılması istenilmiştir. Bunun yanında refah devletinin, vatandaşların ve bireyin ihtiyaçlarından çok ekonomi piyasasının ihtiyaçları ile uyumlu olması istenilmiştir. Bireyden bu zor durum karşısında daha esnek olması istenmekte ve piyasanın ona sunduğu her işi kabul edebilme durumunda olması beklenmektedir. Bunun en güzel örneği Alman iş bulma kurumunun (Arbeitsamt) isminin iş bulma ajansı (Agentur für Arbeit) şeklinde değiştirilmesi ve iş arayan kişilere artık birer müşteri olarak bakılmaya başlanmasıdır. Böylece farklı refah rejimleri neo-liberal hegemonya tarafından birbirine benzeyen ve sırf ekonominin beklentilerini yerine getirmesiyle yükümlü olan tekil refah rejimlerine dönüştürülmeye çalışılmaktadır; ama artık tek bir amaca hizmet eden eskiden birbirlerinden farklı refah rejimleri küresel ekonomik krizden bir nevi aynı anda etkilenmektedirler. Burada belki refah devletinin formel dağıtım mekanizmalarından daha ziyade ailenin sunduğu enformel dağıtım mekanizmalarına sahip olan ve Türkiye'nin de dâhil olduğu Güney Avrupa refah rejimi bir istisna teşkil etmektedir; ama yine de Güney Avrupa refah rejiminde bile artık bazı aileler bu enformel işlevleri yerine getirememektedir. Mesela toplumsal değişim yüzünden artık kadınların çoğu ailerinden uzak başka şehirlerde ve metropollerde çalışması ailenin eski fonksiyonlarını yitirdiğinin bir örneğidir. Bu çalışan kadınlar kendi annelerinin çocukları için sunduğu enformel bakım hizmetlerinden artık yoksunlardır. Böylece metropollerde yaşayan ve belli başlı bir sosyo-ekonomik statüye ve mesleklere (doktor, avukat, mühendis) sahip olan bu kadınlar çocuklarının bakımı için ya devletin kısıtlı imkânlarına başvurmakta ya da özel sektörün sunduğu belli başlı hizmetleri satın alma yoluna gitmek zorunda kalmaktadır. Burada sorulması gereken esas soru, küreselleşmeyle gelen yeni normların ve yeni aile tipinin ve kadın modelinin Güney Avrupa ülkelerinde sosyal de-

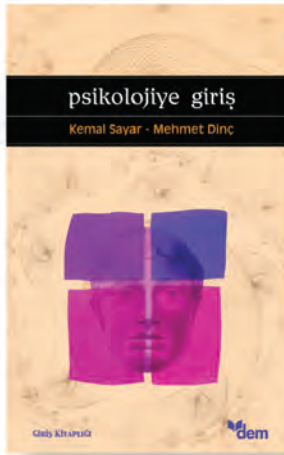
ğişimi nasıl etkileyeceği ve böylece Güney Avrupa refah rejiminin dayandığı sosyal ön koşulları ne kadar tahrip edeceğidir. Şimdiden gelecek için bir projeksiyon ortaya koymak zordur; fakat küreselleşmenin beraberinde getirdiği toplumların tekilleşmesi olgusu bunun için – tehlikeli – bir ön görü olabilir. Bu gelişmeye karşı belki yapılması gereken, ailenin bir arada yaşamasını sağlayacak mekanizmaların işletilmesine devam edilmesi ve bireysel bir aile modeline karşın daha toplumcu ve korporatif değerlerin öne çıkartılmasıdır. Tabi aynı anda devlet kısa vadede ve acil olarak ailenin çöken bu toplumsal görevlerini kendi üzerine alması ve bu alanda yeni sosyal hizmet kurumları oluşturması gerekir. Yoksa Türkiye'nin de ait olduğu Güney Avrupa refah rejiminde ailenin yerine getirdiği sosyal fonksiyonlar çöker ve küresel krizin tahriplerine karşın bir siper olma özelliğini kaybeder. ■

Kaynakça:

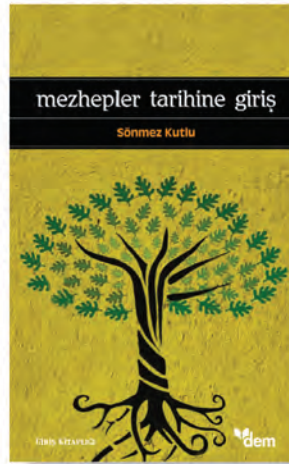
- Buğra, Ayşe; Keyder, Çağlar (2006): Turkish Welfare Regime in Transformation. In: Journal of European Social Policy; Vol. 16, No.3; (S. 211-228).
- Dinç, Cüneyd (2009): Sozialstaat als Produkt einer Staatseelite - Die Türkei im südeuropäischen Vergleich. (Bir devlet elitin ürünü olarak sosyal devlet - Türkiye'nin Güney Avrupa mukayessesi). Wiesbaden: VS Verlag.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (1999): Social Foundations of Postindustrial Economics. Oxford: Oxford University Press.
- Ferrera, Maurizio (1996): The "Southern Model" of Welfare in Social Europe. In: Journal of European Social Policy; Vol. 6, No. 1; (S. 17 – 37).
- Gough, Ian (1996): Social Assistance in Southern Europe. In: South European Society & Politics; Vol. 1, No. 1, Summer 1996; (S. 1 – 23).
- Jurado Guerra, Teresa / Naldini, Manuela (1996): Is the South so Different? Italian and Spanish Families in Comparative Perspective. In: South European Society & Politics; Vol. 1, No. 3, Winter 1996; (S. 42 – 65).
- Kaufmann, Franz – Xaver (2003): Varianten des Wohlfahrtsstaates. Der deutsche Sozialstaat im internationalen Vergleich. (Refah devletin varyasyonları – Alman sosyal devletin uluslararası mukayessesi) Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
- Naldini, Manuela (2003): The Family in the Mediterranean Welfare State. Oxford: Cass.
- Visser (2003):

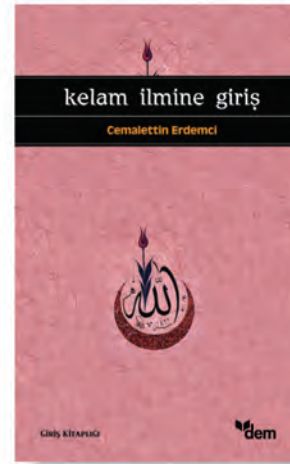
Psikolojiye Giriş
Kemal Sayar - Mehmet Dinç

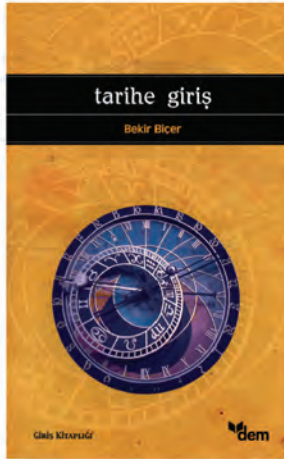
Mezhepler Tarihine Giriş
Sönmez Kutlu

Kelam İlmine Giriş
Cemalettin Erdemci

Tarihe Giriş
Bekir Biçer

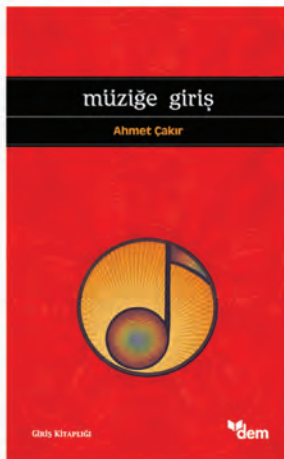
Siyasi Düşüncelere Giriş
Ömer Çaha

İletişime Giriş
Mete Çamdereli

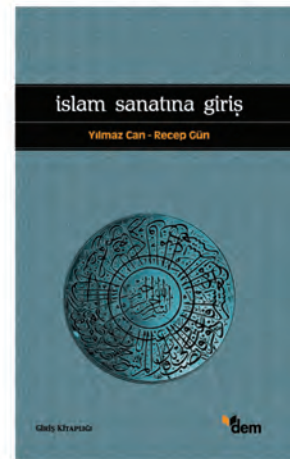
Müziğe Giriş
Ahmet Çakır

İslam Düşüncesine Giriş
Burhanettin Tatar

İslam Sanatına Giriş
Yılmaz Can - Recep Gün

ensar
yayın grubu

Kızıtaşı Cd. No: 10 Fatih-İstanbul Tel: 0 212 491 19 03-04 Faks : 0 212 491 19 30
www.ensarnesriyat.com.tr | www.ensarkitap.com | ensar@ensarnesriyat.com.tr

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

“Aylak Sınıf ve Değerlerinin Yaygınlaştırılmasında Medyanın Rolü”

Murat Şentürk

Tüketim nesnelerinin maddi kullanımdan ziyade toplumsal statü ve diğerlerinden farklılaşma aracı olarak kullanılması tarih boyunca var olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Veblen'e göre 19. yüzyılda bu durum farklı bir hâl almıştır. Artık tüketilen nesnelerin faydasından uzaklaşmış, tüketim bir egemenlik/hâkimiyet aracı ve üreticisi olmuştur (Oskay, 1987: 91). Farklılaşan diğer bir durum ise itibarlı olarak kabul edilen tüketim nesnelerindeki değişimdir.

Medyanın ve özellikle reklamların tüketimin artırılmasında oynadığı role ilişkin farklı çalışmalar yapılmaktadır. Tüketim ve medya bağlamında yapılan çalışmalar, yanlış gereksinmelerin oluşturulması, tüketimin artırılması, kadınların metalaştırılması vb. konuları ele almaktadır; zira tüketim nesnelerinin yaygınlaştırılmasında üstlendiği görev itibarıyla medya, mevcut iktisadi sistemin ve ilişkilerin sürdürülmesinde önemli bir konuma sahiptir. Küresel iktisadi kriz ve sonuçlarının tartışıldığı bugünlerde tüketim ve medya ilişkisinin değerlendirilmesi, yaşanan sürecin toplumsal ve kültürel sonuçlarının daha iyi görülebilmelerini sağlayacaktır; zira medya, mevcut iktisadi sistemin en önemli değeri olan ve toplumsal ve kültürel yapıları belirleyen tüketim alışkanlarının ortaya çıkışında ve yaygınlaşmasında önemli işlevler üstlenmektedir.

Kıskandırıcı Tüketim

Tüketim nesnelerinin maddi kullanımdan ziyade toplumsal statü ve diğerlerinden farklılaşma aracı olarak kullanılması tarih boyunca var olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Veblen'e göre 19. yüzyılda bu durum farklı bir hâl almıştır. Artık tüketilen nesnelerin faydasından uzaklaşmış, tüketim bir egemenlik/hâkimiyet aracı ve üreticisi olmuştur (Oskay, 1987: 91). Farklılaşan diğer bir durum ise itibarlı olarak kabul edilen tüketim nesnelerindeki değişimdir.

Zira Veblen insanın değişimini ele aldığı tasnifte, insanı ilk olarak barışçı olarak konumlandırır. Bu dönemde insanların itibarlı olarak gördükleri husus birbirlerinin el becerileri, diğer bir deyişle çalışmalarıdır. Söz konusu dönemde insanların bazıları daha iyi çalışmaları neticesinde kendilerine ait artık değerler oluşturmaya başlamıştır. Çalışma konusunda yeterli olmayanlar oluşan bu artık değere göz dikmiş ve bunları ele geçirmek amacıyla savaşlar yapmıştır. Talancı insan, çalışarak değil talan ederek, yağmalayarak ve savaşarak tüketim ürün-

Thorstein Veblen, bu yeni dönemin özelliklerini tanımladığı Aylak Sınıfın Teorisi adlı eserinde her modern toplumda, halkın gerekenden daha fazla harcama yapmasının gerekçesinin pahalılıkta yarışmak değil tüketilen maddelerin miktar ve kalitesi konusunda kabul edilmiş itibar standardına ulaşma arzusu olduğunu söylemektedir.

lerine sahip olmuştur. Bu dönemde itibarlı olan çalışmak değil savaşımdır. Bu sebeple savaş becerileri, kılıç kullanma vb. unsurlar itibarlı olarak görülmüştür. Bir sonraki aşamada ise itibarlı olan birikmiş servet olacaktır; zira bir önceki dönemdeki yağmalar bir servet birikimine yol açmıştır. Bu dönemde teknolojik imkânlarla üretimin yapılmasına ve insanların çalışmasına rağmen itibarlı olan ve daha sonra kurumsallaşan birikmiş servet olmuştur (Oskay, 1987: 92-3). Veblen yalnızca ilk dönemi genel olarak barışsever olarak tanımlamakta, sonraki dönemleri savaşçı/yağmacı olarak nitelendirmektedir (Veblen, 2005: 29).

Thorstein Veblen, bu yeni dönemin özelliklerini tanımladığı Aylak Sınıfın Teorisi adlı eserinde her modern toplumda, halkın gerekenden daha fazla harcama yapmasının gerekçesinin pahalılıkta yarışmak değil tüketilen maddelerin miktar ve kalitesi konusunda kabul edilmiş itibar standardına ulaşma arzusu olduğunu söylemektedir. Veblen'e göre itibar standartları esnektir, değişebilir, vazgeçilmez, geri dönülmez ve sürekli ileri gider, doğal bir hâl alır, asgari fiziksel ihtiyaçlardan daha önemli hâle gelir ve nihayet-

tinde ona gıpta edilir (Veblen, 2005: 77).

Bu dönemde eskisinden farklı olarak mülk edinmek, başkasından daha fazlasına sahip olmak varlık sürdürme aracıken amaç olmuştur ve nihayetinde servet sahibi olmayı denetim dışı bir tut-

kuya dönüştürmüştür. İnsanlar arasındaki değerlendirmenin tüketim üzerinden yapılması, tüketimi üretmeyen insanlar için bir onur, çalışan insanlar için adeta bir yasak hâline getirmiştir; zira tüketimin güçlü ve itibarlı konumlardaki insanları simgelemesi, onu diğer insanlar için ulaşılmaz bir hâle getirmektedir. Böylelikle aylak sınıf, tüketim ve tüketim alışkanlıklarıyla diğer insanlar üzerinde bir egemenlik/hâkimiyet kurmaktadır. Öyle ki, toplumun genel itibarıyla ahlâksız olarak nitelediği davranışların

pek çoğu aylak sınıf tarafından pahalı bir biçimde yaşandığında ahlâksızlık sayılmamaya başlanmaktadır. Hatta bu davranışlar kışkırtıcı/farklılık kazandırıcı davranışlar olarak sayılmaktadır (Oskay, 1987: 93). İnsanlar arası değerlendirmede ve toplumsal ilişkilerde tüketim alışkanlıklarının merkezi bir konuma gelmesi, toplumsal ve kültürel davranışlarda aylak sınıfın alışkanlıklarının iti-

barlı kabul edilmesine yol açmaktadır. Toplumun genel olarak hangi hususları itibarlı kabul edeceği tamamen bu sınıfın görevidir.

Günümüzde aylak sınıfın alışkanlıklarının belirlediği itibar düzeni, tüketim standartları, kullanım ve düşünce alışkanlıkları diğerlerinin kullanım biçimlerini doğrudan etkilemeye devam etmektedir. Bu bağlamda otomobil, parfüm, giysi, takı ve diğer maddi eşyalar kendini ifade etmede ve güç ve başarı elde edilmesinde zorunlu görülmektedir (Mestrovic, 2004: 26).

Veblen köpek sahibi olmaktan, düzgün çimlere ve süslü giyeceklere kadar uzanan aylak sınıfın özelliklerinin ortak noktasının faydasız ve israfçı olmaları olduğunu söylemektedir. Örneğin Veblen yüksek topuklu ayakkabıların prestijinin yüksek olduğunu ancak en gerekli ve basit bir çalışmayı bile zorlaştırdığını belirtmektedir (Veblen 1969'dan

leri medya aracılığıyla yaygınlaşmakta yararlı ile yararsız, israf ile tasarruf birbirine karışmaktadır. Modern toplumlara has bu tüketim biçimi iktisadi yönelimlere yön vermekle birlikte temelde iktisadi politikalar bu biçimlerin yeni görünümüler alarak devam etmesini sağlamaktadır. Medya ise bu yeni görünümüler oluşturarak ve ihtiyaç halinde yeniden ve yeniden üreterek toplumların sürekli bir biçimde tüketmesini temin etmektedir. Medyanın son dönemde ele aldığı ve itibarlı hâle getirmeye çalıştığı –belki de getirdiği– en önemli konuların başında tüketim ürünlerinin kadınsılaştırılması gelmektedir.

Reklamlarda kadınların kullanımı ve reklam kadın ilişkisi önemle üzerinde durulan konular arasında yer almakla birlikte yakın geçmişte söz konusu ilişkinin farklılaştığı ve medyanın “kadınsılığı” itibarlı hâle getirmeye çalıştığı görülmek-

Batılı toplumlara özgü olan aylak sınıfının alışkanlıkları medya ve medya ürünleriyle Batı dışı toplumlara ulaşmakta ve o toplumlarda da benzer sınıfların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

akt. Mestrovic, 2004: 35); zira burada önemli olan maddenin kullanım değeri değil itibar değeridir. Bu gün bu itibar değerinin oluşturulmasında ve yaygınlaştırılmasında en etkili mecra medyadır.

Yeni İtibar Değerlerinin Oluşturulması ve Medya

Batılı toplumlara özgü olan aylak sınıfının alışkanlıkları medya ve medya ürünleriyle Batı dışı toplumlara ulaşmakta ve o toplumlarda da benzer sınıfların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ayrıca Batı dışı toplumlarda da bu tutum orta ve alt sınıflara sirayet etmektedir. Medya gerek tüketim nesnelere itibar kazandırmada gerekse tüketim nesnelerinin tüketilme biçimlerinin belirlenmesinde etkin bir konumdadır. Dolayısıyla günümüzde Veblen'in işaret ettiği aylak sınıfının itibar değeri-

tedir. Son dönemde kadınlığa ait kabul edilmiş değerlerin erkekler üzerinde oluşturulması ve otomobillerden aksesuarlara kadar birçok nesnenin kadınsı özelliklerinin vurgulanması söz konusudur. Veblen'in işaret ettiği aylak sınıfına ve/veya itibarlı sınıfa bakıldığında genel olarak kadınlara ait görülen değerlerin bu sınıfa mensup erkekler tarafından itibarlı hâle getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda küpe takmak, düşük bel pantolon giymek, dekolte tişörtler veya gömlekler giymek, kendine özen gösterdiğini göstermek için cilt bakımı gibi envai çeşit bakımlar yaptırmak, saç yaptırmak gibi birçok eylem kadınsılığı içinde barındırmaktadır.

İtibarlı sınıfın temsilcileri olan sporcular (ülkemizde özellikle futbolcular), politikacılar, sanatçılar, medya profesyonellerinin bir kısmı bahsedilen

Diğer taraftan reklamlarda kadınların kullanımı devam ederken yeni bir eğilimin başladığı da görülmektedir. Bu yeni eğilimde reklamlarda kadınlardan ziyade çocukların kullanımı giderek yaygınlık kazanmaktadır. Yetişkinler tarafından “saf” “temiz” “şirin” “sevimli” bulunan çocuklar satın alma davranışlarını kolaylaştırmaktadır.

eylemlerin uygulayıcısı ve rol modeli olmaktadır. Toplumun itibar ettiği bu kimseler, değerli kıldıkları bu davranışları medya aracılığıyla toplumdaki farklı sosyo-ekonomik ve kültürel gruplara ulaştırabilmektedir. Medyanın yaşamsal bir işlev gördüğü orta ve alt sınıflara mensup kişilerin bu türden mesajlarla karşılaşmaması mümkün gözükmemektedir. Söz konusu gruplarda özellikle genç erkek ve kadınların bu değerlere itibar ettikleri görülmektedir. Sıkça bakımlı (ya da bakımlı olmaya çalışan) erkeklerle rastlanıldığı dikkate alınırsa günümüzde kadınsılığın toplumdaki yaygınlığının boyutları da görülebilecektir.

Diğer taraftan reklamlarda kadınların kullanımı devam ederken yeni bir eğilimin başladığı da görülmektedir. Bu yeni eğilimde reklamlarda kadınlardan ziyade çocukların kullanımı giderek yaygınlık kazanmaktadır. Yetişkinler tarafından “saf” “temiz” “şirin” “sevimli” bulunan çocuklar satın alma davranışlarını kolaylaştırmaktadır. Özellikle TV reklamlarında ürünün hedef kitlesi ne olursa olsun çocuk oyuncu kullanma eğilimi artmaktadır. Bu bağlamda reklam sektörü yetişkinlere ulaşabilmek için yeni çocuk profilleri oluşturmaktadır. Söz konusu çocuk profilleri ise çoğunlukla yüksek itibar standartlarını simgelemektedir. Diğer bir deyişle aylak sınıfın kendi çocuklarına ilişkin tüketim alışkanlıkları ve bunların yansıması olan çocuk profilleri, orta ve alt sınıflara mensup yetişkinlere örnek olarak sergilenmektedir.

Medya, tüketim nesnelerini itibarlı hâle getirilmesinde üstlendiği rolü çoğu zaman başarıyla gerçekleştirebilmekte ve aylak sınıfının sahip olduğu alışkanlıkları farklı sosyo-ekonomik, dini, etnik ve kültürel yapıları olan toplumsal gruplara doğrudan ulaştırabilmektedir. Ülkemizde de farklı toplumsal gruplar medyanın sunduğu yeni itibar değerlerini alışkanlık hâline getirmeye başlamışlardır. Şehir hayatında faydasız ve israfçı olan

ciplerin kullanımının artması, yüksek öğretim standartlarının farklılaşması ve yurt dışına öğrenci gönderimi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

İtibar standartlarının çok hızlı bir biçimde değiştiği günümüzde onlara yetişebilmek önemli güçlükleri içinde barındırmaktadır. Hâlihazırda İstanbul'daki konut seçimleri başka bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990'larda şehrin çeperlerine ve kapalı sitelere yerleşme alışkanlığı olan itibarlı sınıfın kent merkezindeki tarihi semtlere dönmeye başladığı bugünlerde, 2000'li yılların yeni “orta sınıfı” şehrin çeperlerinde inşa edilen kapalı sitelerde mülk edinmek için küçümsenmeyecek çabalar içerisine girebilmektedir. Bu talebin oluşmasında medyanın yaklaşımının önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir; zira emlak piyasasına yönelik geniş boyutlara varan medya yayınlarının içeriğinde, söz konusu yerleşim bölgelerinin özellikleri yaşam tarzı ve tüketim kalıpları içerisinde sunulmaktadır. Bu yaşam tarzı modern, güvenli (şehirden ayrılmayı sağlayan yüksek duvarlar, kapılar, güvenlik görevlileri ve kontrollü geçişler), donanımlı (spor, eğlence, eğitim tesisleri vb.), temiz ve bakımlı bir mekânı ve her şeyden önemlisi benzer sosyo-ekonomik gruplarla bir arada olmayı içermektedir. Bu yaşam tarzının barındırdığı söz

Yaşam standartları aylak sınıfının çok altında olan toplumsal kesimler; standartları başkaları tarafından belirlenmiş tüketim alışkanlıklarına yönelerek faydasız nesneleri satın almakta ve nihayetinde israfa neden olabilmektedirler.

konusu değerler, emlak piyasası için hazırlanan özel olarak gazete eklerinde, köşe yazılarında, TV haberlerinde, billboardlarda vb. medya mecralarında sıklıkla yer almaktadır. “Haber-reklam” ilişkisi içinde haberlerin ve diğer yayınların (köşe yazıları, röportajlar vb.) hazırlandığı dikkate alınırsa medyanın sermayenin yeni yatırımlarını itibarlı nesneler halinde sunarak tüketim tercihlerine etkide bulunduğu söylenebilir; ancak yukarıda bahsedildiği gibi daha önce şehrin çeperlerine giden “kent soy-luları” artık kentin tarihi merkezine yönelmişlerdir.

Bu çerçeveden hareketle çeperlerdeki konut stokunun azalması durumunda medyanın tarihi kent merkezine ilgi gös-

terebileceği söylenebilir.

Son Verirken

Yaşam standartları aylak sınıfının çok altında olan toplumsal kesimler, standartları başkaları tarafından belirlenmiş tüketim alışkanlıklarına yönelerek faydasız nesneleri satın almakta ve nihayetinde israfa neden olabilmektedirler. Veblen’in işaret ettiği biçimiyle marka için marka (Mestrovic, 1999: 99), yani lacoste için lacoste giyinmekte ve cherokee için cherokee kullanmakta olan aylak sınıfının alışkanlıklarının onlara benzemeye çalışan orta ve alt sınıfa sirayet etmesi sonucunda, söz konusu toplumsal grupların içinden çıkılması güç bir tüketim döngüsü içine girdikleri söylenebilir; zira medya bir taraftan yeni itibar değerlerinin oluşmasında aylak sınıfla işbirliği içerisinde hareket etmekte, yeniden ve yeniden ürettiği bu değerleri hızlı bir biçimde yaygınlaştırmaktadır.

Medya görüldüğü üzere aylak sınıfla karşılıklı bir ilişki içerisinde. Bazen aylak sınıf tarafından üretilen itibar değerlerini diğer toplumsal gruplara yaygınlaştırmak için bazen de aylak sınıf için yeni itibar değerleri oluşturmakta ve aylak sınıfın desteğiyle onu diğer toplumsal gruplar arasında yaygınlaştırmaktadır. Bu çerçeveden hareketle günümüzde medyanın ve medya ürünlerinin toplumsal ve kültürel yapıların üretilmesinde ve sürekli bir biçimde değiştirilmesinde önemli bir işlev üstlendiği söylenebilir. ■

Kaynakça

- Mestrovic, S. G. (1999). *Duyguötesi toplum*. (çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mestrovic, S. G. (2004). *Uygar barbarlık*. (çev. M. Özay), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Oskay, Ü. (1987). Kısıtlayıcı tüketim boyutu ile moda. *Gergedan*, (1), ss. 91-94.
- Veblen, T. (2005). *Aylak sınıfın teorisi*. (çev. Z. Gültekin ve C. Atay), İstanbul: Babil Yayınları.

Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm

"DÜNYADA İLK VE TEK"

Editör:
Prof. Dr. Vecdi Akyüz

Peygamberimizi sevmek O'nu, yaşadığı dönemi ve getirdiği mesajı öğrenmekle başlar.

Prof. Dr. Hayreddin Karaman
(Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Emekli Öğr. Üyesi)

Hangi çağda olursak olalım İslâmı doğru anlamak ve muradı ilahiyeye uygun yaşayabilmek için Asr-ı Saadette İslâmı doğru anlamak zorundayız. Her biri kendi alanında uzman onlarca ilim adamının yazdıkları "Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm" isimli eseri hararetle tavsiye ediyorum.

Prof. Dr. Suat Yıldırım
(Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Emekli Öğr. Üyesi)

Asr-ı Saadet müslümanlar için bütün yönleriyle örnek teşkil etmektedir. 31 ilim adamı o dönemi bütün yönleriyle bu kitapta özetledi. Ensar Yayın Grubunu bu önemli kültür hizmetinden dolayı tebrik ediyorum ve bütün okuyuculara tavsiye ediyorum.

Prof. Dr. Mustafa Çağrıçı
(İstanbul Müftüsü)

İslâm Medeniyetinin derinliklerine bizi götürebilecek olan bu eseri okumak insan için büyük bir mazhariyettir diye düşünüyorum. Böylesine güzel bir eseri Türk okuyucusuna zarif bir baskıyla hazırladığı için Ensar Yayın Grubunu tebrik ediyorum. Herkesin bu güzel, kaynak eserden yararlanmasını tavsiye ediyorum.

DOSYA

Küresel Ekonomik Kriz ve Değerler

Mustafa Özel ile “Kapitalizm, İktisat ve Değerler” üzerine

Röportaj: Ömer Ali Yıldırım*

ekonomi insan hayatının neresinde durur? Modern dönemde insan ve para ilişkisi nasıl bir düzleme oturmuştur? Kapitalist sistemin değerler alanı ile nasıl bir ilişkisi olmuştur? İnsan ve para ilişkisinin farklı bir düzlemde seyrettiği bir iktisadi sistem mümkün müdür? Bu ve benzeri sorular ekonomik bir kriz ortamında sıklıkla gündeme gelmeye başladı. Bu sorular üzerinde konuşabilmek ise hem ekonomi hem de değerler alanına hakim olmakla mümkün olabilmektedir. Biz bu konu ile çalışmaları ve derslerinden tanıdığımız Prof.Dr. Mustafa Özel’le bu konuyu DEM Dergi okurları için konuştuk.

Hocam küreselleşmeyi ekonomik boyutu dikkate almadan anlamak pek mümkün gözükmemekte hatta küreselleşme olgusunun ilk önce ekonomik boyutlu olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Siz küreselleşme ve ekonomi arasında nasıl bir ilişki görüyorsunuz?

Küreselleşme ile, başta ekonomik olmak üzere, hemen bütün siyasi, sosyal ve kültürel süreçlerin yer küre çapında etkileşim içinde olmaları kastedilmektedir. Anadolu’nun üçra bir kasabasında bile Amerikan doları geçiyorsa, visa kredi kartı kullanılıyorsa, Hollywood filmleri gösteriliyorsa, kasabada çamaşır leğeni imal eden Zeki Bey’in girdi fiyatları hem petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan, hem Euro/Dolar paritesinden etkileniyorsa, 11 Eylül olaylarından sonra Amerika’yı saran korku ırkçı-milliyetçiliği canlandırıp ülkeyi baştan sona dev bayraklarla donatmaya yol açıyorsa, bunu gören Türkler hemen bütün ülkeyi devasa bayraklarla süslüyorlarsa, dünyanın dört bir yanında Müslüman çocukları Nike ayakkabı, Levi’s pantolon giymeye can atıyorlarsa... küreselleşme hükmünü icra ediyor demektir.

Küreselleşme hem bir vaka hem bir projedir. Yukarıda işaret edilen gelişmeler bağlamında nesnel bir olaydır; fakat aynı zamanda kapitalist merkezlerde üretilen “değer sistemlerinin” tüm yerküreye ihracı bakımından da bir projedir. 19. yüzyılda Medenileşme/Medenileştirme (Civilization), 20. yüzyılda Batılaşma/Batılılaştırma (Westernization) ne idiye, 21. yüzyılda Küreselleşme/Küreselleştirme (Globalization) aynı şeydir. Hem derinden anlamamız ve nesnel anlamda uyum sağlamamız hem de direnmemiz gereken bir süreç!

Kapitalist sistemin temel ilkeleri nelerdir, bu sistem nasıl bir felsefeye dayanır? Kapitalizm öncesi de dünyada ekonomik ilişkiler gerek fertler arasında gerekse de daha kapsamlı bir anlamda var oldu. Kapitalizmi kendinden önceki sistemlerden ayıran temel nitelikleri nelerdir?

Değerler Eğitim Merkezi
*yildirimomerali@gmail.com

Kapitalizm, sınırsız sermaye birikimi yoluyla bir “dünya cenneti” yaratma girişimidir; fakat ulaşılan sonuç, küçük bir azınlık için cennet vehmi, büyük çoğunluklar içinse yarı cehennem oldu. İktisat, bu cehennemî ortamda yolunu bulmanın ilmidir.

Bunu biraz daha açabilir misiniz?

İnsanoğlunun anayurdu cennet’tir. İlahî öğüde

zası olarak dünyaya indirildi ve enderlik yasasıyla yaşamaya mahkûm edildiler. Artık “ekmek elden, su gölden” dönemi arkada kalmıştı. Toprağı binbir zahmetle kazacak, doğum sancılarıyla kıvranacaklardı. Şeytan, intikamını almıştı. (Malûm, şeytan’ın sapma sebebi, Adem idi. O yaratılmamış veya kendisine secde emredilmemiş olsaydı, melek melek yaşamaya devam edecekti!)

kulak asmadığı için dünya gurbetine mahkûm edildi. Cennette her şey bol olduğundan, iktisat ilmine konu olacak bir durum yoktu. İktisat, nedret (enderlik) yasasının bilimidir. Bir şeyler eksik veya yetersiz olmalı ki “sınırlı kaynakların sınırsız ihtiyaçlara optimum tahsisi” söz konusu edilebilsin. Cennette kıt olan sadece elma (belki ayval) ağacıydı. Şeytan öyle bir reklam kampanyası düzenledi ki, zavallı insanoğlunun yapacak hiçbir şeyi kalmadı. Kitab-ı Mukaddes (Bible)’e göre, ayvayı Adem değil Havva yedi. Adem’in yüreği, biricik yol arkadaşının yalnız kalmasına dayanmadı ve o da günaha iştirak etti. Öğüt dinlememelerinin ce-

Hocam biraz da Kapitalizm öncesi sistemlere değinebilir misiniz?

Kapitalizm öncesi sistemler « geçim sistemleri » idi. Elbette yüksek kazanç peşinde koşan girişimci bir zümre neredeyse bütün toplum sistemlerinde mevcuttu, fakat topyekün sosyal sistem bu insanların çıkar ve ihtiraslarına ayarlı değildi. İnsanların onda dokuzu köylerde oturuyor ve tarımla uğraşıyordu. Kapitalizm, köyleri şehirleştirdi ; insanların onda dokuzu şehirli olup konsantre sermaye gücüne hizmet eder hâle geldiler. Kapitalizm, insanlık tarihinin bu bakımdan en devrimci (sosyal yapıyı dönüştürücü) sistemidir.

Sizce Kapitalist sistemin en temel özelliği nedir?

Kapitalizmin ayırıcı vasfı hesabılıktır. Modern dünyada herkes bir nebze tüccardır. bu gün okuma yazması bile olmayan bir ev kadını, yüz yıl öncesinin esnafından daha ileri bir hesap bilgisine sahiptir. İlkokul mezunları en azından çarpım cetvelini ezbere bilir ve dört işlemi kolaylıkla yaparlar. 17. yüzyılın Avrupa tüccarı ne çarpım cetvelini bilirdi ne de sıfırdan haberdardı. Dolayısıyla çarpma veya bölmeyi, bugünün ilkokul çocuğu kadar bile beceremezdi.

Kapitalizm, toplum bireylerinin temel ihtiyaçlarının çoğunun kendileri tarafından değil “özel işletmeler” tarafından karşılandığı bir sistemdir. Ben 53 yaşındayım. Üniversite tahsili için 1974’te Ağrı’dan ayrıldığım yıl bile, şehir nüfusunun yarıdan çoğu fırından ekmek almazdı. Her aile sonbaharda buğdayını satın alır (bazıları ekim yapar!), Küpkıran Köyünün değirmenlerinde bir iki gün sıra bekleyerek öğütür; kalın çuvallara doldurulan unu evinin uygun bir köşesinde istiflerdi. Annelerimiz yıl boyu yer tandırında gün aşırı ekmek pişirirdi. (Tandır ekmeği ile fırın ekmeği arasındaki değişmez parite 2 idi!) Demem o ki 1974 yılında, Ağrı henüz kapitalizme teslim olmamıştı. (Buna karşılık, Cahiliye Mekke’sinin sokaklarında ekmek

satıldığına dair kayıtlar vardır. Kapitalizm, farklı biçimlerde birçok zaman diliminde boy gösteren bir hayalet olsa gerek.)

Paranın hayatın temel belirleyicisi olduğu bir sistemde insanın sahip olduğu hemen herşeye maddi bir karşılık biçilir oldu...

Bakın! Kapitalizm, insanın zaman ve mekânıyla beraber metalaştığı bir sistemdir -Meta, kâr maksadıyla alınıp satılan mal demektir- Mekânın temeli olan toprak, kolaylıkla alınıp satılan bir meta değildi. Mesela Kızılderililer, kendilerinden zorla arazi satın almak isteyen beyazlara “Topraklarımız bizim annemiz ve kardeşimizdir. İnsan hiç annesini satar mı? diye soruyorlardı. Kendimizden de bir örnek vermek gerekirse Osmanlı sisteminde her ailenin bir çift öküzle sürülebilecek miktarda toprağı vardı. Bu toprak satılamaz, bölünemez, başkasına devredilemezdi. Dolayısıyla, mekânı metalaştırma, tüccarın yed-i kudretinde değildi.

Bu, toprağın metalaştırılması süreci üzerinde biraz daha duralım isterseniz. İnsanın fiziki yapısının kaynağı olarak kabul edilen toprak nasıl bir miktarda para karşılığı alınır-satılır hâle geldi?

Toprağın yaygın biçimde metalaşması ilk olarak İngiltere’de gerçekleşti. Gelişen ve büyük kazanç getiren yünlû kumaş ticareti için daha fazla yüne ihtiyaç duyan tüccar, yoksul köylülerin toprağını

ele geçirip çitleyerek – bunun için “enclosure” kavamını kullanıyorlar- mera hâline getirdi ve böylece daha fazla koyun beslenir oldu. Kapitalizm, sanayiden önce tarımda gerçekleşti.

Köy kapitalizmi, mekânın metalaşmasıydı. Şehir kapitalizmi insanın kendisini ve zamanını metalaştırdı.

Bu diğerinden daha dramatik bir vaka oldu sanırım. İsterseniz birazda bunun üzerinde duralım?

“İşçilik” kadim devirlerden beri bilinen bir olguydu; fakat bir toplumun küçük bir azınlık dışındaki bütün bireylerinin üretim ve kazanç araçlarından koparılıp sadece o azınlık için çalışmaya mecbur edilmesi, yani toplumun topyekûn işçileşmesi yeni bir durumdur. İşçilere ilk zamanlar ancak karınlarını doyuracak kadar ödeme yapılırdı. Ekonomi biraz gelişince “efektif talep” yetersizliği yaşanmasın diye işçi ücretlerini arttırmak gerekti.

lin olarak iktisat, insanoğluna dünyada bir cennet vaad ediyor: Eğer her şey Piyasa’nın görünmeyen eline bırakılacak olursa bu cennet hayali gerçekleşecektir! İnsanların tek tek bencil veya ahlâksız olması problem değildir. Hatta bu, tercihe şayanıdır. İlerleme, insanoğlunun meziyetlerinin değil, şerrinin eseridir. Hırs, açgözlülük, kıskançlık gibi kötülükler, terakkinin motorudur. Dinler binyıllar boyu bu şerleri kınamış ve bastırmışlardı. Hz. Muhammed “Din öğüttür.” buyuruyordu. İlk öğüdü tutmadığı için anayurt cennetten atılan insan, sonraki öğütlere kulak verdiği ölçüde yurduna dönebilecekti. Şimdi ise modern iktisatçı ona “Kulağını dinin çağrısına tıka.” diyor. “Bireysel kötülükler, toplumun çıkarıdır!” diyor. “Cennet ilahî bir lütuf değil, insan çabasının bu dünyadaki doğal ödülüdür” diyor. Bu çabanın ahlâkî boyutu konu dışıdır.

“İşçilik” kadim devirlerden beri bilinen bir olguydu; fakat bir toplumun küçük bir azınlık dışındaki bütün bireylerinin üretim ve kazanç araçlarından koparılıp sadece o azınlık için çalışmaya mecbur edilmesi, yani toplumun topyekûn işçileşmesi yeni bir durumdur.

İnsanların işçileştirildiği ve işçilerin de zamanlarının büyük bir kısmını fabrikalarda geçirdiği bir sistemde sürekli üretimin devam edebilmesi için sürekli bir talep de gerekli değil miydi? Bu nasıl sağlandı?

Elbette! insanlara harcama yapmalarını öğretmek gerekti. Anneler Günü, Babalar Günü, Sevgililer Günü gibi “özel günler”, insanlara mal talep etmeyi öğreten reklamcı taifesinin etkili icatlarından biridir. Bunların birer numara olduğunu herkes bilir, gene de hiç kimse oyunbozanlık etmez. İnsanlar tek tek akılcı olsalar bile topluca aldanmaya bayılırlar!

Hocam bu noktada isterseniz değerler alanı ile iktisat arasındaki ilişki üzerine konuşmaya başlayalım? Bu iki alan arasında sizce nasıl bir ilişki vardır? İktisat ahlâkî ve dini değerlerden bağımsız bir alan mıdır?

Bir sistem olarak kapitalizm ve bir ilmî disip-

Kapitalist sistemin dinle ve değer sistemleri ile nasıl bir ilişkisi olmuştur?

Din ile kapitalizm arasında son derece girift ilişkiler olduğu söylenebilir. İbn Haldun, büyük ekonomik servetleri şüpheli görüyor, İmam Gazali büyük servet arayışını insanın “rububiyet temayülüne” bağlıyordu. Bir nevi tanrılaşma. Bununla beraber, ayet-i kerimelerle sabittir ki “Peygamberler yemek yer ve çarşılarında gezerlerdi.” Son peygamber bir tacirdi, ilk mü’min hanım bir tacirdi; mensup oldukları Kureyş kavmi “Tüccar-ül Arap” idi; Mekke bütünüyle bir ticaret şehriydi.

Elmalılı Hamdi’ye göre Kureyş kelimesinin kökünde bile “kuruşlanmak” vardır. Yani son din (daha doğru bir ifadeyle, Din’in son halkası), adeta ahir zamana model sayılabilecek bir ticaret belde-sinde zuhur etmiştir. Tehlikeli yanlarına rağmen, ticaret insanoğlunun temel faaliyetlerinden biridir ve esas bakımından “kötü” sayılamaz. Kuran-ı

Modern kapitalizmin Protestan ahlâkının eseri olduğuna dair Max Weber'in tezi, yüz yıllık bir efsanedir. Almanya'nın ekonomik gelişmede niçin geri kaldığını kendine dert edinen bu büyük sosyolog, el yordamıyla bulduğu ve aşırı biçimde abarttığı verilere baktığında, kapitalizmin Avrupa'da daha çok Protestan toplumlar arasında geliştiği sonucuna vardı.

Kerim'de bile, neredeyse ticarî sayılabilecek bir dil vardır: İnsanlar küçük bir pahaya Allah'ın ayetlerini satmakta, canları karşılığında Cenneti satın almakta veya hak din uğruna gayretleriyle Allah Teala'ya borç vermektedirler. Hülâsa, ticareti bir amaç hâline getirip yüceltmek de, tehlikelerini sayıp kötülemek de doğru değildir.

Bu noktada Din ve Kapitalizm ilişkisi bağlamında Weber'e, meşhur tezine, Kapitalizmi Protestan ahlâkına bağlayan tezine, değinebilir misiniz?

Modern kapitalizmin Protestan ahlâkının eseri olduğuna dair Max Weber'in tezi, yüz yıllık bir efsanedir. Almanya'nın ekonomik gelişmede niçin geri kaldığını kendine dert edinen bu büyük sosyolog, el yordamıyla bulduğu ve aşırı biçimde abarttığı verilere baktığında, kapitalizmin Avrupa'da daha çok Protestan toplumlar arasında geliştiği sonucuna vardı. Kapitalist gelişmede öne çıkan Hollanda ve İngiltere'de Protestan mezhepler yaygındı ve ileri gelen kapitalist bireylerin hepsi dindar (hatta fanatik) Protestanlardı; ancak, Weber'in tezi çoğunlukla yanlış anlaşılmaktadır. Kimse adamın gerçekte ne yazdığını okumamakta, Protestanlığın pat diye kapitalizmi doğurduğunu sanmaktadır.

Weber'e göre kapitalizm, Protestanlığın amaçlanmamış ürünüdür. Yani bir inanç sistemi olarak Protestanlık, kapitalizmi hedef edinmiş değildir. O zaman nasıl oluyor da dinî bir akide, bu derece dünyevî bir ekonomik sisteme yol açabiliyor?

Başta Kalvencilik olmak üzere Püriten mezheplerde fanatik bir kadercilik hâkimdir. –Bunları bizdeki Cebriye ekolüne benzetebiliriz- Kalvenci kader anlayışında, ebedî kurtuluşa yani felaha erecek insanların sayısı sınırlıdır. Hiçbir çaba veya dua bu sayıyı arttırmaz. Peki, kurtulmuş olanların alamet-i farikası nedir? Bu dünyada onları nasıl teşhis edebiliriz? Kurtulmuşların birinci vasfı,

ascetic bir hayat yaşıyor olmalarıdır. Bu kelime Türkçeye sofuluk veya çilecilik diye çevriliyor, tam karşılığı zühd kelimesidir. Dindar Protestan, zahidâne bir hayat yaşar. Lüks ve israftan kaçır, tutumludur. Ekonomi diliyle söylersek, tasarruf haddi yüksektir.

Ebedi felaha eren Protestanın ikinci vasfı gayrettir. Bu insan, son derece çalışkandır. Üçüncü vasf, dürüstlüktür. Dürüst insanın toplumda itibarı yüksek olur. İtibarın Batı dillerindeki karşılığı kredidir. Dürüst insan kolay kredi bulur yatırımlarını finanse eder. Çalışkan olduğu için de çok çalışır ve kazanır. Zahid olduğundan, az harcar. Böylece kısa zamanda önde gelen bir iş adamı olup çıkar. Zenginliği hedeflemiş olduğu için zengin olmaz. İyi bir Protestanın niteliklerine sahip olmaya gayret ettiği için zenginleşir. Kapitalizm, kasıtsız bir yan üründür.

Ancak Weber'in tezinin yansımaları daha farklı oldu sanırım. Sadece Protestanlığın iktisadi hayatla ilişkisini konu edinen bir tez olarak kalmadı sanırım.

Bilim faaliyetinde her tez hem düşünceyi kanatlandıran bir uçak hem akli sınırlayan ve gerçekleri kırpan bir Prokrüst yatağıdır. Weber bu tezi ortaya atmasaydı, kendisinden sonra çok daha incelikli çalışmalar belki de yapılmayacaktı. Aynı şekilde, Avrupa dışı toplumların tarihinden sadece tezi doğrulayacak veriler toplanıp daha farklı düşünmeyi mümkün kılacak her şey dışlanınca ortaya bilimsel teoriden çok, siyasal bir tezgâh çıkıyordu: Gelişmeye ehil olan, sadece Hristiyan Avrupa'dır. Diğer toplumlar kendilerini Avrupalıların şefkatli ellerine bırakmak zorundadırlar!..

Weber'in tezine karşı çıkanlar ve hatta ters yüz edenler de çıktı sanırım.

Weber'e ilk karşı çıkan, Werner Sombart oldu. Sombart'a göre, Weber'in tezinde Püritanizm gör-

düğümüz her yere Judaizm koymalıyız: Kapitalizmi ortaya çıkaran rasyonellik, Hristiyanların değil, Yahudilerin tarihsel özelliği idi. Babil sürgününden beri yurtsuz yaşadıklarından, Yahudiler tarımdan kopmuşlardı. Sık sık ülkeden ülkeye veya şehirden şehre sürüldüklerinden tarım riski yüksek bir faaliyetti onlar için. Hasat vakti gelmeden sürülürlerse bütün servetleri tarlada veya toprağın altında kalacaktı! Onun için yükte hafif pahada ağır eşyaya yatırım yaptılar ki sürüldükleri zaman beraberlerinde kolaylıkla götürebilsinler. Kısaca, ticarete ve bilhassa para ticaretinde uzmanlaştılar. Bu onları rasyonel diğer bir ifade ile hesapçı bir toplum hâline getirdi. Kapitalizmin de özü, hesaplıktır. Bu vasıf Hristiyan toplumun

değildi. Mutlaka bir başka yerden göç edip gelmişlerdi. Sombart'ın haklı olduğu bir husus, kapitalist ruhun Protestanlıktan birkaç yüzyıl önce İtalyan şehirlerinde mevcut olduğuydu. Venedik, Floransa, Cenova gibi şehir-devletlerde çok sayıda koyu Katolik kapitalist girişimci vardı. "Dinleri, iş hayatlarını döledi," diyordu Sombart.

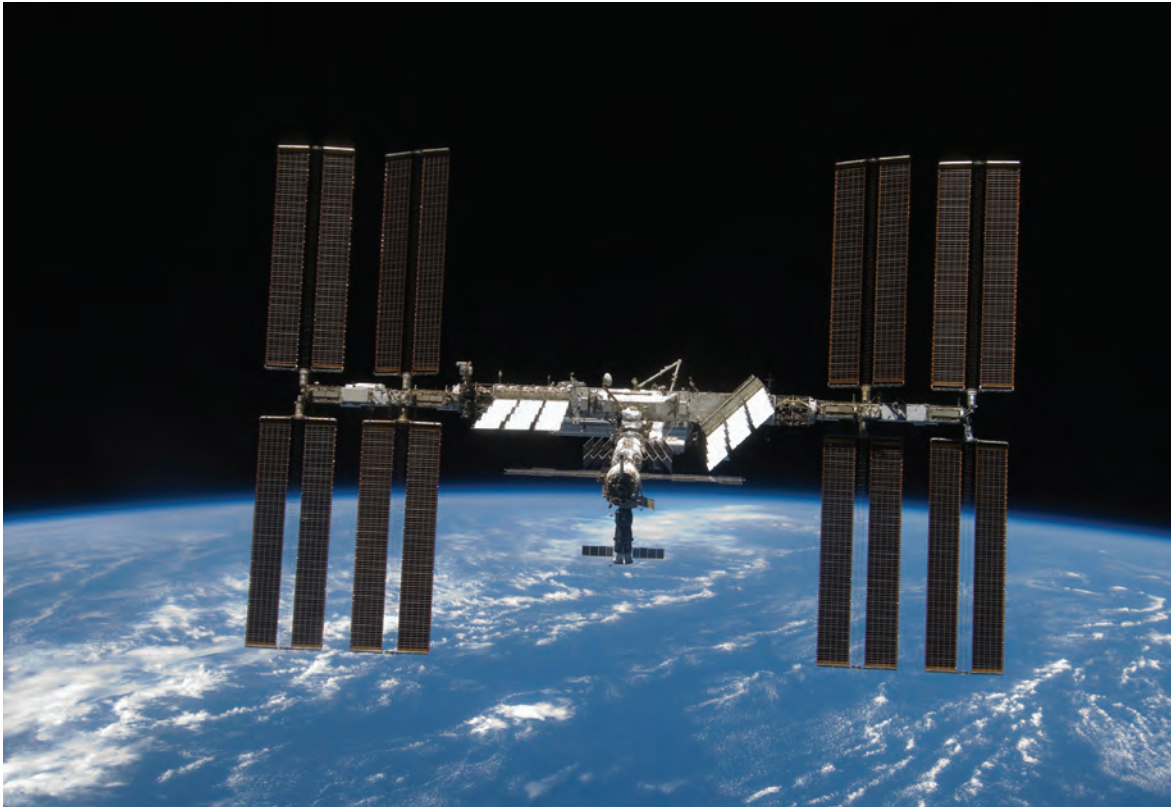
Son 30 yılda Çin, Hint, İslam ve Osmanlı tarih çalışmaları bütün bu tezlerin yetersizliğini açık seçik ortaya çıkardı. Gelişmeye engel olan faktörün Konfüçyanizm, Budizm veya İslam değil "zayıf devlet yapıları" olduğu giderek sarahat kazandı. Çinli, Hintli, Arap veya Türkler artık Protestanlaşma tehlikesi olmadan da kalkınabilirler; fakat kalkıp ta ne yapacaklar? İşte bütün mesele!

genelinde yoktu. Avrupa toplumlarının kapitalleşmesi, bir anlamda Hristiyanların Yahudileşmesi demektir. Aslında Sombart bu fikirleri Karl Marx'tan alıyordu!

Richard Tawney, Weber'in kurduğu ilişkiyi tersine çevirdi: Avrupa, Protestan olduğu için kapitalleşmiyor; kapitalistleşmekte olduğu için Protestanlaşıyordu. Trevor-Roper'e göreyse anahtar olgu muhacirlikti. Weber'in örnek verdiği Protestan girişimcilerden hiçbiri o ülkenin "yerli" Protestanı

Şu günlerde dünyamız bir iktisadi krizle çalkalanıyor. Başlama yerini ve kapsama alanını da dikkate aldığımızda küreselleşme için de ilginç bir örnek aslında. Küresel iktisadi kriz hakkında konuşulurken ağırlıklı olarak ekonomik sistemle alakalı boyutu dikkate alınıyor ve birtakım rakamsal analizler yapılıyor. Biz olaya farklı bir açıdan yaklaşalım istiyoruz. Bu krizin insan ve değerle ilgili boyutu nedir? Sizce mevcut kriz kapitalist sistemdeki bir tıkanmadan mı kaynak-

lanmaktadır yoksa bunun ahlâki ve gayri ahlâki bir boyutu da var mıdır?

Kapitalizmi meşrulaştırmaya, onu ideal toplum sistemi olarak göstermeye çalışan liberal iktisat teorisinin ana varsayımı “rasyonel ekonomik insan”dır. Yani insan akıllı, akılcı, hesabını kitabını bilen bir varlıktır. Reel ekonomi yani üretim ve ticaret ilişkileri için genelde doğru olan bu varsayım, tüketim ve finans söz konusu olduğunda büyük ölçüde geçersizleşmektedir. Kapitalizmin ileri aşamalarında ne tüketicilerin rasyonel, aklı başında davranışlarından söz edebiliyoruz ne de finansal spekülâtorlerin.

Reel ekonomide panik olmaz. Olsa olsa bazı sektörlerde geçici sıkıntılar yaşanır, kâr haddi düşer, yatırımlar daha kazançlı sektörlerle kaydırılır, sıkıntı makul bir zaman zarfında aşılar. Panik, spekülasyonun çocuğudur. Büyük sermaye sahipleri, üretimden değil finansal spekülasyondan kazanç sağlamaya yönelince sistemin paniksiz işlemeye devam etmesi eşyanın tabiatına aykırı olur.

Keynes yıllar önce uyarıyordu: Finans piyasaları genişleyince, buralara rasyonel ekonomik insanlar değil, hayvanî ruhlar (“animal spirits”) yön vermeye başlar. Sürekli kazanacakları vehmiyle hareket eden bu insanlar çılgınca yatırımlara yönelir; fakat finansal krizleri bu gibi denetimsiz “hayvan

herifler” başlatsa da, derinleştirenler akıllı, erdemli insanlardır. Kriz söylemi yaygınlaşmaya başlayınca, bir yandan ortalama yurttaş “gelecekte gelirim azalabilir veya hatta işsiz kalabilirim” endişesiyle cari giderini kısar, böylece tasarrufunu artırır. Ekonominin normal işlediği zamanlarda bunu yapsalar harika olurdu! Çünkü bu tasarruflar, kaynak arayan girişimcilerin elinde hemen yatırıma dönüşürdü. Tasarruf miktarı artacağından, faizler düşer, böylece girişimciler yatırım için bol ve ucuz finans kaynağı temin etmiş olurlardı.

Fakat krizin kokusunu alan sadece sıradan yurttaşlar değil, aynı zamanda ve belki daha ileri derecede iş adamlarıdır. Onlar da kriz beklentisiyle yatırımlarını kısma yoluna gidebilirler. Yatırımlar kısılınca işsizlik artar, ücretler düşer. Bu durumda gelirler azalır. Azalan gelirden tasarruf etme imkânı da azalır. Özetle, akıllı yurttaşlarla akıllı girişimcilerin akıllıca davranışları “belki de olmayabilecek” bir krize yol açmış olur. Yani kolay atlatılabilecek bir krizi böylece el birliği ile derinleştirir; kalıcı hâle getiririz.

Krize karşı en büyük panzehir, ortak ve yüce değerlere sahip insanların danışıklı hareket sayesinde riskleri paylaşması, sanki kriz yokmuş gibi hareket edebilmesidir.

Sizce bu kriz nasıl atlatılacak? İnsanlar daha fazla

tüketmeye mi teşvik edilecek? Diğer bir ifade ile mevcut ekonomik sistem içerisinde kalınarak bu kriz aşılabilecek mi?

Sosyal sistemler kriz uğraklarından geçerken, dört bir yandan “kurtarıcılar” zuhur eder. Kurtarıcılar kimi sistem-içi restorasyon önerirken, kimi sistemin iflas ettiğini; alternatif bir yapılanmaya geçmeden “kurtuluşun” muhal olduğunu söyler. Alternatiflerin bir kısmı salt rasyonel, bir kısmı mistik, bir kısmı da romantik olur. Her öneri sahibi, sesine kulak verenlerle bu kubbede hoş bir seda

“Beyaz adamın yükü” olduğunu belirtmekten de geri durmadı.

Medenileştirme/Modernleştirme süreci II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlandı. Merkezdeki kapitalist yapılarla bütünleşen her ülkenin bir “Küçük Amerika” olabileceği vehmi doğdu. Yeni ekonomik sistemin mahiyetine akıl erdiremeyen çoğu din adamlarının bile “medenileşmeye” can attıkları bu ortamda, doğal duruşlarına “ellerinin bilgisine” güvenerek direnebilenler galiba sadece şairler oldu:

Din, cenneti şimdi ve burada gerçekleştirme “projesi” değildir. Müslüman kalarak kapitalist bir sisteme daha iyi işlerlik kazandırmak veya Budist ilkelere bağlı iken daha üretken bir kapitalist yapı kurmak söz konusu edilemez.

bırakmaya çalışır.

Küresel finans krizi etkisini göstermeye başlayınca, sistem-içi restorasyon yeni-Keynesçilik tarzında sesini yükseltmeye başladı. Görünmeyen el görevini yapamayınca görünen el “Devlet” devreye girmeliydi! Sistem muhaliflerinden bir kısmı -salt akılcılar diyelim bunlara- Marks’a sarıldılar; bir kısmı -bunlara da mistikler diyelim- İslamiyet veya başka bir dine. Marksçılık, kapitalizm adını verdiğimiz modern ekonomik örgütlenmenin temeli sayılan mülkiyetçiliğe son vermek suretiyle problemi kâğıt üzerinde çözme girişimiydi. Bu yaklaşımla kurulan sosyalist düzenler, mülkiyet üzerindeki egemenliği ekonomik bir sınıftan alıp daha kaba politik bir sınıfa verdiler.

Başta İslamiyet olmak üzere dünya dinleri ise temelde herhangi bir tarihsel sistemin problemlerini çözmeye değil insanoğlunu, bu dünya hayatını aşan ebedi bir kurtuluşa erdirmeye taliptir. Din, cenneti şimdi ve burada gerçekleştirme “projesi” değildir. Müslüman kalarak kapitalist bir sisteme daha iyi işlerlik kazandırmak veya Budist ilkelere bağlı iken daha üretken bir kapitalist yapı kurmak söz konusu edilemez. Kapitalizm, belirli bir tarihsel uğrakta belirli bir sosyo-kültürel varlığın kendi hayat sahasını yerküre çapında genişletme arayışının sonucudur. Bu arayışı medenilik veya modernlik diye niteleyip gerçekte sömürmeye çalıştığı insanları medenileştirmenin kendisi için bir borç

Ellerime bakıyorum ve ellerimin benden bilgili
Bir hayli bilgili olduğunu biliyorum
Sizin def olup gitmenizi istiyorum işte o kadar
Ali de istiyor ama söylemekten çekiniyor.

Sezai Karakoç birçok şeyin ötesini söylediği bu “Ötesini Söylemeyeceğim” başlıklı şiirini yazdığı 20 yaşında bir üniversite öğrencisiydi. Yıl 1953'tü; modernleşme teorileri üniversite hocaları tarafından birer amentü gibi ezberletiliyordu. Şiirin kahramanı on yaşındaki Tunuslu çocuk Fransız medeni adama hem meydan okuyor, hem yalvarıyordu. Özellikle Medeni Adam'ın kirli çamaşırlarını tahta döşemelerin üzerinde bırakmasını istiyordu. Bunun ne zararı olabilirdi?

Siz bilmezsiniz size anlatmak da istemem
Kardeşim Ali gömleğinizi mutlaka giyecektir.

Samimi olalım: İster Müslüman, ister Budist veya Taocu olalım, kapitalizme alternatif sunmak istiyorsak, önce kapitalist Batılının evimizde terk ettiği kirli gömleğini giymeme basiretini ve ruh yüceliğini gösterelim. Biz de onlar gibi bir “dünya cenneti” peşindeyse mesela Çinliler öyle görünüyor, dünyayı daha da yaşanmaz hâle getirebiliriz. ■

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

Kur'an'da Betimlenen Mele' Tipolojisi Bağlamında Zenginlerin Din Algısı

Mustafa Öztürk*

Kur'an'ın peygamberler tarihi boyunca yaşanan hak-batıl, tevhid-şirk ya da "ed-dîn"e karşı din mücadelesine ilişkin anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla gerek zenginlerin din algısı gerekse zenginlik-din ilişkisi öteden beri hep sıkıntılı olmuştur.

I Kur'an'ın peygamberler tarihi boyunca yaşanan hak-batıl, tevhid-şirk ya da "ed-dîn"e karşı din mücadelesine ilişkin anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla gerek zenginlerin din algısı gerekse zenginlik-din ilişkisi öteden beri hep sıkıntılı olmuştur; ancak hemen belirtmek gerekir ki din algıları ya da peygamberlerin tebliğ ettikleri din ile hukukları son derece sıkıntılı olan zenginler Kur'an'ın beyanına göre vahyi inkâra şartlanmış bir sınıfa karşılık gelmektedir; çünkü 34.Sebe 34-35. ayetlerde mealen şöyle denilmektedir: *"Biz hangi memlekete peygamber gönderdiysek oradaki halkın ileri gelen zengin ve şımarık kesimi hep şöyle demiştir: "[İddianıza göre] Allah tarafından size gönderilen mesajlara inanmıyoruz! Hem sonra biz gerek mal-mülk gerekse nüfus ve taraftar itibarıyla sizden daha güçlüyüz. Bizde bu güç varken azaba falan uğramayız."*

Peygamberlerin tebliğ ettikleri din karşısında bu denli mağrur ve küstah bir tavır sergileyen zümre Kur'an'da çoğu kez *mele'* diye ifade edilmiş, kimi yerde ise bu kavramla yakın manada olmak üzere *mütref* (refah yüzünden şımarıp azmış), *sâdât* ve *küberâ* (liderler ve ileri gelenler) gibi kelimeler kullanılmıştır (17. İsrâ 16; 33.Ahzâb 67). Bütün bu farklı kelime ve kavramlarla tanımlanan seçkinler ve zenginler zümresinin Kur'an diline yansıyan ortak tavırları birçok ayette istikbar ve istiğna, yani dünyada sahip oldukları maddi güç ve imkânlar sebebiyle tarifsiz bir kibir, küstahlık, şımarıklık ve kimi zaman da kendilerini tanrı gibi görmek şeklinde betimlenmiştir.

Kur'an'daki anlatımlara göre hak dine (ed-dîn) karşı istikbar ve istiğna tavrı her defasında *mele'* denilen seçkinler ve zenginler sınıfından zuhur etmiştir. Arap dilinde "dolmak, doldurmak, danışmak" gibi anlamlar taşıyan *mele'* kelimesi Kur'an'da genellikle "toplumun ileri gelenleri, seçkinler, kendilerine fi-

* Doç. Dr.,
Çukurova Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Ana Bilim Dalı

kir danışılan ve görüşlerine başvurulmuş kimseler” anlamında kullanılmıştır. İlk bakışta bu anlamlar pejoratif bir çağrışıma sahip değildir. Nitekim bazı ayetlerde mele’ “fikir danışma kurulu” ya da “iş-tişare heyeti” denebilecek bir manada kullanılmış-tır (27.Neml 29, 32, 38). Buna karşın birçok ayette mele’ diye anılan sınıfın, sahip oldukları zenginlik, soyluluk ve sosyal statü gibi imkânların ayartma ve kışkırtmasıyla ilahi mesajlara karşı var güçle-riyle mücadeleye giriştikleri, sözde kariyer, maddi zenginlik ve sosyal statü sahibi olmadıkları gerek-çesiyle sürekli aşağıladıkları müminlere her türlü zulmü reva gördükleri, ayrıca gelenekten tevarüs ettikleri dinî inanç ve ritüelleri ama aslında maddi çıkar ve menfaatleri uğruna peygamberlere inatla karşı koydukları ve onların toplumda gerçekleştirmek istedikleri sahih inanç ve ahlâk devrimini engellemeye çalıştıkları, kısaca statükonun çarkına çomak sokturmamaya ant içmişçesine bir tavır takındıkları bildirilmiştir.

Kelimenin kökünde mündemiç bulu-nan “dolmak, doldurmak” gibi anlamlar mele’ zümresinin hak dine karşı niçin amansız bir mücadele verdiği husu-sunda ilginç ipuçları içerir. Daha açıkçası, mele’ bir toplumun kariyer, konfor ve sosyal statü bakımından en üst noktalarını işgal etmiş, bu arada bedenlen doymuş, cep yö-nünden de hay-li dolmuş ve

dolgunlaşmış bir zümreyi işaretler. Kısaca sosyal statü, maddi güç ve sermaye sahipleri diye de ifa-de edilebilecek bu zümre için en temel tehdit, hiç kuşkusuz mevcut düzenin bozulmasıdır. Bunun içindir ki kadim müşrik ve inkârcı halkları pey-gamberlere karşı kışkırtan, ilahi mesajlara karşı inkârcılığı örgütleyen ve bu uğurda her türlü fit-neyi organize eden zümre öteden beri hep mele’ olmuştur. Aslına bakılırsa durum bu gün de geç-miştekinden pek farklı değildir; zira günümüzde de sahih dinin temel ilkelerinde de ifadesini bulan birtakım değerlerin toplumsal yapıyı egemen sta-tükonun aleyhine biçimde dönüştürücü talepleri karşısında en sıkı direnç mekanizmalarının çağdaş mele’ grupları tarafından üretildiğine tanık olun-maktadır. Gerek kadim gerek modern toplumlar-da siyasi ve ekonomik gücü elinde tutanların, bu gücü kendi çıkarları hesabına en rantabl şekilde kullanmalarını sağlamada başı çeken zümreler o sistemin mele’sidirler. Günümüz modern toplumlarında büyük sermaye sahipleri, medya, kültür-sanat merkezleri, parla-mentolar, üst düzey bürokratlar fark-lı biçimlerde mele’ sınıfını oluşturu-rlar. Bu sınıfın mensupları her halükarda her türlü imkâna sahip biçimde yaşarlar. Ka-rar mekanizmaları kendi ellerinde olduğun-dan sürekli olarak kendi haklarını koruyucu dü-zenlemeler

yaparak refah ve rahat yaşamlarını güvence altına almayı başarırlar.

Daha önce de kısaca belirtildiği üzere mele' sınıfına mensup olmanın sağladığı maddi güç ve imkânlarla şımarıp azgınlaşan kimseler Kur'an'da *mütref* diye ifade edilir. Gerek mele' gerek mütref zümresinin alamet-i farikası, elde tutulan maddi imkân ve iktidar gücünü mutlak muhafaza çabasıdır. Kur'an'daki atflardan anlaşıldığı kadarıyla bu zümrelerin koruyup kollamaya çalıştıkları ve uğrunda peygamberlere karşı amansız bir mücadeleyi göze aldıkları değerler, kadim gelenekten tevarüs ettikleri din ve inanç sistemi gibi gözükse de gerçekte muhafazasına çalıştıkları şey mevcut düzenin kendilerine sağladığı imkân ve imtiyaz-

dünyanın ötesine uzanan bir varoluş gerçeğine inanmadıkları, dolayısıyla ölüm sonrasına sarkan hiçbir beklentiye sahip olmadıkları için şimdi, burada sahip oldukları güç ve iktidarı adalet, fazilet gibi değerler uğruna paylaşmayı ve/veya ellerinde tuttıkları maddi imkânları söz konusu değerler adına kullanmayı belli ki düpedüz ahmaklık gibi telakki etmişler; ayrıca dünyayı ve dünyevî olanı yegâne gerçeklik olarak algıladıkları için peygamberler ve müminler karşısında kendi kariyer ve sosyal statülerini her defasında mutlak imtiyaz vesilesi olarak görmüşler ve buna bağlı olarak din dâhil her konuda söz söyleme yetkisinin sırf kendilerine ait olması gerektiğini düşünmüşlerdir (11. Hûd 27).

lardan başka bir şey değildir. Bu noktada din onlar için bir manipülasyon aracından ibarettir.

Öte yandan mele', mütref ve müstekbirler sınıfının her dönemde inkârcılıkla temayüz etmeleri, kendilerine tebliğ olunan vahiylerdeki en temel mesajlardan birinin hak ve adaletle ilgili olması, dolayısıyla sırf güçlüünün hukukunun gözetildiği zulüm ve haksızlık düzenine kökten karşı çıkılmasıdır. Ne var ki mele' ve mütref zihniyeti ilahi mesajlardaki adalet talebine hiçbir zaman icabet etmemiştir; çünkü bu zihniyet Kur'an'ın anlatımına göre bütün varlık ve varoluşu dünyaya ve dünyevî olana bağlamıştır (23.Mü'minûn 33). Bu

II

Mele' kelimesinin geçtiği ayetlerden anlaşıldığına göre peygamberlerin toplumlarını uyarma ve hak dine davet sürecinde mevcut düzene hakim olan varlıklı ve imtiyazlı kişilerden müteşekkil gruplar iktidar güçlerini kaybetme ve bazı imtiyazlardan mahrum kalma korkusuyla hareket ederek sahip oldukları otoritenin hak din ve peygamber tarafından yıkılmasına ve çıkarlarının bozulmasına karşı çıkmışlar ve tam bu noktada kurulu düzenin bekasını temin için biteviye atalar dinine sadakati vurgulamışlardır: "(Ey Peygamber!) Biz senden önce de hangi diyara peygamber gönderdiysek, oranın

zenginlik ve refah içinde yüzen şımarık kesimi, [tıpkı bu müşrikler gibi], 'Biz, atalarımızın belli bir inanç sistemine bağlı olduğuna tanıklık ettik. Şimdi biz de onların izinden gitmekteyiz.' demişlerdir."

Belli ki atalar dinine yönelik bu vurgu mele' sınıfının hesabına işleyen çarklar üzerine kurulu toplumsal düzeni koruma kaygısından başka bir amaca taalluk etmemektedir. Diğer bir deyişle, mele'nin atalar dinine sadakat vurgusu sırf kendi iktidar güçlerinin bekasını temine yöneliktir. Koruyup kollamaya çalıştıkları, sözde kutsadıkları, en sahih ve en doğru diye göstermeye çalıştıkları şey, ilk bakışta atalardan tevarüs ettikleri din gibi gözükse de gerçek kesinlikle böyle değildir. Burada bir kez daha belirtelim ki aslında mele'nin koruyup kollamaya çalıştığı şey, gerçekte din ve dinî değerler değil, varlık ve bekasını o dine borçlu olan statükonun kendilerine sağladığı imtiyaz ve avantajlardır. Bu açıdan bakıldığında mele' denilen zenginler ve seçkinler sınıfı için sözde üzerine titredikleri eski din (atalar dini) hayata anlam ve değer katan bir inanç ve ahlâk sistemi değil daha önce de belirttiğimiz gibi belki sadece bir manipülasyon aracı ve/veya mevcut toplumsal düzenin bekasını teminde son derece etkili ve işlevsel bir enstrümandır. Böyle bir düzende din ve dinî değerler; ancak kariyer, konfor, sosyal statü ve statükonun devamı gibi çeşitli rantlara tahvil edilebilirliği oranında anlamlı ve önemlidir.

Kanımcı gerek çok uzak geçmişteki inkârcı toplumlar gerek Kur'an'ın nüzulüne tanıklık eden Mekkeli müşrikler arasındaki birçok zenginlerin nazarında da eski dine (şirk) ait birçok inanç ve ritüel aslında bir dizi saçmalık olarak algılanıyor, hatta Mekkeli zengin mele' uzak yörelerden Kabe ve çevresindeki putları ziyaret maksadıyla gelenlere bıyık altından gülüyorlardı. Nitekim "Ey Peygamber! O müşriklere 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye so-

racak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah yarattı' diye cevap verirler" (29.Ankebût 61; 31.Lokman 25; 39.Zümer 38) mealindeki Kur'an ifadeleri de müşrik mele' sınıfının şirkle özdeş din ve dinî değerleriyle ilişkisinin aslında sahici ya da varoluşsal bir ilişki olmadığını gösterir gibidir.

Sonuç olarak denebilir ki Mekkeli mele' için eski dine ait inanç ve uygulamalar daha ziyade Kabe'nin kadim kutsallığı üzerinden devşirilen somut (panayır, ticaret) ve soyut (sosyal statü, saygınlık, prestij) rantların devamını sağlayan bir düzenekten ibarettir. Gerçek böyle olmasına rağmen mele' nezdinde eski dinden dönmek uğruna onca yıl amansız bir mücadele verilmiş ve bu mücadelede sözde din adına özellikle atalar kültü

ön planda tutulmaya çalışılmıştır. Yine bu süreçte halk mele' tarafından geçmişe/geleneğe saygı ve sadakat ilkesi uyarınca peygamber ve ilahi mesaja karşı mücadeleye davet edilmiş ve böylece atalar dini halk için bir nevi afyon işlevi görmüştür.

İşte tam bu noktada Karl H. Marx'ın o meşhur din eleştirisini kısaca hatırlatmak gerekir. Bilindiği gibi Marx'a göre din halkların afyonudur ve tastamam bir yanılsamadır. Aslında din ekonomiyle belirlenir bu yüzden dinî doktrin ve inançları değerlendirmek anlamsızdır. Kaldı ki bu doktrinler dinden dine de-

ğişir. Bunun nedeni dinin her zaman ideolojik olmasıdır. Öte yandan din bir üst yapı kurumudur. Temelde her zaman ekonomik gerçeklikler yer alır. Dinî alanda görünür hâle gelen yabancılaşma gerçekte insanlığın maddi ve ekonomik kökenli temel yabancılaşmasının bir yansımasıdır. Din, toplumsal üst yapının diğer öğelerinden çok daha güçlü bir şekilde mutsuz, yabancılaşmış insanlığın duygusal ihtiyaçlarına cevap verir. Din ezilenlerin iç çekişidir. Din aslında maddi ve fiziksel adaletsizliğe yönelmesi gereken bakışları Tanrı'ya çevirir. Din ezilenlere kaçış önerir. Buna mukabil ezenlere hep fazladan verir.

Doğrusu fakirliğe nisbetle zenginlikle imtihan çok daha zordur; zira fakirlikle imtihanda hepi topu iki seçenek söz konusudur. Birincisi sabır, ikincisi şikâyet ve isyan... Zenginlikte ise birinci ve zor seçenek şükür, ikinci ve kolay seçenek ise azgınlıktır. Azgınlığın tezahür biçimleri ise neredeyse sonsuzdur.

Temelde Hıristiyanlık üzerinden formüle edilen bu eleştiriler dikkate alındığında mele' sınıfının sahip çıktığı dinin tam da Marx'ın betimlediği dine karşılık geldiği ve yine bu sınıfın dini Marx'ın anlattığı gibi algıladığı söylenebilir. Hatta burada her çağın mele'si kendi devrinin Marksistleridir de denebilir; çünkü din mele' sınıfının nazarında en nihayet bir üst yapı kurumudur. Alt yapıyı oluşturan temel unsur ise besbelli maddi ve ekonomik güçtür. Bütün her şey gibi din de bu güce sahip olanlar tarafından belirlenir ve düzenlenir. Hatta Mekke'li müşrik eşrafın *"Bu Kur'an'ın Mekke ve Tâif'in zenginlik ve itibar sahibi şahsiyetlerinden birine, [mesela Mekke'nin zenginlerinden Velid b. Muğîre'ye veya Tâif'in ileri gelenlerinden Urve b. Mes'ûd es-Sekâfi'ye] indirilmesi gerekmez miydi?!"* (43.Zuhruf 31); *"Ey Peygamber! İşte bu yüzdendir ki onlar her ne zaman seni görseler, [Efendiler!] Bakın, Allah'ın bize peygamber olarak gönderdiği adam buymuştur! Demek ki Allah bula bula ancak bunu bulmuş...' diye alay ederler"* (25.Furkan 41-42); *"Hem sonra aramızda bunca saygın/zengin adam dururken vahiyyle onurlandırılmak Muhammed'e mi kalmış?!"* (38. Sad 8) gibi sözlerinden de anlaşılacağı gibi, kimin peygamber olması gerektiğini tayin yetkisi bile ekonomik güç ve iktidarı elinde tutanlara ait olmalıdır. Buna göre vülgarize tabirle din de dâhil olmak üzere her konuda ancak parası olan konuşmalıdır.

Bu noktada eski din, zenginlerin iktidar ve imtiyaz haklarının muhafazasıyla eş değer manadaki statükonun devamı için vazgeçilmez bir değer ve öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında mele' ve mürteflerce temsil edilen zenginler aynı zamanda sıkı bir gelenekçi, fikri derinlik ve yoğunluğu oldukça sığ ama son derece katı bir muhafazakâr yapıya sahiptir. Bunun yanında mağrurluk, kibirlilik, küstahlık, şımarıklık, alaycılık ve ajitatörlük

gibi vasıflarla da muttasıflardır (7.A'râf 76-77, 88; 10. Yûnus 88; 11.Hûd 26, 38). Kur'an'ın beyanlarına göre bütün bu vasıflar en belirgin şekliyle peygamberlere karşı mücadelede kendini dışa vurmuş, çoğu zaman peygamber ve müminler yoksulluklarından ötürü aşağılanmış, kimi zaman de tehdide maruz bırakılmıştır.

III

Kur'an'da betimlenen mele' ve mütref tipolojisi bağlamında zenginlerin din algısına dair buraya kadar anlattıklarımız tamamen olumsuz içermelere sahiptir; ancak Kur'an zenginlik ve din konusunda çok güzel örnekler de içermektedir. Söz gelişi, birçok ayet, gerek varlıkta gerek darlıkta azdan çoktan mallarını Allah yolunda gözlerini kırpmadan harcayan güzel insanlardan bahsetmekte; ama hepsinden öte Hz. Süleyman'dan söz etmektedir. Kanımca, bu gün birçok Müslüman Hz. Süleyman'la ilgili pasajları salt kısa ya da masal tadında bir hikâye gibi okuyor ve çok kere bu pasajlardaki anlatılarda aslında ne anlatılmak istendiğini pek kavrayamıyor; çünkü ilgili ayetler yüzeysel biçimde okunduğunda Hz. Süleyman, deyim yerindeyse bir eli yağda bir eli balda, yani hem kral hem peygamber olarak müthiş bir zenginlik ve ihtişam içinde yaşamış bir figür olarak görünüyor ve belki de bu görüntü çoğu müslümanı *"Ne şans!"* diye iç geçirmenin ötesinde bir duygu ve düşünceye sevk etmiyor.

Hâlbuki Hz. Süleyman'la ilgili pasajlar insanoğlunun belki de en çetin sınavını, yani onca maddi varlık ve zenginliğe rağmen azmayıp şımarmadan Rabbine hamdedip şükreden bir kul olma imtihanını anlatıyor. Doğrusu fakirliğe nisbetle zenginlikle imtihan çok daha zordur; zira fakirlikle imtihanda hepi topu iki seçenek söz konusudur. Birincisi sabır, ikincisi şikâyet ve isyan... Zenginlikte

ise birinci ve zor seçenek şükür, ikinci ve kolay seçenek ise azgınlıktır. Azgınlığın tezahür biçimleri ise neredeyse sonsuzdur. Bu yüzden insanoğlunun zenginlikle imtihanı çok daha çetindir.

Hız. Süleyman'la ilgili pasajlar bu zaviyeden okunduğunda hem mümin zenginin zenginlikle imtihanının nasıllığı hem de zenginlerin din algısının nasıl olması gerektiği elbet daha iyi anlaşılır. Bu noktada denilebilir ki Hız. Süleyman kelimesinin tam anlamıyla bir rol modelidir; çünkü o sahip olduğu bunca maddi güç ve imkâna rağmen hiçbir zaman azmamış, bilakis "Rabbim!" demiş "Gerek bana gerek ana-babama lütfettiğin onca nimete şükretmeye ve geri kalan ömrümde seni hoşnut edecek işler yapmaya muvaffak kıl beni! Sınırsız rahmetinle lütfedip hayırlı kullarının arasına dâhil et beni!" (27.Neml 19) diye şükretmiş, maddi güç ve otoritesi zayıfladığı zaman da ise Allah'a yönelmiş ve "Rabbim! Hatalarımı affet, bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir [manevi] krallık lütfet. Şüphesiz sen sınırsız lütfet sahibisin!" (38.Sâd 35) diye yakarmış ve nihayet Allah'ın "Süleyman ne güzel bir kuldu! O, her daim Allah'a yönelirdi." (38.Sâd 30) mealindeki övgüsüne mazhar olmuştur.

Hiç kuşkusuz Hız. Süleyman'ın mazhar olduğu övgüyü hak eden zengin müminler her dönemde var olduğu gibi bu gün de vardır, elbet yarın da olacaktır; fakat görünen o ki Allah'ın "Ey (varlıklı) müminler! Gerek mali kazançlarınızın, gerek size lütfettiğimiz mahsullerin değerli ve kaliteli olanlarından Allah yolunda harcayın. Size verildiğinde ancak dudak bükiüp burun kıvrarak kabul edeceğiniz şeyleri bu yolda harcamaya kalkmayın. Bilesiniz ki Allah sizin iyiliklerinize muhtaç değildir. O bizatihi her türlü övgüye layıktır!" (2.Bakara 267) emrinin mucibince davranan, dolayısıyla zenginlikle imtihanından yüzünün akıyla çıkan zengin müminlerin sayısı maalesef umulandan azdır; çünkü şu gerçeği teslim etmek gerekir ki günümüzde Müslümanların maddi zenginlik ve din dolayımında yaşadıkları sınavlar çok kere manevi hezimet ve hüsrana son bulmaktadır. Bunun belki de en temel nedeni, Allah'ın müşrik Mekke mele'sine tevcih ettiği "Daha çok mal mülk, daha çok dünyalık sahibi olma sevdası sizi fena oyaladı. Belli ki bu oyalanış, kabirleri boylayacağınız vakte kadar da sürüp gidecek." (102.Tekâsür 1-2) mealindeki ikaza birebir muhatap olacak nitelikte bir dünyevileşme tecrübesinin tam orta yerinde vaziyet almak olsa gerektir.

Bu vaziyet biz çağdaş müslümanları ahirete inandığını söylemek ama gerçekte ahiret yokmuşçasına bir hayat sürmek gibi tuhaf bir yaşam tecrübesine sevk etmiş gözüküyor. Müslümanlar ama daha çok da zengin Müslümanlar için en büyük bela dünyevileşmedir. Bireysel ve toplumsal planda birçok temel ahlâki sorunumuza da kaynaklık eden bu beladan korunma ve kurtulmanın en tekin yolu, dünyada olmak ama onun özünde/merkezinde değil periferisinde kalmayı başarmaktır. Bunu başarmanın yolu ise gerçek manada bir zühd ahlâkına tutunmaktan geçiyor. Hâl böyle iken bu gün birçok zengin Müslüman kamusal alanda kendilerini dinî motiflerle müzeyyen bir muhafazakâr kimlikle takdim ve teşhir ederken kendi özel alanlarında modernitenin pornografik haz ve nazlarının peşinde koşuyor. Keza kamusal alanda birçok zengin Müslüman ne kadar faziletli ve yardımsever olduklarını göstermek için hemen hiçbir fırsatı kaçırmazken özel alanda tüketimin hazzıyla eriyerek yaşıyor. Marka tutkusu, özel tatil köyleri, etrafı yüksek duvarlarla çevrili malikâneler, lüks tüketim mallarına rağbet gibi trendlerin çoğu zengin Müslümanlar için de çok cazip bulunduğu artık herkesçe biliniyor. Öte yandan, bir dönem gazete ilanlarında "Alternatif Tatilin Adı" olarak sunulmasına rağmen gerçekte zengin İslamcı Müslümanların teorik düzeyde karşı durdukları mevcut sistem içinde mutlu olmayı temin edici bir konforlu sığınak işlevi gören bir otelin dindar zengin işadamlarınca hizmete açıldığı günden bu yana biteviye artış gösteren o tuhaf tatil ve tüketim kültürü de zenginimizin din algısının bütün hayatı kuşatıcı ve kavrayıcı olmaktan çok tikelleşip parçalanmış ve temporalleşmiş olduğunu gösteriyor. ■

DOSYA

Küresel Ekonomik Kriz ve Değerler

İslam'da Kanaat Kültürü

Mahmut Kaya*

iç dünyası fakir olanların servet sahibi olmaları, onları zengin kılmadığı gibi mutlu da edemez. Nitekim günümüz insanı tarihin hiçbir döneminde bu gün ulaştığı maddî imkânlarla sahip olmamış ve böylesine lüks bir hayat yaşamamıştır. Bununla birlikte çağdaş insanın kelimenin tam anlamıyla mutlu olduğunu aklı başında hiçkimse iddia edemez.

Yaratılış itibarıyla insan hayatta mutlu olmak ve bu mutluluğun ömür boyu sürmesini ister. Bunu gerçekleştirmek için o maddî-mânevî, fizikî ve psikolojik her türlü donanıma sahiptir. Bir bakıma insanın mutluluğu kendi elindedir. Eğer o, hasetlik, kin, intikam, kıskançlık, ihtiras, gurur, kibir, riya ve gösteriş gibi doğuştan gelen iç pürüzlerini gidermek için içe dönük ciddî bir mücadele verecek dinle ve ahlâkla bağdaşmayan bu tür psikolojik rahatsızlıklardan arınmayı başarabilirse mutlu olmaması için hiçbir neden kalmaz; ancak dillere pelesenk olan bu mutluluğun ne olduğunu iyi anlamak ve onu hangi yol ve yöntemlerle elde edeceğini bilmek gerekir. Ne var ki çoğu insan mutluluğu zenginlikte ve maddî hazlarda arar; oysa bu büyük bir yanılgıdır. Gerçekte mutluluk büyük ölçüde bir ruh hâli ve mânevî bir tatminden ibarettir. Kendi düşünce, bilgi ve duygu dünyasını geliştirip, zenginleştirmesini başaramayan kimse her türlü maddî imkânla sahip olsa da mutlu olmasına imkân yoktur. İç dünyası fakir olanların servet sahibi olmaları, onları zengin kılmadığı gibi mutlu da edemez. Nitekim günümüz insanı tarihin hiçbir döneminde bu gün ulaştığı maddî imkânlarla sahip olmamış ve böylesine lüks bir hayat yaşamamıştır. Bununla birlikte çağdaş insanın kelimenin tam anlamıyla mutlu olduğunu aklı başında hiçkimse iddia edemez; zira hergün ve her an yaşanan aile dramları fuhuş ve ihanetler, alkolizm ve madde bağımlılığı, cinayetler, mal ve can güvenliğinden yoksun kitleler gün geçtikçe artan intihar olayları ve modern hayatın beraberinde getirdiği dayanılmaz stres ve tatminsizlik duygusu insan üzerine karabasan gibi çökerek onu mutsuz kılmaktadır.

Bir başka açıdan bakıldığında mutsuzluk sınırlı imkânlarla sınırsız istekleri karşılayamama olgusundan kaynaklanmaktadır. O hâlde imkânlarla istekler arasında makul bir denge kurmadıkça gerçekleşmesi güç hayallerden vazgeçip

* Prof. Dr.,
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü

mevcutla yetinmeyi ve küçük şeylerle mutlu olmayı öğrenmedikçe mutluluk denilen o hayâl perisine kavuşmak mümkün olmayacaktır. Modern hayatın getirdiği açmazlardan tüketim çılgınlığının neden olduğu hazcılıktan ve günü birlik yaşama alışkanlığından kurtulmadıkça insanoğlu güven ve huzuru asla bulamayacaktır. Olayın temelinde modern anlayışın insanı sadece maddî yönüyle ele alıp onu dünyevîleştirerek seküler bir dünya kurma düşüncesi yatmaktadır. Herşey buna göre planlanmış, bu doğrultuda dizayn edilmiş; insanın maddeye karşı olan ihtirası kamçılanarak sahip olma, haz alma, eğlenme ve onun cinsellik ve her türlü güzellik, mükemmellik duygusu istismar edilerek bir sömürü metaı hâline getirilmiştir. Bunu başarmak için geleneksel aile ve kolektif bilinç yıkılmış bireyselleştirilen ve yalnızlaştırılan zavallı insanın zihin dünyası reklâm, ilan ve müzikle âdeta bombardımana tutulup sömürgeleştirilmiştir. Artık o her ne kadar özgür birey olduğunu iddia etse de hiçbir zaman kendi aklı ve iradesi doğrultusunda kapitalizmin ona empoze ettiği sahte, aldatıcı hayatın zavallı bir zebûnudur. Onu bu acıklı durumdan kurtaracak insan olmanın ve insanca yaşamının haz ve onurunu kazandıracak yeni bir dünya görüşüne, hayat ve insan anlayışına şiddetle ihtiyaç vardır.

Vahşi kapitalizmin sömürüye dayanan planlarını geçersiz kılmanın ve insanlığı bu korkunç badireden kurtarmanın yegâne çaresi ciddi bir ahlâk eğitiminden geçer. İnsan eğitilen bir varlıktır; hiçkimse ahlâkî erdemlerle donanmış olarak dünyaya gelmez. Beşikten mezara kadar hayatın her aşamasında hatta her anında ona karşılıksız sevgi, saygı, özveri, kanaat, şükür, sabır, paylaşma, yardımlaşma, fedâkarlık ve ferâgat gibi yüksek ahlâkî değerler hem bilgi hem de uygulamalı olarak gösterilmelidir. Bu her haliyle önder ve örnek şahsiyetlere ihtiyaç vardır; çünkü insanoğlu bildiklerinin ve yaptıklarının yüzde seksenini başkalarından görerek, dinleyerek ve onları taklit ederek gerçekleştirir. Bu nedenle bir toplumda örnek şahsiyetler ne kadar çok ve ne kadar aktifse o toplum o nispette şanslı sayılır. Hz. İsa'dan bir vecheye nakledilir: "Gördüğünüzde size Allah'ı hatırla-

latan kimselerle düşüp kalkın". Nesilleri yeni baştan yoğuracak, onlara ruh ve mâna kazandıracak olan din adamları, öğretmen ve öğretim üyeleri, yönetici ve idareciler herkesten çok bulundukları konumda bu sorumluluğu taşıyarak her türlü söz, fiil ve davranışlarında örnek bir tavır sergilemek zorundadırlar. Özellikle Hz. Peygamber'in "İnsanlar kendilerini yönetenlerin ahlâkını benimserler" uyarısı bu gerçeğin bir ifadesidir.

Böyle bir başlangıçtan sonra fert ve toplum olarak insanın mutluluk ve huzuru elindekiyle yetinmesi, aşırı istek ve arzuları frenlemesi, sahip olunan her şeyi döküp saçmadan verimli bir şekilde kullanmasına bağlıdır. Hz. Peygamber "Kanaat bitmez tükenmez bir hazinedir." bir başka hadisinde de "Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir." buyurmuşlardır. Bunlar mutlu ve huzurlu bir hayat için altın değerinde birer mesajdır. Kanaatkâr olmayan, elindekiyle yetinip şükretmesini bilmeyen insan ne kadar zengin olursa olsun fakir sayılır; çünkü karnı tok gözü açıtır. Açgözlüleri doyurmayla ise hiçkimsenin gücü yetmez. Hz. Ali'nin şu dörtlüğü inci değerinde bir hikmettir.

Gönül zengini ol da azla yetinmeye bak,
Ölsen de bir şey isteme alçak olandan,
Nasıl geçineceğim diye tasalanma sakın
Kerîm olan Allah'tır rızıkına kefil.

Bir Arap atasözünde de "Açgözlü özgür olsa da köle, kanaat eden köle olsa da özgür sayılır." denilerek ihtirasları frenlemek için kanaat ve şükürden başka çıkar yol olmadığı dile getirilmek istenmiştir.

Yanlış anlamaya meydan vermemek için burada önemli bir hususa işaret etmek gerekiyor. İşi ve mesleği ne olursa olsun bir insanın çalıştığı alanda âzamî gayret gösterip elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra kazandığına kanaat etmesi ve şükretmesi gerekir. Çalışıp çabalamadan, gerekeni yapmadan her şeyi Allah'a havale ederek kanaat sahibi olunmaz. Buna kanaat değil miskinlik ve tembellik denir.

İnsanın mayasında mala mülke karşı aşırı arzu ve istek bulunduğu yadsınamaz; ancak insan akıl ve irade sahibi üstün bir varlık olduğuna göre doğuştan getirdiği bu duyguyu makul bir düzeyde tutacak, kendi çıkarını başkasının zararında aramayacak, yeri geldiğinde ve gerektiğinde fedakarlıktan kaçınmayacak, ayırım yapmaksızın sahip olduğu imkânları herkesle paylaşacak bir olgunluğa ulaşmadıkça insanlıktan gerçek nasibini almış sayılmaz. bu gün insanlık ne çekiyorsa kanaat etmesini ve şükretmesini bilmemekten çekiyor. Günümüzde mahkemeleri meşgul eden ve hapisha-

neleri tıklım tıklım dolduran insanların işledikleri suçların ve kanunsuzlukların nedeni araştırılacak olursa bunun altında aşırı dünya sevgisi, ihtiras, açgözlülük, mevcutla yetinmeyip daha fazlasına sahip olma olgusu bulunduğu görülür.

İnsanoğlunun bu açgözlülüğünü, dünyaya karşı aşırı tutkusunu ifade etmek üzere Yunus Emre der ki:

Âciz kaldım zâlim nefsin elinden
Şu dünyanın lezzetine doyamaz,
Eğnine almıştır gaflet gömleğin
Ömrü gelip geçtiğini bilemez.

İlâhî gaflet gömleğini giyene
Müslüman der misin nefse uyana
Kazanır kazanır verir ziyâna,
Hak yoluna bir pulunu kıyamaz.

İlâhî miskinçe Adem oğlanı
Varıp tutmaz bir mürşidin elini,
Haram-helâl kazandığı malını
Ele nasib eder kendi yiyemez.

Sağlığında âyet hadis nesine
Son nefeste muhtaç olur Yâsîn'e
Götürür koyarlar makberesine
Oğlum kızım malım kaldı diyemez.

İlâhî gafletten uyar gözümü
Dergâhında kara etme yüzümü
Yunus der ki gelin tutun sözümü
Dünyayı seven ahireti bulamaz.

İnsanı sarhoş eden çeşitli içkilerin ve madde-lerin varlığı bilinmektedir. Aklını iradesini kullanan her insan bunlardan uzak durmaya çalışır; ancak bazı sarhoş edici şeyler vardır ki çoğu kimse onun farkında değildir. Mesala savurganlık, aşırı derecede mala mülke düşkünlük, makam mevki sevdası, şöhret ve alkış beklentisi gibi duygular gerçekten insanı sarhoş eder ve o hedefe ulaşmak için her türlü bayağılığı yaptırır. Şair der ki:

Mey gibi her harâmın sekri olsaydı eğer
Ol zaman mâlum olurdu mest kîm hüşyâr kim.

Yani her haram olan şey alkol gibi insanı sarhoş etmiş olsaydı, işte o zaman gerçek sarhoşla uyanığın kim olduğu bilinirdi. Peygamber Efendimiz "İnsanoğlu yaşlandıkça onunla birlikte iki şey gençleşir: Mal sevgisi ve gerçekleşmesi imkânsız hayaller." buyurarak bu tuzağa düşmememizi salık vermiştir. O hâlde insan geçici olanı değil kalıcı olanı aramalı ve gerçek insanlığın kalıcı değerler olan dinî ahlâkî erdemlerle mümkün olduğunu bilmelidir. İnsanın sevdiği ve sahip olduğu herşeyin bir gün kendisini terk edeceğini hiçbir zaman hatırlından çıkarmamalıdır. Şu hikmete kulak verelim:

Ya ölür ya ayrılır ya terk eder
Her kim Hakk'tan gayrı yâr oldu sana!

İBNU'L-ESÎR el-CEZERÎ

Câmiu'l Usûl

19
CİLT

Tercüme ve Şerh
Prof. Dr. S. Kemal Sandıkçı - Prof. Dr. Muhsin Koçak

EN BÜYÜK HADİS KÜLLİYATI
KÜTÜB-Ü SİTTE'NİN TEKRARLARDAN
ARINDIRILMIŞ ÖZ HALİ

ensar
yayın grubu

dem

ded

Gülhane

dem
dergi

bakış

ensar
kitap.com

Kızıtaşı Cd. No: 10 Fatih-İstanbul Tel: 212 491 19 03-04 www.ensarnesriyat.com.tr

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

Maddî Krizlere Manevî Çözüm: İmam Rabbanî Örneği

Süleyman Derin*

İslam Hristiyanlık ve Budizm'in yaptığı gibi ruhbanlığı kutsallaştırmamış, temel ihtiyaçları tatmin eden ve israfa varmayan bir tüketim biçimini tavsiye etmiştir

Günümüzdeki iktisadi krizlerin pek çok sebebi olmasına karşın meseleye insanî açıdan bakıldığında esas sebeplerin, aşırı tüketim, kanaatsizlik ve açgözlülük gibi ahlâkî zafiyetler olduğu görülecektir. Küreselleşme olgusu ile beraber bu menfi tutum ve politikalar bütün dünya ülkelerini etkiler hâle gelmiştir. Ticaret mallarının ve fikirlerin dünyada rahatça dolaşabilmesi ve kültürlerin daha da homojen hâle gelmesi manasına gelen küreselleşme günümüzde neredeyse bütün insanlığı içine almıştır.¹ Bu sebeple İslam ülkelerindeki küreselleşme insanların maddeye bakış açılarında ciddi tahribatlar yapmıştır. Unutmayalım ki küreselleşme daha önce dünyamızda görülen sosyal olaylar ve evreler gibi olmayıp belki de tarih boyunca karşılaştığımız dünya çapındaki en büyük devrimdir. Bütün devrimler insanların adetlerini geleneklerini hatta güvenlik ve kimliklerini tahrip ve tehdit eder. Aynı şekilde bu gün İslam coğrafyasının kültürleri, adetleri, dilleri,² dinleri, yabancı fikirlerin tehdidi altındadır.³ Globalleşmenin öncüsü olan Batı kültürü ve onun ortaya çıkardığı "consumerism" veya dilimizdeki karşılığı ile tüketim kültürü, İslam âleminde de derin tahribatlar yapan bir hayat tarzı hâline gelmiştir.

Tüketimcilik genellikle insanların hayati öneme sahip olmayan tüketim maddelerini satın almak üzere yaşamlarını formüle ettikleri hayat biçimi olarak tarif edilebilir.⁴ Diğer bir tabirle tüketimcilik tabii ihtiyaçların da ötesinde gittikçe artan bir şekilde nefsin arzularını kutsayan bir harcama şeklidir.⁵ İslam

1 <http://www.britannica.com/eb/article-9344667>

2 Bk. Viladimir Kazarin "Globalizm ve kaybolan diller sorunu", *Da, Diyalog Avrasya*, s.11, Kış 2003, ss.76-80

3 James Kurth, *Religion and Globalization* The Templeton Lecture on Religion and World Affairs Volume 7, Number 7, May 1999, <http://www.fpri.org/fpriwire/0707.199905.kurth.religionglobalization.html>

4 Peter N. Stearns, (2001). *Consumerism in World History*, Londra, New York, Routledge, s.ix

5 Robert Bocock, (1997). *Tüketim*, trc. İrem Kutluk, Ankara, Dost Kitabevi, s. 13

* Doç. Dr.,
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf
Ana Bilim Dalı

Hristiyanlık ve Budizm'in yaptığı gibi ruhbanlığı kutsallaştırmamış, temel ihtiyaçları tatmin eden ve israfa varmayan bir tüketim biçimini tavsiye etmiştir. Ne var ki üretim metotlarının gelişimi ve İslam ülkelerinin zenginleşmesi sonucunda tüketim kültürü bu gün her zamankinden daha yaygın hâle gelmiştir. Kullandığımız eşyalar eskimese ve iş görse de her çıkan yeni modeli alma modası İslam ülkelerini sarmıştır. İnsanlar artık sahip oldukları ile yetinmemekte, toplumun genç yaşlı her kesimi daha çok tüketmek için birbirleriyle yarış etmektedir. Tabir yerindeyse yaşamak için tüketmek yerine, yemek ve tüketmek için yaşamak bir hayat felsefesi olmuştur.

lışmışlardır.

Tasavvuf hareketi sadece tüketimi sınırlandırmayı hedef edinmemiş aynı zamanda, maddî imkânların insanî ilişkileri şekillendirmedeki menfi tesirlerini de önlemeyi amaçlamıştır. Tüketim kültürü sadece ferdi hayatta değil insanlar arası değerleri oluşturmada da düne göre çok daha etkin bir rol oynamaktadır. Öyle ki tüketim normları yani ev, giyim, besin ve boş zaman geçirme faaliyetleri aynı toplum içinde bile farklılaşmalara ve ayrışmalara sebep olmaktadır.⁶ Aslında bu gelişme İslam tarihinde ilk defa görülen bir olgu değildir. Daha İslam'ın ilk yüzyıllarında Emeviler dönemindeki yöneticiler arasında görülen lüks hayat tarzı

Tüketim kültürünün bu yayılmacılığı karşısında genelde İslam ve özelde tasavvuf dün olduğu gibi bugün de en tatmin edici çözümleri sunmaktadır; zira tüketme hırsı her ne kadar bu gün consumerism gibi yeni kelimelerle ifade edilse de aslında yeni bir olgu değildir, sufiler için tüketim insanın nefsi emmâresinin sınırsız arzu ve isteklerinin dışı yansımasından başka bir şey değildir. Bundan dolayı sufiler insan ile madde arasındaki ilişkileri sağlıklı bir şekilde düzenlemek, nefsin isteklerine ket vurmak için birtakım kurallar ortaya koymuş, insanın maddeye köle olmasına engel olmaya ça-

bu menfi gelişimin İslam tarihindeki ilk örneğidir. Tabir yerinde ise İslam tarihinin ilk tüketim krizi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Onların toplumu dışlayan gayri İslami hayat tarzları karşısında bir kısım samimi Müslümanlar bir tepki olarak zühd hareketini başlatmışlardır. Tabii ki tasavvufun ortaya çıkışını bir noktaya bağlamak doğru değildir ama ilk sufilerin az yeyip-içmek, kaba ve ucuz yünden yapılmış elbiseler giymek gibi az tüketim etrafında şekillenen hayat tarzları ilim camiasınca

6 Kıray, Mübecce, *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı bir Araştırma*, İstanbul, Bağlam, 2005, s.13

malumdur.⁷

Sufiler toplumu ayrıştıran aşırı tüketim özlemi karşısında, Hz. Peygamber'in ve sahabelerin zahidane hayat tarzlarını bir alternatif olarak ortaya koymuşlardır. Hz. Peygamber'in hadislerinde de zühd övülmüş ve zühdün en güzel örnekleri kendi hayatlarında görülmüştür.⁸ Nitekim bir hadis-i şerif var ki tasavvufi anlamdaki "zühd" kavramını özetlemiş gibidir. Bir sahâbî gelip Hz. Peygamber'e sorar: "Ya Rasûlallah bana öyle bir amel göster ki onu işlediğim zaman beni hem Hakk hem de halk sevsin." Hz. Peygamber bu soruya şöyle cevap verir: "Dünyaya karşı zahid ol ki Allah tarafından sevilesin. İnsanların ellerindeki- lere karşı zahid ol ki onlar tarafından sevilesin."⁹

Hz. Peygamber lüks tüketim hastalığına kapılan, paranın kumaşın kölesi olanların akıbetini ise şöyle haber verir: "Altına, gümüşe, kumaşa ve abaya kul olanlar helak oldu. Böyleleri kendilerine bir şey verilince razı olurlar, verilmeyince kızarlar."¹⁰

Yine Hz. Peygamber'in dünya ile kaygılanmayı yeren pek çok hadis-i şerifi vardır, hadislerde genel olarak dünya himmeti ve kaygısı olarak geçen bu tabir, insanın nerede yaşayacağım, ne yiyeceğim, ne giyeceğim gibi bire bir tüketim ile alakalı endişeleridir. İslam Peygamberi insanın bu tür dünyevi kaygılarla gereğinden fazlasıyla ilgilenmesini açık bir şekilde yasaklamıştır:

"Kimin himmet ve kaygısı dünya olursa Allah onun işini dağıtır, fakirliğini gözünün önüne koyar. Kimseye nasibinden fazla dünyalık gelmez. Niyet ve himmeti ahiret olanın işini Allah Teâlâ toparlar, gönlüne zenginlik verir. O arkasını dönse de dünya ona gelir."¹¹

Sufiler dünyevi kaygılarına alabildiğince uzak ve sade yaşamlarını ifade etmek için "bir lokma bir hırka" anlayışını benimsemişlerdir. Sufiler bununla insanın hayatını idame ettirmek için çok az bir şeye ihtiyaç duyduğunu göstermek istemektedirler. Maalesef bu söz zamanla dünyadan tamamen el etek çekmek, miskinlik ve tembellik olarak yo-

rumlanmıştır. Hâlbuki sufilerin hayatına baktığımızda büyük çoğunluğunun çalışıp kendi alınteri ile geçindiğini görmekteyiz. Haddâd (demirci), Attâr (koku, parfüm satıcısı) gibi meslek isimlerinin sufilere ad olması, onların bir lokma ve bir hırkadan kastlarının farklı olduğunu gösterir. Bizim kültürümüzde ortaya çıkan ahilik, sufilerin organize ettiği zanaatkârlar birliği olması açısından önemlidir. Bu makale küreselleşmenin getirdiği iktisadi krizler karşısında tasavvufun özel-

de de Ahmet Faruk Sirhindi, yaygın ismiyle İmam Rabbanî(1564-1624)'nin görüşlerini ve onun ortaya koyduğu çözümleri ele almaya çalışacaktır.

İmam Rabbanî ve onun şahsında Nakşîlik dünyaya yaklaşım açısından klasik tasavvufi geleneği dengeleyen bir hayat felsefesi geliştirmiştir. Bilindiği üzere, tarikat kurucusu büyük sufiler insanın terbiye edilmesinde iki ana metot izlerler, bunlardan birincisine nefsanî ikincisine de ruhanî metot ismi verilir. Genellikle nefsin olumsuz yönünü, yani hayvanî nefsi itaat altına almayı önceleyen tarikatlarda riyâzat, halvet, oruç, ağır ibadetlerle yapılan "cihad-ı ekber" sayesinde nefis zayıflatılmaya çalışılır. Bu meşrepteki sufiler nefisle muvafakat/uyum halinde olmayı Allah'la muhalefet/uyumsuz olmak olarak anladıklarından nefse muhalefeti temel ilke edinmişler; "Nefsin arzu ettiği değil, onun zıddı olan şey doğrudur." demişlerdir.¹²

Nefsanî tarikatlarda zühd konusunda yani insanın aza sahip olması, az tüketmesi, uzun süreli aç kalması gibi uygulamalarla tanınmıştır. Ne var ki bu tür sufilerin tüketim ile ilgili sözleri orantısız bir şekilde insanların tasavvuf algılayışlarını etkilediği için tasavvuf denilince akla gelen ilk isimler İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyaz gibi nefse en ağır işkenceleri yapan zahidlerdir. Hâlbuki nefsanî metot yanında, ruhun eğitimine birinci planda yer veren Ruhanî metot unutulmamalıdır.

Ruhanî tarikatlarda salık, vuslata "ruh" yolundan götürülür. "O'nun yaratılışını tamamlayıp tarafımdan ona ruh üfürdüğüm zaman..."¹³ ayetinde ifade edildiği üzere Allah tarafından üflenmiş olan ruh, bedene girince kesafete bürünmüş, Hakk'ı

7 Bkz. Ebu'l Ala Afifi, *et-Tasavvuf, es-Sevra er-Ruhiyye fil İslam*, Beyrut, ts., s. 26-30

8 Bkz. Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul, 1997, s.23-38

9 İbn Mace, Zühd, 1

10 Buhari, Cihad, 70; Rikak, 10; İbn Mace, Zühd, 8

11 İbn Mace, Zühd, 4106

12 Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili I*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 21; Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 124-127.

13 Hicr, 15:29; Sâd, 38:72

müşahadeden uzak kalmıştır. Bu kesafeti izale etmenin yolu zikir, fikir, teslimiyet, râbîta gibi nâfile ibâdetler ile rûhu beslemekten geçer.¹⁴ Bu metotta nefsanî tarikatlarda olduğu gibi uzun süreli halvet, riyazet ve mücâdele yoktur. Dolayısıyla Rûhânî tarikatlarda “çile” yoktur. Çilenin yerine rûhu saf-laştırıp elest bezminde verilmiş olunan söze bağlı kalmak için gereken sâlih ameller işlenir. Bu şekilde nefis, rûhun emrine girmiş olur.¹⁵ Bu tür bir terbiyeden geçen insana artık dünyevi imkânlar zarar veremez. Böyle bir insan ruhu güçlü olduğu için Hz. Osman Efendimiz gibi zengin de olsa ancak Hakk için harcar.

Ruhanî ve nefsanî metodu anlamak için İmam Rabbanî'nin insan tabiatı hakkında yaptığı tahlili iyi anlamak gerekir; zira insan gerçeğini bilinmeden onun eşya ve tüketim ile ilgisini ortaya koymak imkânsızdır. İmam Rabbanî 45. Mektubunda öncelikle insanın yaratılışını tahlil eder. Ona göre insan *ahsen-i takvim*¹⁶ bir varlıktır. Yüce Allah bütün sanatını insanda cem etmiş onda en olumsuz sıfatları *belhiim adall*¹⁷ yani hayvandan bile aşağı özellikleri ile en üstün sıfatlarla beraberce yaratmıştır. Bundan dolayı İmam, insanı cami varlık yani kapsayıcı varlık olarak sınıflandırır. Durum böyle olunca insan kainattaki her bir varlık ile bir şekilde ilişkilidir. Onları kontrol etmek, onları terbiye etmek ve onları tüketmek insanın iktidar sahası içindedir. Diğer canlıların ihtiyaçları çok az iken insan bu kapsayıcı özelliği ile sonsuz ihtiyaçlara sahiptir. Mesela bir maymun muz bulsa başka bir şey istemez; ama insan Kur'an'da da geçtiği üzere bıldırcın eti bulsa yanına soğan sarımsak ister, maymunu da kafese koyup eğlenmek için esir eder yani onu da tüketir. Tükettiği ve kontrol etmek istediği her varlık ile insan arasında bir bağ vardır, işte bu bağ sağlıklı bir şekilde kurulmaz ise insanoğlu hem kendine, hem o varlığa hem de Yaratan ile arasındaki ilişkiye zarar verir.¹⁸

İnsanın tüketim arzusu sadece maddi ihtiyaçlarını gidermeye yönelik değildir. Tüketimin arka-

14 H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar yay., İstanbul, 2002, s. 233.

15 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 234.

16 Bu kavram “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (Tîn, 95:4) ayetinden alınmıştır.

17 Furkan, 19:44

18 Ahmet Faruk Sirhindi, *Mektubât-ı Rabbânî*, trc. T. Hakan Alp, Ömer Faruk Tokat, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2004, c.I, s.235 (45. Mektup)

Ona göre tüketimi aşırı şekilde aşağıya çekmek insanın ruh sağlığına zarar verebilir. Sufiler arasında bu tehlikeye dikkat çekmesi açısından İmam Rabbanî çok önemlidir, zira kendisi Hindistan bölgesinde bu yönleri ile meşhur olan Hint mistiklerini yakından tanıma fırsatına sahip olmuştur. Bu mistikler her ne kadar çok az tüketerek hayat sürseler de, istenilen kemâlâta ulaşamamış, insanlığın gerçek hedefine yaklaşamamışlardır. Bundan dolayı bazı sufiler açlığı ve zühdü kutsallaştırırken, İmam Rabbanî bunun karşısında olmuştur.

sında yatan gerçek amaçlardan biri de insan tabiatındaki tahakküm etme, üstün olma, başkalarından farklı olma gibi duyguları tatmin etmektir. bu gün sosyolog ve psikologlar da aynı noktanın altını çizmektedirler. Mesela Senior, tüketimin altında zengin ve üstün görünme, çevresi içinde diğerlerinden daha iyi bir görünüme sahip olma duygusunun yattığını söyler.¹⁹ Aynı şekilde Veblen de tüketimin amacının hiçbir zaman sadece biyolojik ihtiyaçları karşılamak olmadığını, çoğu zaman gerçek motivin toplumsal üstünlük sağlama arzusu olduğunu ifade eder.²⁰ Bu ifadeler İmam Rabbanî'nin mektuplarında yerini şu şekilde bulmuştur:

*"Aziz kardeşim bilesin ki; İnsanın nefsi-i emmâresi yaratılışı itibarıyla hep mevki sahibi olmak, başa geçmek sevdâsındadır. Onun bütün hırsı arkadaşlarından üstün olmaktır. Tabiatına kadar sızmış yegâne arzusu, bütün yaratıkların kendisine muhtaç, emir ve yasaklarına saygılı olmasıdır. Kendinin kimseye muhtaç olmasını, başkasının emri altına girmesini istemez. İşte bütün bunlar nefsin ilahlık davası gütmemesinden ve benzeri olmayan yüce yaratıcısına kendisini ortak görmesinden başka bir şey değildir. Demek oluyor ki, nefsi kuvvetlendirmek, onun, mal, mevki, rütbe, herkesin üstünde olmak, herkesi aşağı görmek gibi isteklerini yapmak, Allah Teâlâ'nın düşmanına yardım ve onu kuvvetlendirmek olur ki, bunun ne kadar feci, korkunç bir suç olduğunu görmek gerekir."*²¹

Bu sözlerden anlaşıldığı üzere insan çoğu zaman ihtiyaç olduğu için değil nefsinin kuvvetlendirmek hatta onu ilahlaştırmak için harcar. Bu amaçla nefsin arzularına ket vurmak İmam Rabbanî için

önemlidir. Peki nefsin tüketim arzularını tamamen yok sayan bir anlayış İmam Rabbanî'ye göre doğru mudur? Bu soruya İmam Rabbanî ilginç bir cevap verir. Ona göre tüketimi aşırı şekilde aşağıya çekmek insanın ruh sağlığına zarar verebilir. Sufiler arasında bu tehlikeye dikkat çekmesi açısından İmam Rabbanî çok önemlidir, zira kendisi Hindistan bölgesinde bu yönleri ile meşhur olan Hint mistiklerini yakından tanıma fırsatına sahip olmuştur. Bu mistikler her ne kadar çok az tüketerek hayat sürseler de istenilen kemâlâta ulaşamamış, insanlığın gerçek hedefine yaklaşamamışlardır. Bundan dolayı bazı sufiler açlığı ve zühdü kutsallaştırırken İmam Rabbanî bunun karşısında olmuştur. Ona göre bu tür uygulamalar bazen insan nefsinde psişik güçleri tetikler, bu da insanı Allah'tan uzaklaştırır:

*"Üstelik bu riyâzet ve çalışmalar eğer şeriata uygun değilse nefsanî arzuları takviye eder ve onları azdırır. Hindistan'daki Brehmen papazları ve cûkiyye ismindeki sihirbazlar, riyâzet ve mücâhedede çok ileri gitmişlerdir. Ne var ki eğitimleri şeriata uygun olmadığından çektikleri riyâzetlerden asla bir fayda göremeyecekler, sonunda bunların ellerinde nefislerini güçlendirmekten başka bir şey hâsıl olmayacaktır..."*²²

Hiz. Peygamber(sav)'in uzun günler aç kaldığı hatta savmi visâl tuttuğu bilinmektedir. İmam bu bağlamda Hiz. Peygamberin aşırı rizayat sayılabilecek uzun süreli oruçlarını da değerlendirir. Ona göre bu tür uygulamalar peygambere mahsus özel haller olup bize örnek olamaz.

Nakşilikte hâllerini gizlemek, orta hâlli yaşamak yani yiyecekte, giyecekte ve diğer davranışlarda itidali gözetmek vardır. Bütün bunlar ağır riyâzetler ve şiddetli

19 W.n. Senior, *Political Economy*, Londra, 1872, 11-12

20 Kıray, Mübeccel, *Tüketim Normları*, s.18

21 Sirhindi, a.g.e., c.I, s.252 (52. Mektup)

22 Sirhindi, a.g.e., c.I, s.252 (52. Mektup)

müşahedelerdendir.”²³

İmam Rabbanî aşırı riyazeti nefsin tuzaklarından biri olarak görür, zira nefis acı çekerek bile olsa farklı olmayı, meşhur olmayı ve insanların takdirini kazanmayı arzu eder; zira bu tür haller halk arasında çok ilgi toplar. Güzel görünmek için aşırı diyetlere girerek sağlığını ve hayatını kaybeden insanlar bunun en güzel örneğidir. Ayrıca yemeye ve içmeye olan düşkünlüklerinden dolayı avama aç kalmak zor geldiğinden riyazet ve mücahede ehlini gözlerinde aşırı büyütürler. Halbuki İmam’a göre orta halli bir hayat yaşamak ve dikkat çekmemek; aç kalmaktan daha zordur, normal bir insan gibi yaşamak nefse daha ağır gelir. Bu sebeple İmam şu tavsiyede bulunur:

“O hâlde bu yolun büyükleri, hâllerini örtmeğe ve avamın yanında makbul olmaya ve büyük belalara yol açan şöreti getiren riyazeti terk etmeye çalışmalıdırlar. Böyle riyâzetleri câhiller beğenirler. Aralarında yayılarak şöhrete ve âfete sebep olur ve sonu kötü olur. Allah Resûlü (sav); ‘Din ve dünya işlerine (meş-

etmişlerdir.”²⁵

İmam Rabbanî dünyadan istifade ve tüketim konusunda ne dünyayı tamamen inkar etmeyi, ne de onun cazibesine kendini kaptırmayı doğru bulur. Bu ikisi arasında, dünya ile olan ideal ilişkiyi Kâin ve Bâin olmak şeklinde bir formülle ifade eder. Kâin, var olmak, yakın olmak manasına gelirken bâin ise uzak olmak manasına gelir. Bu durumda sufi dünyada kâin; yani fizîken dünyanın içindedir, çalışır kazanır ama o aynı zamanda bâindir, yani dünyadan gönlen uzaktır. İslâm tasavvufunun diğer mistik hareketlerden en önemli farkı dünya ile olan ilişkisinde aşırılığa kaçmaması, sûfîlerin kendilerini Hakk yoluna adarken başkalarına el açmamasıdır. Pek çok Uzak Doğu mistik hareketinde ruhbanlar dünyadan tamamen koştuklarını iddia ederek kendi halklarına yük olmakta, onların sırtından geçinmektedir. Hâlbuki İslam tasavvufu, böyle bir anlayışı reddeder, her sufinin çalışmasını kazanmasını böylece insanlara yük olmamasını öğretir. İmam Rabbanî bu dengeyi

İslâm tasavvufunun diğer mistik hareketlerden en önemli farkı dünya ile olan ilişkisinde aşırılığa kaçmaması, sûfîlerin kendilerini Hakk yoluna adarken başkalarına el açmamasıdır.

hur olarak) parmakla gösterilmek bir kişiye şer olarak yeter. Bundan ancak Allah’ın koruduğu insanlar müstesnadır’ buyurdu.”²⁴

İmam’a göre Nakşî büyükleri insanı sahte aydınlanmalara götüren uzun süreli açlıklardan kaçınmışlardır. Onlar yeme içmede İmam’ın *orta yol riyazeti* diye isim koyduğu bir hayat tarzını benimsemişlerdir:

Açlığın tabiatında böyle bir zarar saklı bulunduğu için bu yolun büyükleri açlıkla riyâzet çekmek yolunu tutmamışlar, yemekte, içmekte, itidal riyâzetine ve diğer durumlarda orta halli olmaya riayet mücâhedesine sarılmışlardır. Açlığın getirebileceği büyük tehlikelere düşmemek için onun faydalarından da vazgeçmişlerdir. Başkaları, açlığın faydalarını düşünerek, zararlarını görememiş ve bu yüzden de açlık çekmeyi tavsiye

sûfî kâindir ve bâindir şeklinde iki kelimeyle veciz bir şekilde açıklamıştır.

İmam Rabbanî bu bağlamda insanın fıtratındaki aşırı dünya sevgisinin tahlilini de yapar: Ona göre bu sevginin altında insanın kendi egosuna olan aşırı bağlılığı vardır. Nefs-i emmâre seviyesinde yani hiçbir manevi terbiye almamış bir insan her şeyi kendi nefsi ve menfaati için sever, böyle olunca da ne kendini ne de elindeki imkânları Hakk yolunda kullanabilir. İmam’a göre dünyevî alakaları tek tek yok etmek yerine insanın kendi nefsinin sevmeyi terk etmesi en kestirme yoldur:

İnsan mal, evlat, reislik, övülme ve insanlar yanında üstün olma gibi zahiren pek çok şeyi aslında tek bir sebepten dolayı ister. Bu sebep insanın (egosu) özbenliğidir; zira insan bunların hepsini, başkaları için değil öncelikle kendisi için istemektedir. Hâlbuki kişinin kendisine olan ilgi ve muhabbeti kesildiğinde, bunun

23 Sirhindi, a.g.e., c.III, s.431-32 (313. mektup)

24 Sirhindi, a.g.e., c.III, s.431-32 (313. mektup)

25 Sirhindi, a.g.e., c.III, s.431-32 (313. mektup)

*tabi neticesi olarak onun dünyalıklara olan sevgisi de yok olacaktır. Bu sebeple insanla Allah arasındaki en kalın perde dünya değil insanın kendi nefsidir; zira insan dünyayı bizzat dünya olarak değil kendi menfaati ve faydası için sever.*²⁶

Burada ilginç olan İmam'ın perde olarak dünyayı değil de insanın algılarını ortaya koymasındır. Yani kriz dünyevi varlıklarda değil, insanın maddeye yaklaşımındadır. bu gün bireysellik de denilen hayat tarzı maddeye ve olaylara bencil bir gözlük ile bakmayı gerekli kılmaktadır. İmam'a göre bir Müslüman öz benliğini ve fıtratında meknuz olan egoizmini aşmadıkça, ne kadar ibadet ederse etsin gerçek kulluğa ulaşamaz. Bu durumdaki bir insan Hakk'tan bâin (uzak), bütün arzuları ile dünyada kâindir (mevcuttur).

İmam, dünya ile bütün alakayı koparma şeklindeki bir tasavvuf anlayışına da karşıdır, zira dünya ile bütün bağlarını koparan bir müslüman, Allah'a yakın bir veli bile olsa insanlara faydalı olamayacaktır. Bundan dolayı kâmil bir Müslüman sebepler alemine inmeli ve dünya ile olan işlerini terk etmemelidir. İmam bunu nübüvvet makamı olarak isimlendirir:

Sebepler âlemine inemeyen veli müstehlekindendir. (Yani kendini Hakk'ta tamamen yok etmiştir). Bu sebeple onun nübüvvet makamından bir nasibi yoktur. Böyle bir veli başkalarını kemâlâta erdiremez...

Bu durumda kemâlâtı yakalamak için her Müslüman dini ve dünyayı bir arada götürmek zorundadır. Ne var ki bu dengeyi yakalamak diğer semavi dinlerin salıklarında olduğu gibi Müslümanlar için de kolay olmayacaktır. Yahudiler dünya nimetlerinden istifade etmede diğer din mensuplarına göre aşırı gitmişler; Musa (a.s)'ın kendilerine sunduğu ilahi kurtuluş yolunda ilerlerken en basit dünyevi lezzetlerden dahi fedakarlık etmek istememişlerdir. Bunun aksine Hristiyanlar ruhbanlığı icat ederek, dünyadan tamamen yüz çevirmişler, en temel insanî ihtiyaçları dahi günah saymışlardır. Ne var ki ruhbanlık anlayışı insan fıtratına ters olduğu için bir süre sonra bu anlayış büyük oranda terk edilmiş, hatta ters teptiği için her tür konfor ve rahatlık mubah görülmüştür.

İmam'a göre İslam, bu her iki aşırılıktan da uzaktır. İslam din ile dünya dengesini sağlamaya çalışmış, dünyayı ahiretin tarlası kabul ederek onu Hakk yolunda kullanmayı salık vermiştir. İmam'a

²⁶ Sirhindi, a.g.e., c.I, s.252 (52. Mektup)

göre müslümanın imtihan edildiği sahaların en önemlisi onun dünya ile olan ilişkisidir.

*"Ey Oğul! Dünya nedir bilir misin? Kadınlar, oğullar, mallar, şan, şöhrat, liderlik, eğlence ve oyun gibi seni Hak Sübhanehû'dan uzaklaştıran ve O'na ulaşmanı engelleyen her şey dünyadır."*²⁷ Aslında bu nimetler zaten insan için yaratılmıştır. Mesele bunları kullanmamak değil onları kullanırken esas hedefi kaybetmemek, dünya nimetlerinin Allah Teala'ya vuslata engel olmasına izin vermemektir. Dünya, din için kullanıldığında ve ahiret için bir araç olduğunda makbuldür. Ne var ki dünyanın aldatıcılığı ve çekiciliği çoğu zaman insanları yoldan çıkarmıştır. Bu durumda Müslüman dünyayı eliyle değil gönlüyle terk etmelidir ki buna İmam hükmen terk ismini verir:

*"Öyleyse ahireti isteyen kişiye düşen dünyayı terk etmektir. Güniümüzde dünyayı hakikî manada terk etmek zor olduğundan onu hükmen terk etmek bir zorunluluktur. Dünyayı hükmen terk etmek dini işlerde şeriat-ı garranın hükmünün gereğine bağlanmak, yeme içme ve barınma işlerinde şer'î sınırlara riayet etmek, bu konularda haddi aşmamak ve zekâta tabi olan malların ve hayvanların farz kılınan zekâtlarını vermekten ibarettir. Şer'î hükümlerle donanmak mümkün olursa dünyanın zararlarından kurtulmak da mümkün olur. İşte o zaman dünya-ahiret birlikteliği sağlanmış olur."*²⁸

İmam'a göre Allah'ı unutarak sadece dünya nimetlerini tüketmekle meşgul olanlar akılsız kimseledir. Onlar ebedi olanı faniye, güzel olanı çirkine değiştirmişlerdir:

*"Ona âşık olan sefih ve çarpılmış addedilir. Ona tutulan deli ve aldatılmıştır. Her kim onun zahirine meftun olursa onun yüzüne ebedi hüsrân damgası vurulur."*²⁹ İmam Rabbanî'nin dünyaya âşık olmak olarak adlandırdığı bu hâl maalesef günümüz insanının tüketime köleliğini ortaya çıkarmıştır. Artık modern insan tüketim batağına saplanmış ve nefsin kölesi olmuştur. Aşırı tüketimden uzak bir şekilde elde mevcut olanla idare etmek, sadece orta halli insanlar için değil yoksullar için bile imkânsız hâle gelmiştir.³⁰

Modern hayatta insanı dünyaya ve tüketime aşırı şekilde bağımlı hâle getiren reklam faaliyetleri her geçen gün insanlık üzerinde daha da etkili ol-

²⁷ Sirhindi, a.g.e., c.I, s.304 (73. Mektup)

²⁸ Sirhindi, a.g.e., c.I, s.302 (72. Mektup)

²⁹ Sirhindi, a.g.e., c.I, s.304 (73. Mektup)

³⁰ Illich, Ivan, *Tüketim Köleliği*, trc. Mesut Karaşahan, İstanbul, Pınar yayınları, 1990, s.12-13

maktadır. İmam Rabbanî'ye göre dini ve dünyayı bir arada götürebilmek için kişinin dünyanın aldatıcılığını iyi anlaması gerekir:

*"Akıllı kimse odur ki böyle kuru bir metaa aldanmaz ve bunun gibi bozuk bir şeye ilgi duymaz. Bu nedenle fakihler demişlerdir ki 'Bir kimse malını akıllı kimselere vasiyet etse malı zahit kimselere verilir.' Zira onlar dünyadan yüz çevirmektedirler. Bu da onların akıllarının ve zekâlarının üstünlüğüne işaret eder."*³¹

Netice:

İçinde bulunduğumuz yüzyıl, materyalizmin, bireyseliğin ve tüketimin küresel boyutta doruk noktaya ulaştığı bir çağdır. İnsanların değer yargıları her geçen gün maddî değerlere endekslenmekte, manevî ölçülerimiz yok olmaktadır. Basın yayın araçları insanı daima tüketime sevk etmekte, gerekli olup olmadığına bakılmaksızın devamlı harcamak yegâne amaç hâline getirilmektedir. Tüketim ve israf İslam ülkelerinin en önemli sorununu oluşturmaktadır. Obezite bu gün sadece Amerika'nın değil zengin İslam ülkelerinin de en başta gelen ahlâk ve sağlık sorunu hâline gelmiştir. İhtiyaçlar arttıkça fertler daha çok kazanmanın yoluna bakmakta, bu tür fertlerin hâkim olduğu devlet ve toplumlar da başka ülkeleri sömürmenin çarelerini aramaktadırlar. Bu sebeple İslam, dünya sevgisini ve aşırı tüketim arzularını bütün günahların gerçek suçlusu olarak kabul eder. İmam Rabbanî'ye göre dünyada en talihli insan, kendisini dünyanın cazibesinden ve düşkünlüğünden kurtarmış, tercihini ahiret lehine yapmış kimsedir. Hatta bu tutumu o en yüksek ibadet çeşidi olarak kabul eder ve *"Dünya muhabbetni gönülde çıkarmak bütün ibadetlerin özüdür,"*³² der.

İmam'a göre esas kriz bu dünyayı bir keyif yeri olarak görmek ve elimizdekileri egoistçe sadece kendimiz için harcamaktır. Bu tür yaşayan insanlar hem dünyada hem de ahirette hep kriz ve yokluk içinde yaşayacaktır:

*"Dünyada Hak yolunda kullanılmayan her şey manevi âlemimiz için bir musibettir. Dünya ehli dünyada bütün hayatları boyunca karanlıklar içinde uğraşıp dininirler, ahirette ise pişman olurlar. Dünyayı terk etmek demek, kalbin onu sevmemesi, ona düşkün olmaması, kıymet vermemesi demektir."*³³

İmam'a göre dünya nimetlerini bizatihi kendisi

için sevmek her tür hayrın önünde engel olduğu için bu tür bencil bir sevgi gizli bir hastalıktır. Peki, bu hastalığı insan nasıl tespit edebilir, İmam bu konuda kendimizi imtihan etmeye yarayacak bir test de sunar. İmam'a göre kâmil bir mümin dünyanın yokluk ile varlığını eşit görmelidir. Eğer Allah kuluna varlık verirse buna şükretmeli ve varlığını Hak yolunda harcamalı, aksine Hak Teâlâ kuluna yokluğu münasip görürse hâline razı olmalı, şikayet etmemelidir.

Bu fikirler ışığı altında yakın zamanlarda sözü sıkça geçen iktisadi kriz aslında insanların cebinde olmaktan çok kalplerindedir. Hoyratça Allah'ın nimetlerini tüketmeye alışmış olan modern insan, bu nimetler biraz azalınca büyük bir gürültü ko-parmakta, feryad u figan içinde Rabbinden şikayet etmektedir.

Bu makale ortaya çıkan kriz ortamlarında İslam ve tasavvuf kültüründen nasıl istifade edilebileceğini göstermek üzere kaleme alınmış bir deneme olup, İmam Rabbanî gibi daha pek çok sufi bizlere ufkumuzu açıcı çözümler sunmaktadır. Mevlana, İbn Arabî ve diğer pek çok sufinin hayat tarzları ve eserleri incelenirse bu tür krizlerin insanî boyutunu tedavi edebilecek zengin ve farklı reçeteler ortaya çıkacaktır. Bu tür maddi krizleri manevi arka planı olmadan çözmek kesinlikle mümkün değildir. Yani maddi krizler insanlık âleminin maneviyat sahasındaki krizlerinin bir neticesidir ve bu krizleri çözmek sorumluluğu sadece ekonomistlerle yüklenemez.

Ekonomik krizleri, insani ve ahlâkî tarafını ihmal ederek, sadece rakamlara indirgemek, büyük bir hatadır. Gerek bireysel gerekse uluslar arası boyutta bu krizleri tetikleyen ahlâkî zaafları ele almadan hiçbir zaman bunlara gerçekçi çözümler bulunamayacaktır. Meseleye İslami açıdan bakarsak, tüketimcilik kültürü İslam'ın ruhu ile taban tabana zıt bir hayat tarzıdır ve bize küreselleşmenin kötü bir hediyesidir. İslam âlemi bu krizden kurtulmak için tasavvuf dâhil her tür dinamiklerini harekete geçirmek zorundadır. İmam Rabbanî'nin din ile dünyayı beraber götürmek, dünyayı hükmen terk etmek ve dünyada kâin ve bâin olmak şeklinde özetleyebileceğimiz görüşleri bu gün dünden daha önemlidir. İslam tasavvufunun orta yollu tüketim, başkalarıyla paylaşım üzerine kurulu modeli bu gün de bütün tazeliği ile geçerliliğini korumaktadır. ■

31 Sirhindi, a.g.e., c.I, s.248 (50. Mektup)

32 Sirhindi, a.g.e., c.I, s.590 (197. Mektup)

33 Sirhindi, a.g.e., c.I, s.590 (197. Mektup)

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

İktisadi Krizin Eğitimle Ne İlgisi Var?

Z. Şeyma Arslan*

Eğer kriz, finansal sistemdeki bir aksaklıktan kaynaklanıyorsa çözümü de bu sistemin paydaşları arasındaki ilişkileri gözden geçirmekle mümkün olur. Yok, eğer mesele daha derinlerde görülür, üretme, kazanma ve harcamaya ilişkin temel dünya görüşüyle irtibatlandırılırsa o vakit çözüm için de bir zihniyet dönüşümü önermek gerekecektir.

Eğer kriz, finansal sistemdeki bir aksaklıktan kaynaklanıyorsa çözümü de bu sistemin paydaşları arasındaki ilişkileri gözden geçirmekle mümkün olur. Yok, eğer mesele daha derinlerde görülür, üretme, kazanma ve harcamaya ilişkin temel dünya görüşüyle irtibatlandırılırsa o vakit çözüm için de bir zihniyet dönüşümü önermek gerekecektir.

Bu satırların yazarı, fikrini daha başlangıçta söyleyecek olursa karşı karşıya bulunduğumuz meselenin belki birkaç zeki manevrayla savuşturulabilse dahi, gelecekte daha büyük ve yıkıcı bir etkiyle karşımıza çıkacak bir zihniyet meselesi olduğunu düşünmektedir. Bu yazı, bu kanaate bizi götüren ipuçlarının özellikle “eğitim sahasında” varolduğunu gündeme getirmek istemektedir.

Bunun için isterseniz önce eğitim sistemlerimizin birbirinden pek de farklı olmayan şu genel özelliklerini gözden geçirelim. 5-6 yaşlarında başlayıp 20’li yaşlara dek süren okul eğitimimiz çocuğu-genci hayata hazırlamayı amaç edinir. Kendisi için hazırlanan “hayat” şartları rekabetle doludur. Bunun için çeşitli sınav sistemlerinden başarıyla geçerek iyi bir eğitim ve iyi bir meslek sahibi olmak hedeflenir. İyi bir iş sahibi olmak aynı zamanda yüksek standartlarda yaşayabilmek anlamına gelir. Okul eğitimimiz temelde insan güdülerine rasyonel bir disiplin vermeyi, böylelikle bireylerin iyi yönetilen siyasal ve ekonomik sistemlerde kendi yerlerini bulmasını amaçlar. Bir yandan insanların mevcut gelecek telakkileri doğrultusunda sistem içinde kendilerine yer arayışları, öte yandan piyasanın ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarını yetiştirme ihtiyacı, bir döngü halinde, eğitim sisteminin bu koşullar doğrultusunda tasarlanması sonucunu doğurur. Sistem, eğitimi şekillendirir; eğitim sistemi besler...

Bu durum, okulda verilen “bilgi”nin mahiyeti üzerinde de belirleyici olur. Teknik ve ekonomik olarak “verimli” olan bilgi öne geçer, geri kalan bilginin kıymeti, işe yararlığı oranında geriler. Geride kalanlar nelerdir? Fen ve teknik bilimlerin okullarda birincil konuma getirilmesine itirazını dile getiren N. Topçu’nun ifadesiyle geride kalanlar sanattır, edebiyattır, tarihtir, felsefedir, maneviyattır.¹

*Yrd. Doç. Dr.,
İstanbul Üniversitesi

1 Nurettin Topçu, Türkiye’nin Maarif Davası, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997. Topçu şöyle söylüyor: “İlkokulda ahlâk eğitimi hemen hemen sıfıra inerek yerine hayat bilgisi veriliyor.

Burada, eğitimin amacı ile hayatın amacının örtüştüğü tespiti ile isterseniz yolumuza devam edelim. Genel olarak eğitimin amaçlarını aradığımızda burada söz konusu olan şey, eğitim sürecinin dışında bulunan ve eğitimin kendisine uyması gereken bir şey değildir. Eğitimin amacı, hayatın amacının içindedir, anlamını buradan alır. Dolayısıyla hayatın amacına yüklenen anlama göre, eğitimin amacı da değişir. Bu ifadeleri tersten okuyacak olursak, eğitime biçtiğimiz hedeflerin bizim hayat telakkimize ilişkin nasıl ipuçları verdiğini görmemiz mümkün olur. “İnsan” yetiştirme usulümüz, çocuklarımızı ne olarak yetiştirmek istediğimizi, gelecek tasavvurumuzu, beklentilerimizi, bizim için kıymetli olan ve olmayan şeylerin de bir dökümünü verir. Böylelikle eğitim sistemimiz ne olduğumuz ve nereye gitmekte olduğumuzun göstergelerini sunar.

Genel itibarıyla günümüzün okulları seküler olarak kurgulanmıştır. Bu sekülerliği hem kurumsal yapısı, hem de amaç ve içeriği itibarıyla düşünebiliriz. Günümüzde eğitim literatürünün genelde eğitimin amaçlarından söz ederken, insanın dünyadaki yaşamının ötesine yönelik bir fikri ihtiva etmediklerini de görürüz. İyi insan olmanın tanımı, kendisi ve çevresiyle barışık bir vatandaş olmaktan başka bir şey değildir. Modern zamanların insan algısı, maddî ve manevî unsurlardan oluşan evrenin bir parçası olan insan değil biyolojik bir süreç içinde yaşayan, belirli bir toplumda faaliyet gösteren insandır. Bu yaklaşımda, insan üzerine soyut tasavvurlardan ziyade, insanın yapısı, özellikleri, toplum ve diğer insanlarla olan ilişkileri tahlil edilir, eğitim bu özellikler ve ilişkiler üzerine tasarlanır.

Zamanımızda eğitimin amaçlarının bu bilgi manzumesi etrafında insanın biyolojik veya sosyal yönünü öne çıkararak belirlenmesinin sebebi, bu insan tasavvuru ve dünya görüşüdür. Eğitimin

Liseler zamanla fen lisesi hâline getirilmektedir. Üniversitenin Edebiyat Fakültesinin seviyesi asrın başındaki idadîlerin seviyesine düşmüştür. Harf inkılâbı yüzlerce yıllık millî kültürle bağları kopardıktan sonra, dilin değişmesi üniversite gençliğini ortaokul çocuklarının hizasına indirdi. bu gün edebiyatımızı hakkı ile bilen birini bulmak veya böyle birinin yetişmesini beklemek hayal oluyor. Yine asrın başındaki tarih zevkini canlandırmak imkânsız olduğu gibi, yakın gelecekte bir Ahmed Refik yetişeceğini düşünmek de aşırı bir emeldir. Bunun sebebi dildeki değişme ile beraber, manevî kültürü değersiz kılan teknik tahakkümünün yurdumuza saldırısıdır.” (s.29)

amacının, gerek topluma uyum anlamında toplumsal, gerekse kendini gerçekleştirme anlamında bireysel/psikolojik “gelişme” olduğu söylendiğinde, her şey gelişme kavramından ne anladığımıza bağlıdır. Yaşam, gelişmedir; gelişme ve büyüme de yaşımdır diye düşünüldüğünde, bunun eğitime yansımaları, bir yandan eğitim sürecinin kendi amacının dışında bir amaca sahip olmadığını, onun kendi kendisinin amacı olduğunu, diğer yanda da eğitim sürecinin sürekli yeniden biçimlendirme, yeniden düzenleme, inşa etme olduğunu dile getirir. Bu durumda, gelişme daha fazla gelişme için olduğu gibi eğitim de sadece daha fazla eğitim için olur.²

Yaşamın da kendisini yaşamaya değer kılan bir sonu; amacı, nihayeti vardır. Yaşam böyleyse eğitimin buna yönelik bir perspektifinin olması gerekirdi. Böyle bir perspektifin, zamanımız eğitim kurumları için söz konusu bile edilmemesi, insan için bu dünyanın ötesinde bir yaşam tasavvur edilmemesi yahut bunun bilinemez, subjektif bir inanç meselesi olmakla değersiz görülmesindendir.

Bizce bu metafizik boyutun eksikliği, zamanımız eğitim telakkilerinin piyasanın ve iktisadi hayatın argümanlarına fazlasıyla entegre olması ve bunun içinde sıkışıp kalmasının en önemli sebebidir.

Onun için ekonomik krizin eğitimle ilgisi pek çok ve derindir. ■

2 Eğitimde amaçlar tartışması, özellikle bunu bir vakit kaybı olarak gören, bunun ilk çağlardan beri tartışılıp durduğunu, artık bunları bir kenara bırakıp çocukları eğitime işinin doğrudan kendisine yönelmemiz gerektiğini söyleyen progresivist yaklaşım tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Buna karşı çıkarak modern eğitim düşüncesini eleştiren eğitimcilerden Ned Noddings’e göre ise tersine, neyi neden öğretmek istediğimizi ve konu içeriği hakkındaki seçimlerimizde bir hükme varmamızı sağlayan kriterleri amaçlar sunar. Noddings şöyle söylüyor: “Geçmişte, büyük eğitimciler amaç konusu üzerinde çok kafa yormuşlardı; ama bugünlerde bu tür bir tartışmanın kulağıma çalındığı pek vaki değil. Sanki toplumumuz, okumanın amacının kısaca ekonomik –bireylerin mali durumunu iyileştirmek ve ulusal refahı arttırmak olduğu karar vermişler gibi. Dolayısıyla, öğrencilerin standart testlerde başarılı olması, iyi okullara gitmeleri, yüksek ücretli işler bulmaları ve bir sürü şey satın alabilmeleri gerekiyor. Oysa eğitimin amacı kesinlikle bundan fazlasıdır... Aslında okulların, bu amaçlara en azından tutunmadan eğitsel kurumlar olarak nasıl faaliyet gösterebileceklerini anlamıyorum.” Nel Noddings, Eğitim ve Mutluluk, çev: Zühal Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s.10,91.

DOSYA

Küresel Ekonomik
Kriz ve Değerler

İbn Haldun'da Aklî / Felsefî İlimlerin İktisâdi Temeli

Ömer Ali Yıldırım*

● İbn Haldun'da, en genel anlamda ilimlerin toplumsal temellerini sanatlar hakkında ortaya koyduğu teoride bulabiliriz. O, sanattan bahsederken bunun "herhangi bir konudaki fikri ve amelî melekedden ibaret olduğunu ve sanatların pratiğe yönelik boyutları itibari ile bedenî olduklarını ve hisler tarafından idrâk edildiklerini" söyler.

Orta Çağ İslam dünyasının batı yakasında yetişen İbn Haldun tarihçi, sosyal bilimci, siyaset adamı, iktisatçı gibi kimlikleri ile öne çıkarılır. O kendisini, insan toplulukları ve o toplumlarda ortaya çıkan olayların incelemesini yaptığı meşhur eseri "Mukaddime"de temellerinin ilk olarak kendisi tarafından atıldığını söylediği "Umran" ilminin kurucusu olarak takdim eder. Biz burada İbn Haldun'da insan gruplarının toplumsal gelişmeleri ve medeniyet olarak yükselme süreçleri ile o toplumda aklî/felsefî ilimlerin doğup gelişmesi arasındaki ilişkiyi inceleyeceğiz.

İbn Haldun'da, en genel anlamda ilimlerin toplumsal temellerini sanatlar hakkındaki ortaya koyduğu teoride bulabiliriz. O, sanattan bahsederken bunun "herhangi bir konudaki fikri ve amelî melekedden ibaret olduğunu ve sanatların pratiğe yönelik boyutları itibari ile bedenî olduklarını ve hisler tarafından idrâk edildiklerini" söyler.¹ Bu özellikler ile nitelendirdiği sanatları başlıca üç kısma ayırır. Bunlar: a) Zaruri olsun veya olmasın insanın geçimine mahsus (yehtassu bi-emri meâş) olan sanatlar, b) İnsana has olan düşünceden kaynaklanan ilimler ve sanatlar, c) Siyaset.² Burada dikkatimizi çekeceği gibi ilimler daha genel bir anlamda kullanılan sanatların bir alt dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbn Haldun'da ilimler her şeyden önce umrana has bir olaydır. Burada "umran"ı insanın en temel ihtiyaçlarının karşılandığı basit anlamdaki toplumsal organizasyon olarak tanımlayabiliriz. Yani ilimler toplumsal bir organizasyon içerisinde doğarlar. O, 'Çağımızda Umrandaki Mevcut Olan İlimlerin Kısımları' başlıklı faslın hemen giriş kısmında şehirdeki insanların tahsil ve tâlim etme-

Değerler Eğitimi Merkezi
yildirimomerale@gmail.com

1 İbn Haldun, Mukaddime, thk. Derviş Cüveydi, 2. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1995, s. 371.
2 Mukaddime, s. 371.

El-Hamra Sarayı, İspanya

ye koyuldukları ve yekdiğerine aktarageldikleri ilimlerin iki çeşit olduğunu söyler. Bu kısımlardan ilki insan için tabiî/fitrî olan (sınıfun tabiyyün li'l-insan), insanın fikir sahibi bir canlı olmasından dolayı ortaya çıkan ve tarihi süreçte devam eden Aklî ya da Felsefî/Hikemî ilimler, ikincisi de temelde dinlerden kaynaklanan ve nakille nesilden nesle aktarılan Naklî ilimlerdir.³

Burada ikili bir ilim tasnifi ile karşı karşıyayız. Bu iki grup ilim arasındaki en temel fark Muhsin Mehdi'nin de belirttiği gibi onların nihai kaynakları ile ilgilidir. Aklî ilimlerin temel referansı insan aklı iken Nakli ilimlerin kaynağı Şari'den nakledilenlerdir.⁴

Felsefî/Hikemî ilimler insanın fikir sahibi bir canlı olması itibarı ile elde ettiği, beşeri idrâk vasıtalarıyla bunların mevzularına, meselelerine, burhanlarının şekillerine ve öğretim usullerine yol bulabildiği ilimlerdir. Aynı zamanda birikimsel bir

yapıya sahip olan bu ilimler bir nevi insanoğlunun yer yüzündeki serüveni boyunca ortaya koyduğu kolektif fikrî ürünü oluştururlar. "Bu ilimlerin elde edilmesi neticesinde insan; fikir sahibi olması hasebiyle, nazarı ve tetkikiyle farklı meselelerde doğruyu yanlıştan ayırma mihengine ulaşabilir."⁵

İkinci grupta ise şeriâtı vaz'edenden alınan haberlere isnat edilen Naklî-Vaz'î ilimler yer alır. Bu ilimlerde sadece fer'î meseleleri aslî olanlarına ilhak etme (bir nev'î kıyas) müstesna olmak üzere akıl için bir hareket sahası yoktur. Düşünürümüz naklî ilimlerdeki aklın rolünün sınırlılığını vurgulamak istercesine bu ilimlerde kıyası emreden de yine nakil olduğunu belirtir. Zaten kıyas da yeni bir hüküm ortaya koymamakta yalnızca nakildeki hükmü izhar etmektedir.⁶

Felsefî İlimlerin Temeli

İbn Haldun ilimlerden bahsederken öncelikle belli bir seviyeye erişmiş umranda/şehirden ortaya çıkan, yüksek kültür ürünlerini gündemine alır.

³ Mukaddime, s. 406.

⁴ Muhsin Mehdi, *Ibn Khaldun's Philosophy of History, A Study in the Philosophic Foundation of the Sciences of Culture*, London 1957, s. 74.

⁵ Mukaddime, s. 406.

⁶ Mukaddime, s. 406.

Nitekim İbn Haldun'da ilimler tarihi-toplumsal varlık alanının bir parçasıdır, dolayısıyla da ilimler bu varlık alanının kuralları çerçevesinde ortaya çıkar, gelişir ve yok olurlar.⁷ Bu noktada ilimlerin ortaya çıkması ve gelişmesiyle 'umran' arasında doğrusal bir orantı vardır. Diğer bir ifade ile bu ilimler de umranın tabiatına boyun eğmektedirler. Umranın ilerlediği, medeniyet ve refah seviyesinin yükseldiği, insanın mâişetinden 'artık emek/değer' ve gelirin olduğu yerde varlığına kâmil bir umranın sebep olduğu ilimler ortaya çıkacak ve ilerleyecektir. Umranın gerilediği yerde ise gelir seviyesinin düşük olmasından dolayı insanlar öncelikle yaşamalarının idamesi için zorunlu olarak temel ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik

sonucu olacaktır ki bu da toplumsal hayatın daha ileriki bir aşamadır.⁹

İbn Haldun'a göre sanatları mükemmelleştirecek olan şey ancak medeniyetlerin ilerlemesi ve kemale ermesidir. Şöyle ki toplumsal hayatın ilk aşamalarında bulunan insan gruplarında medeniyet gelişmediğinden fertlerin temel kaygısı hayatlarını sürdürebilmek olacaktır. Bu nedenle de onlar yaşamlarının devamı için zorunlu olan sanatlara yöneleceklerdir. Böylesi toplumlarda sa-

natlar; buğday vb. temel gıdaların elde edilmesi ve kullanılabilir hâle getirilmesi, terzilik, fırıncılık gibi toplumsal hayatın birincil ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik alanlardan ibaretir¹⁰.

vasıtalara yönelecekler ve toplum için lüks mahiyette olan ilimler de gerileyecektir.⁸ İbn Haldun'da Aklî ilimlerin en temel dayanağı; ileri medeniyet seviyesine erişmiş toplumdur.

Bu noktada dikkat çekici diğer bir husus da, Câbirî'nin de haklı olarak belirttiği gibi İbn Haldun'un açık bir şekilde fikri etkinliğin bedeni etkinlikten sonra geldiğini tespit etmesidir. İnsanlar öncelikle mâişetleri için/yaşamın zaruri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışırlar, teorik düşüncenin ortaya çıkışı ise bu ilk etkinliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan 'artık emek'in yaşamın kemâline ve lüksüne yönlendirilmesinin bir

Toplum medeniyet bakımından ilerlediğinde orada artık değer ortaya çıkar ve

bu değer umran için zaruri olan ihtiyaçların dışında kemâlî/lüks mahiyetteki alanlara harcanmaya başlanır. İbn Haldun'a göre Felsefî/Aklî ilimler de toplumlar için kemâlî/lüks mahiyetindedir. Diğer bir ifade ile Felsefî ilimler insan yaşamının idamesi ve devamı için zorunlu ihtiyaçlar olmayıp bir nevi lüks unsurlardır.

İlimlerin bir toplumda ortaya çıkması ve gelişmesi ile o toplumdaki umranın gelişmesi ve devamlılığı arasında doğru bir orantı vardır. Bir toplum umran olarak ne kadar gelişir ve istikrarını korsa o toplumda kemâlî mahiyette olan ilimler

7 Tahsin Görgün "İbn Haldun", DİA, c. XIX.

8 İbn Haldun, Mukaddime, s. 371, 373, 374, 405, 406, vd.

9 Muhammed Âbid el-Câbirî, Felsefî Mirasımız ve Biz, ter. Said Aykut, Kitabevi yay. İstanbul 2000, s. 341.

10 Mukaddime, s. 371 – 372, vd.

de o nispette gelişirler. Aynı şekilde o toplumun umran olarak gerilemesi ile toplumda bu ilimlerin tedris ve talimi azalacağından ilimler burada gerilemeye başlayacak ve zamanla tamamen metruk bir hâle geleceklerdir. Toplamların yükselişine paralel olarak ortaya çıkıp gelişen ilimler toplumların tarih sahnesinden çekilmesi ile tamamen ortadan kalmazlar. Toplumsal hayatta gerileme başladığında burada mevcut olan aklî ilimler umran itibarı ile daha ileri bir seviyede bulunan ve bu tür faaliyetlere emek ve sermaye ayırabilecek durumdaki bir topluma intikal ederler. Bu, İbn Haldun'a göre bir nevi ilimlerin tabiatlarında bulunan bir yasadır. İlimlerin toplumlar arasında el değiştirmesi bir süreç içerisinde cereyan eden bir olaydır.

Yukarıda ilimler hakkında yapılan analizden hareketle İbn Haldun'da aklî ilimlerin temelde güç/sultan ve umran olmak üzere ikili bir temele dayandığını söyleyebiliriz; güç/sultan/otorite umranın doğuşunu ve onun istikrarını garanti edecek¹¹, gelişen umran da lüks mahiyetteki ilimlerin doğuşuna ve gelişmesine zemin hazırlayacaktır.

İbn Haldun'a göre insan toplumları statik bir

11 İbn Haldun toplumsal hayatın temelinde, dini ya da aklî bir surette hareket eden bir kanun koyucunun varlığının zorunluluğunu vurgular. Bu kanun koyucu dinden alınmış ya da aklın ilkeleri ile elde edilmiş kurallara dayanarak toplumsal hayatı düzenleyecek ve insanlar arasında çıkması muhtemel olan çatışma ve kargaşayı engelleyecektir. Buna göre her halükarda toplumsal düzen bir otoriteye dayanmak durumundadır. Bkz. Mukaddime.

yapıda olmayıp kendi içerisinde ileri medeni bir topluma doğru değişim ve gelişim göstermektedirler. İlimlerin ortaya çıkışı da bu gelişimin ürünüdür. Onun toplumlar için ön gördüğü bu teoriyi ilimlere uygulayabilir miyiz? Yani aklî ilimler diğer bir ifade ile felsefî ilimler kendi içlerinde bir gelişim sürecine sahip midirler? Toplamların gelişimi ve gerilemesi sadece bu ilimlerin doğuşuna ve terk edilmelerine mi etki etmektedir? İleri bir umrana doğru gelişen toplumlar da bu ilimler konu ve problemleri bakımından bir değişim ve gelişme seyrine sahip midirler? Bu konuda İbn Haldun bize maalesef açık bir şey söylemez¹².

İbn Haldun'un Felsefî ilimlere bakışında şunu da belirtmeliyiz ki o, felsefî ilimleri İslam dünyasında sıklıkla karşılaştığımız gibi dini bir temele dayandırmaz. Bu konuda o ne Meşşai filozofların yaptıkları gibi her iki sınıf ilmin ortak bir kaynaktan (faal akıl) geldiklerini ve ortak bir amaca (insanın mutluluğu) yöneldiklerini söyleyerek ne de daha ziyade felsefî-tasavvufî çevrelerde rastlandığı gibi bu ilimlerin Peygamberlerin öğretilerinden alınması şeklindeki bir iddia ile bu ilimlere dini bir temel kılmaz. Aklî ilimler İbn Haldun'a göre tamamen insan aklının ve duyularının ürünüdür. İnsan bu tür ilimlere fikrinin tabiatıyla ve beşeri idrâk vasıtaları ile ulaşır. Dolayısı ile İbn Haldun'a göre bu tür ilimlerin dînî ilimler gibi

12 Bu konuyu değerlendiren bir makale için bkz. Ömer Türker, Mukaddime'de Aklî İlimler Algısı: İbn Haldun'un "Bireysel Yetenekler" Teorisi, İslam Araştırmaları Dergisi, İbn Haldun Özel Sayısı, sy. 15, yıl: 2006, s.33 – 50.

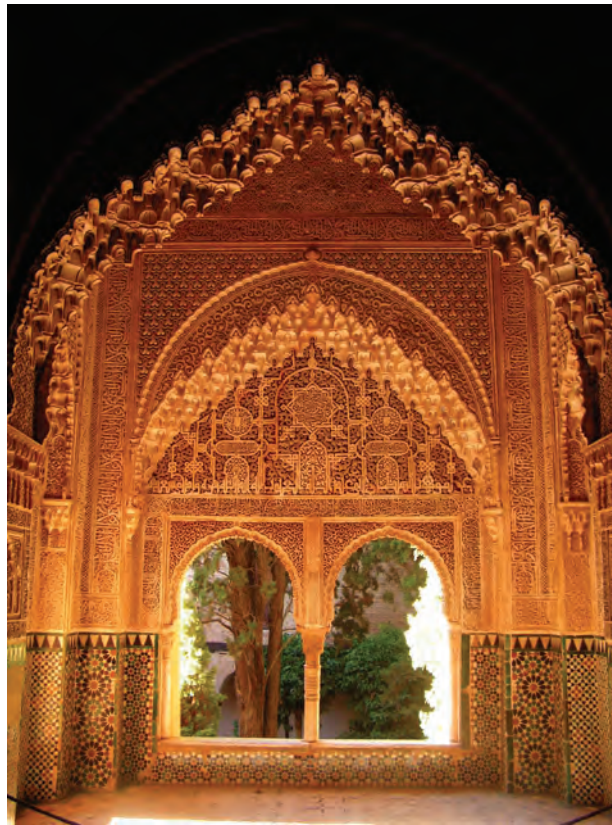
Felsefî ilimleri ise İbn Haldun insanlığın ortak mirası olarak görür. İnsan yaratılış itibari ile düşünen bir canlı olması hakikatinden kaynağını alan bu ilimler her hangi bir kavme has kılınamazlar.

Peygamberlerin öğretilerinden alınan bilgilere dayanması (mişkâtü'n-nübüvve) gibi bir iddia da geçerli değildir¹³. Felsefî ilimler Dinî ilimlerin tersine herhangi bir kavme ait değildirler. Naklî ilimler temelde şariatlardan kaynaklandıkları için her dini çevrede müstakillen ortaya çıkarlar ve gelişirler. Bu tür ilimlerin başka kavimlerden alınması bizzat şariat tarafından yasaklanmıştır. Felsefî ilimleri ise İbn Haldun insanlığın ortak mirası olarak görür. İnsan yaratılış itibari ile düşünen bir canlı olması hakikatinden kaynağını alan bu ilimler herhangi bir kavme has kılınmazlar. Bu ilimlerin ortaya çıkışının şartı yukarıda da işaret edildiği gibi ileri bir medeniyete sahip olmaktır. Medeniyetler ilerledikçe orada bir nevi yüksek bir medeniyetin varlığının göstergesi olan felsefî ilimlere ilgi artacaktır, yani ilerleyen medeniyet aynı zamanda insanoğlunun potansiyel yeteneklerini somutlaştıracaktır. İnsan toplulukları medeniyet bakımından gerilediğinde ise Felsefî ilimlere medeniyet bakımından ilerleyen başka topluluklar varis olabileceklerdir.

¹³ İslam kültür tarihinde Felsefî ilimlerin Nebvî bilgi ile temellendirilmesi konusunda bkz. İlhan Kutluer; İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru, İz yay. 2. baskı, İstanbul 2001, s. 23 - 53.

İbn Haldun Felsefî/ Aklî ilimlerin tabiatının gereği olarak gördüğü toplumlar arasında el değiştirmelerine dair bu teorisini yine aklî ilimlerin tarihi serüvenini ortaya koyarak destekler. İbn Hal-

dun Müslümanlardan önce bu ilimlere en fazla önem veren kavimlerin Farisiler ve Rumlar (Yunanlılar) olduğunu söyler. Burada zikredilen bu kavimleri Felsefî ilimlerin kurucuları olarak anlamamak gerekir. İbn Haldun bunun sadece o gün ulaşılabilen tarihi verilerden çıkarılan sonuç olduğunu söyler. Bu kavimlerden önce başka kavimler de bu ilimlere sahip olmuş olabilirler. Nihayetinde İbn Haldun Aklî/ Felsefî/ Hikemî ilimlerin bir tek kavme ait olmadığı kanaatinde olup bu tür ilimleri insanlığın ortak mi-

rası olarak kabul eder. Dolayısıyla da bu ilimlerin ortaya çıkması ve gelişmesi insanlık tarihi ile paraleldir; zira bu ilimler temelde insanın zihnî fonksiyonlarının ürünü olup ve bu yönü ile de onlar insan için tabiidirler ve aynı zamanda insanlığın ortak mirasıdır.

İslamiyet'ten önce ileri ve istikrarlı bir umran seviyesine ulaşan Fârisîler arasında Felsefî ilimler gelişmiş ve bunların umranlarının gerilemesi ile de başka kavimlere taşınmıştır. Benzer şekilde ileri bir umrana sahip olan Yunanlılar arasında

da bu ilimlere önem verilerek, ilimlerin talim ve tedrisinde ileri bir aşamaya ulaşılmış, onların umranlarının gerilemesi ile Hristiyanlığı kabul eden Kayserlere geçmiştir. Nihayet bunların da umran olarak gerilemelerinden sonra da ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmış olan Müslümanlar bu ilimlere varis olmuşlardır.

İbn Haldun bu nokta da kendi 'Hadâret teorisi'ni uygulamayı sürdürür ve Müslümanların hâkimiyetlerinin başlangıç döneminde iptidai bir yaşayışlarının olduğunu, bu dönemde ilimlerin ve sanatların öneminin farkında olmadıklarını ancak yavaş yavaş fetihlerin getirdiği refah ve hadâretten nasiplerini almaya başladıklarında bu ilimlerin ve sanatların önemini kavradıklarını ve onlara yöneldiklerini söyler.

Sonraki zamanlarda Müslümanlar saltanatlarını ve hadâretlerini ileri bir seviyeye getirdiklerinden bu ilimlere ilgi duymuşlar ve onları tercüme etmeye koyulmuşlardır. Müslümanların bu ilimlere teveccüh göstermelerinin sebebi hadâret bakımından ilerlemelerinin yanı sıra zımmî olan papaz ve keşişlerden bu konularla alâkalı bazı şeyler işitmeleri ve insanın tabîî olarak bu tür ilimlere iştîyak duymasıdır. Burada da görülebileceği gibi İbn Haldun'un nazarında bu ilimlerin Müslüman toplumda ortaya çıkmaları temelde iki sebebe dayanır. Birincisi Müslümanlar'ın hadâretlerinin gelişmesi ikincisi ise tabîî/insanî iştîyaktır.

Bunlardan ikincisi de temelde birincisine dayanır, bu iştîyak ancak uygun bir zemin –hadârî bir toplum- bulduğunda dışsal bir varlığa kavuşacaktır. Bu zeminin oluşumu da sultanın/gücün varlığına bağlıdır. İnsanda bu ilimlere karşı potansiyel olarak var olan tabîî iştîyak ise ancak bu iki öncülün bulunduğu yerde zuhûr ederek bilfiil varlık kazanacaktır.

İbn Haldun bir topluma has olarak görmediği, insanlığın ortak mirası olarak kabul ettiği bu aklî ilimleri sırf Müslümanlara da hasretmez. Bu ilimler Müslümanların diyarına ulaşmalarıyla toplumlar arasındaki dolaşımlarında son duraklarına gelmiş değillerdir, bu dönemde ilimlerin dolaşım tarihlerinin sonuna da gelinmiş değildir. Tarihin bu devresinde de ilimlerin toplumlarda ortaya çıkması ve gelişmesi ve dolaşımı kanunu dipdiri ayaktadır. Nitekim İbn Haldun kendi gözlemlerinden hareketle Mağrib ve Endülü's'te Müslümanların umranlarının zayıfladığını ve bununla birlikte bazı aklî ilimlerde gerilemeler başladığını kaydeder. Yine burada o, bu ilimlerin Roma ve Frenk diyarlarında rağbet bulduğuna ve oralarda bu ilimlerin okutulduğu meclislerin kurulduğuna ve bu konuda birçok hoca ve talebenin yetiştiğine dikkat çekerek felsefi ilimlerin bir sonraki durağına işaret eder. Öyleyse bu dönem aklî ilimlerin toplumlar arasında el değiştirme sürecinin başladığı bir dönemdir. ■

Neden Soruşturma?

Yaşanan toplumsal bir sorun farklı açılardan değerlendirilebilmektedir. Konu evrensel çapta bir mesele olduğunda farklı seslerin işitilmesi son derece doğal bir durumdur. Ekonomik kriz de çok farklı değerlendirmelere tabii tutulmuştur. Bu konuda ülkemizde gerek akademik camiadan gerekse de çeşitli sivil toplum kuruluşlarından önde gelen düşünür ve kanaat önderlerinin konu ile ilgili değerlendirmelerine başvurduk ve soruşturma bölümü için hazırladığımız aşağıdaki soruları kendilerine yönelttik.

1	<i>Değerler alanı ile iktisat arasında nasıl bir ilişki görüyorsunuz? Sizce iktisadi alan ahlaki ve dini değerlerden bağımsız bir alan mıdır?</i>
2	<i>Sizce yaşanan son küresel ekonomik krizin gerisinde yatan en temel faktör nedir?</i>
3	<i>Bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin insanlığa getirdiği nedir?</i>
4	<i>Kapitalizmin krizlerden güçlenerek çıkan bir sistem olarak tanımlanması konusunda ne düşünüyorsunuz?</i>
5	<i>Krizden çıkış önerisi olarak insanlara daha fazla tüketimi mi yoksa tutumlu olmalarını mı önerirsiniz?</i>

1

Modern Çağda iktisat dediğinde kapitalizmi, kapitalist ekonomiyi, sermaye uygarlığını anlamak gerekir. Bildiğiniz gibi kapitalizm insanlık tarihinin tanıdığı tuhaf bir üretim tarzıdır. Kapitalizmde amaç kârdır ve kâr üretimine dayalı sistem, kârı artırmaktan başka hiçbir kaygı taşımaz. Üretimin asıl amacı kâr etmek yani pazarda satmak üzere mal ve hizmet üretmektir. Bu yüzden kapitalizm bir meta uygarlığıdır ki orada eşya, şeyler, mallar onu üreten insandan daha değerlidir. Başka türlü söylersek üretimin aslı, birincil amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak değildir. Bu da araç-amaç tersliği veya öküzün arabanın arkasına koşulması demektir. Kapitalizm ileri teknolojiye dayanır ve sürekli olarak teknolojiyi yenilemek zorundadır. Teknoloji de kâr artırmanın hizmetindedir; fakat elde edilen kârın en büyük kısmı da yeniden yatırılmak, sermayeye dönüştürülmek zorundadır ki, bu üretimin son tahlilde sermayenin üretilmesi, yeniden üretilmesi demektir. Başka türlü ifade edersek, kapitalizm “Ölü emek uygarlığıdır”. Böyle bir sistem demek amoral yani ahlâk dışı bir sistem demektir. Orada hiçbir insânî değere yer yoktur. Kapitalizm amoraldir, ahlâk dışıdır, lâkin başkalarının ahlâkını da yok etme istidanına ve eğilimine sahiptir. Bir kutupta zenginlik üretebilmesi, karşı kutupta yoksulluk üretmesiyle mümkündür. Bu yüzden sürekli yoksulluk ve sefalet üreten bir makinedir ki, buna da bilim dünyasında ‘kalkınma’ diyorlar. Kapitalist üretim insana ve doğaya zarar vermeden yol alamaz. Kapitalizmin sizin ahlâkî ve dînî değerler dediğinizle bir ilgisi yoktur ama onları kendi mantığıyla uyumlandırma, bozma eğilimine sahiptir...

FİKRET BAŞKAYA

Özgür Üniversite

2

Krizler kapitalizmin mantığına içkindir, yani onda mündemiç olan bir eğilimdir. Son yaşanan krizin nedeni sermayenin kendini yeniden üretmesinin, işleyişinin bir sonucu. Her zaman olduğu gibi asıl neden üretim ve kapasite fazlası ve talep yetersizliği. Sistem zorunlu olarak yoksulluk yaratıyor, her seferinde daha geniş toplum kesimlerini yoksulluğa, açlığa, sefaletle mahkum edip dışlıyor. Bu talebin üretime oranla daha az büyümesi demektir. O zaman kapitalist mantığa uygun olarak yatırılması gereken ‘fazla’ sermaye yatırılmaz duruma geliyor. Arzla talep arasındaki fark büyüyor; ama şöyle bir sorun vardır: Sermaye [para] kullanılmazsa değersizleşir. Son dönemde bu değersizleşme riskini bertaraf etmek için finansal işlemlere, finansal türevler denilenlere yöneldiler. Sadece finans sermayesi büyümedi, ekonomik yaşamın tüm veçheleri finanslaştı. Finans sermayesiyle reel ekonomi denilen arasında büyük bir uçurum oluştu ki, bu durumu belirli bir eşikten sonra sürdürmek mümkün değildi ve sistem çöktü. Aslında söz konusu olan artık bir finansal kriz değil, bilinen anlamda depresyondur ve dalga-nın dönmesi de kolay değildir...

3

Kapitalizmin insanlığa getirisinin ne olduğunu görmek için ne götürdüğüne bakmak yeter. İnsan kirlenmiş, doğa kirlenmiş, toplumlar kendilerini artık yeniden üretemez durumda. Her türlü insânî değer aşınmış, anlam kabı genel hâl almış, değer ölçüsü yok olmuş... Netice itibarıyla kapitalizmin insanlığı teklif edebileceği artık birşey yok. Her geçen gün insanlığın geleceği daha da kararmaktadır. Bunun neden öyle olduğunu anlamak için kapitalizmin mantığı ve temel işleyiş yasaları hakkında bilinç açıklığına sahip olmak gerekir. Yazık ki, okullarda, üniversitelerde ‘iktisat bilimi’ denilip okutulan safsatalar gerçek durumun üstünü örtmeye yarıyor. Bu

durumun vakitlice teşhir edilmesi gerekiyor. Sefaletin boyutlarını görmek için reklamlara bakmak yeter... Genel olarak bir teknoloji hayranlığı ve fetişizmi geçerli... oysa, kâr etmenin hizmetindeki bir 'ileri' teknoloji insanlığa ne teklif edebilir?

4

Kapitalizmin krizlerden güçlenerek çıkacağına dair genel bir kural yoktur ve olamaz da. Şimdi-lerde artık kapitalizm Samir Amin'in bunak kapitalizm dediğine denk düşüyor. Elbette krizin faturasını her zaman sömürülen sınıflar, ezilen halklar öder ama artık kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesi, toplumun kendini yeniden üretmesini engellemeden olanaksız hâle geliyor. Kritik bir kavşağa hızla yaklaşılmakta olduğunu söylemek abartma değildir...Artık kapitalizmin krizlerden güçlenerek çıktığı dönemler geride kalmış gibi görünüyor. Elbette bu sistemin kendiliğinden çökeceği anlamına da gelmez. Bir iradenin onu çökertmesi gerekiyor ki, o irade de sistemin işleyişinden zarar gören geniş emekçi toplum kesimleri olabilir..

5

Bu tür öneriler tam bir saçmalaktır. Daha fazla üretmek için daha fazla tüketme sarmalının bir sonu yoktur. Sorun daha fazla üretmek değil, insanların ihtiyacı olanı yeteri kadar üretmek, bunu yaparken de doğaya olabildiğince zarar vermemek, yüksek düzeyde bir 'çevre duyarlılığına sahip olmak gerekir. Burjuva kültürü insanı insanlıktan çıkaran bir süreç öneriyor: Daha çok, daha çok tüket diyor. Oysa sınırlı bir dünyada yaşıyoruz ki, bu hiçbir şeyin sonsuz olması demektir. Kaldı ki, insan daha çok tükettince daha çok mutlu olmaz, zira, insan mutluluğu maddi araçlara sahip olmakla mümkün değildir. Tam tersine insan ihtiyaçlarını bilinçli olarak sınırlayabildiğinde insandır. Müsriflik, hem ahlâken hem de doğanın sınırları itibarıyla arzu edilir, makbûl birşey değildir. İnsanlar daha çok tükettikçe insanlıktan çıkıyorlar... Onlar hak etmediklerine sahip olup doğal ve beşeri kaynakları tahrip edince de çoğunluk yaşamak için gerekli asgariden mahrum ediliyor... Bu tam bir kepezeliştir ama kapitalizmin nesebine de ters değildir. Yeni bir toplum projesine, yeni bir perspektife, velhasıl yeni bir paradigmaya ihtiyaç var. Eğer insanlık elini çabuk tutmazsa, geleceği ilelebet karabilir ve o çok öğündükleri 'hrikalar yaratan' teknolojileri de birşeye yaramayabilir... Burjuvaların ve akıl hocalarının önerdiği kapitalizmi krizden kurtarmakla ilgili, oysa sorun kapitalizmi kirizden kurtarmak değil, krizdeki kapitalizmden kurtulmakla ilgilidir..

1

İktisat hayatın bir parçasıdır. Dini ve ahlâki değerler de hayatın bütünü ile alâkalıdır. Bu durumda ahlâki ve dini değerlerin hayatı bütünü ile içine alması çok doğaldır. İktisat ilminin içerisinde dürüstlük, doğruluk gibi hayatın temel nosyonları mutlaka yer almalıdır. Çağımızda iktisat tamamen seküler bir mantıkla incelenmeye bunun içindeki ahlâki dini değerlere de daha ziyade biraz kuralcı etik kelimesi kullanılarak bakılmaya gayret ediliyor. Ahlâk ve din aralarında "ve" bağlacı kullanılacak iki kelime değil. Ahlâki ve dini değer dememek lazım; çünkü dini değer zaten ahlâki var kılmak için gelmiştir. Hz. Peygamber "Ben yüksek ahlâki tamamlamak için gönderildim." diyor. Burada dini özetliyor. Din nedir? diye sorarsak "Yüksek ahlâktır." diyebiliriz. Ahlâktan bağımsız bir sistem de yoktur. İktisatta menfaat merkezli bir iktisat tanımı, menfaat merkezli bir ilişki tanımı olabilir; ama biz iktisatı "Allah'ın nimetleri, bu nimetlerin elde edilmesinde, bu nimetlerin dağıtımında, bu nimetlerin toplum içerisinde kullanımının ne şekilde olacağı konusu tamamen ahlâkın da içerisinde var olduğu bir sistem olarak anlarız.

EROL YAZAR
İş Adamı,
MÜSİAD Eski Başkanı

2

İktisadın ve değerler alanının ayrılması insanlığı buhrana götürdü. Bir şeyin içine ahlâkı yüklemeyeniz, bunun yerini madde alır. Madde insan nefsi ile karşılaştığı zaman, nefisle madde arasında doyumsuz bir ilişki vardır. Nefis doymaz. Nefsin dizginlenmesi lazım, işte ahlâk bu noktada devreye girer. Yani ölçüyü koyan, onu gerektirdiği kadarı ile sınırlayan ahlâktır. Bugünkü dünyada bakıyorsunuz insanların maddi imkânları bu kadar artmasına rağmen huzurları artmıyor. Mesela; intiharlar çoğalıyor, açlık artıyor. Niye? Ahlâki değer yok, fakire karşı, yoksula karşı mesuliyet yok, çevreye karşı mesuliyet yok. Bakıyorsunuz amazonlar, dünyanın akciğeri denilen ormanlar katlediliyor. Tarımsal alanlar işgal ediliyor. Çevre kirletiliyor, bundan da öte insan ruhu kirleniyor. İnsanlar para için insan öldürüyorlar. Bundan daha büyük katliam var mıdır? Bu çevre kirliliğinden daha vahim bir durum! Bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmektir. İnsanların para için madde için insanı öldürecek boyuta gelmesi kapitalist sistemin ne kadar dizginsiz olduğunu gösteriyor. Her şey menfaatle ölçülüyor, ABD'nin siyasetinde bile bu mantık görülebilir. Amerika'nın menfaatleri vardır diyor ve ülkeyi işgal ediyor. Bu uğurda ABD devlet başkanı bile yalan söyleyebiliyor. Irak'ı işgal etmek için orada kitle imha silahları var, bunları uydu ile görüntüledik diyor ve bunları Birleşmiş Milletlere getiriyor. Dış işleri bakanlığı yine bu uğurda uydurma fotoğraf basıyor. Nedir buradaki amaç? Oradaki petrolü ve Orta Doğu'yu kontrol altına almak. Dolayısı ile iktisadi ve dünyevi bir menfaati celp etmek için bugüne kadar yüz binlerce insanın öldürülmesine yol açan olaylara sebebiyet veriyor. Bu bir vahşettir.

3

Krizin gerisinde ne var? Bu tür sistemler sürdürülebilir sistemler değildir. Gerisinde bir ahlâka dayanmayan sistemler çökmeye mahkumdur. Bu tür sistemler tarihe mal olmuş, çökmüş gitmişlerdir. Bu krizin olması zaten normal; çünkü dört nala dizginsiz giden bir at mutlaka bir uçurumdan uçacaktır. Kontrolsüzlük vardı ve bu kriz de ortaya çıktı. Şunu altını çizerek söylüyorum bence bu krizin sebeplerinden birisi de biziz. Biz Müslümanlar olarak vazifemizi yapsaydık insanlık bu sıkıntının kaynağı olan çirkinliği görüp onu terk edebilirdi. Biz maalesef bu noktada biraz geç kaldık.

4

Kapitalizm tekelci bir zihniyet, tekelci olmasa bile oligopol bir zihniyet. Yani rakiplerini ortadan kaldıran, tek kalan, serveti azınlıkta biriktiren bir sistem. Kapitalizm rekabeti ortadan kaldırarak, serveti tekeline geçirerek çıkıyor krizlerden. Müslüman toplumda servetin insanlar arasında elden ele gezmesi beklenir. İslam'da malı biriktirmemek esastır, ya vakıf kurarsın, ya yatırım yaparsın, ya fakire fukaraya harcarsın. Servet elden ele gezmeyip bazı insanlar arasında kalınca ne oluyor? Bazı insanlar git gide daha çok büyüyor. Kapitalist sistemde faiz sistemi vardır. Bu gün dünyadaki en büyük sorun bankacılık sistemidir. Evet doğrudur, onlar krizden güçlenerek çıkıyorlar ama o güçlenmeleri sonunda onları kitleyecektir. Karun nasıl battı, evet o fiziken batmıştı ama bunlar parasal sistem olduğu için kâğıda dayandığı için sonunda kâğıt değerini kaybedecek. Kapitalist sistem esasında tamamen bir çöküşün -ki çöküş kitlenmeden kaynaklanacak- eşğine doğru geliyor.

5

Tüketim mi, tutumlu olmak mı? Şimdi bunların ikisi de tehlikeli bir söz. Tüketelim dersek bir tehlike, tutumlu olalım dersek başka bir tehlike çıkacak. Bir kere insanlar rızık Allah'tan bilecek. Keşke kuşlar gibi olabilsek. Kuranda Sâd Suresinde Allah, kuşların hepsinin kendisine döndüğünü söylüyor. Çok enterasan bir tabir. Hepsi birden döndüler diyor. Bu ayeti okuduğumda şok oldum; çünkü bu fiili Peygamberler için de kullanıyor dört Peygamber için kullanıyor aynı fiili ancak onlara tekil olarak kullanıyor, beşincide bütün kuşlar hepsi döndüler diyor. Kuşların ne özelliği var? Kuşlar sabahleyin evinden aç olarak çıkıyor. Akşamleyin tok olarak dönüyor. İnsan gelecek kaygısından dolayı malı elinde tutuyor. Harcarken de nereye harcayacağını bil melisin. Vur patlasın çal oynasın bu da bir harcama biçimidir, evladına harcarsın, evine harcarsın, diğer ihtiyaç sahibi insanlara harcarsın bu da harcamadır. Kapitalizmde harcama ye, iç, israf et, kapitalizmin kendinden başkasını düşünmeyen çarkını döndürmek için harca.

1

İktisat yani kaynakları organize etme ve kullanma metodumuz ne tür bir medeniyet inşa ettiği mizi belirler. Bir başka anlatımla, iktisat bütün kurumların, bilgi sistemlerinin, teknolojilerin ve yaşamla ilgili bütün faaliyetlerin üzerinde yer alıp faaliyet gösterdiği bir yataktır. Temel amaç sınırlı kaynaklarla insanın sınırsız ihtiyaçlarını karşılamaktır. Dolayısıyla iktisat insanın genel olarak hayata, dünyaya, insana, mala, mal biktirmeye, üretmeye, tüketmeye nasıl baktığına, yani dünya görüşüne sıkı sıkıya bağlıdır.

Dini ve ahlâki değerler insanın dünya görüşünü şekillendiren en önemli unsurlardan olduğuna göre, iktisatla değerler alanı arasındaki ilişki de bariz şekilde ortaya çıkmaktadır. Mesela, kaynakları israf etmemek ve verimli kullanmak bu ilişkinin basit bir yansımasıdır.

Bir başka örnek ise "ticari ahlâk" diye bir deyim varlığıdır. Ticari ahlâk, iktisadi hayatın işleyişi ve büyümesi için vazgeçilmez bir değerdir. Yine bizdeki "ahilik" geleneği,

2

dini değerlerle iktisadi hayatın kesiştiği başka bir örnektir. Bu örnekler çoğaltılabilir; ama kısaca belirtirsek, değerler alanından bağımsız bir iktisadi alan düşünülemez.

Geçtiğimiz yıl meydana gelen küresel kriz, Amerika Birleşik Devletlerindeki mortgage (ipotek - li gay rimenkul kredisi) kriziyle başladı ve hızla bütün dünyaya yayıldı. Temel sebep olarak finansal sistemin karmaşık yapısı ve bu yapı içindeki riskli yatırımlarla ilgili türev yatırımların

MURAT YALÇINTAŞ

İstanbul Ticaret Odası Başkanı

çok büyük miktarlara ulaşması gösterildi. Hiç şüphesiz krizin başlama noktası, taşınmaz mal piyasasındaki kredilerin geri dönmemeye başlaması ve buna bağlı olarak da taşınmaz mallardaki değer kaybı olmuştur.

Ama krizin nedenini sadece iktisadi nedenlere bağlamak sığ görüşlülük olacaktır. Bu noktada taşınmaz mal piyasasındaki düşüşün arkasındaki temel neden, finans piyasalarında, bazı oyuncuların yarattığı ahlâki çöküntünün boyutunun sistemin kurtaramayacağı seviyeye ulaşmasıdır. Soyut bir ifadeyle söylersek, etik olmayan iktisat, kaçınılmaz olarak hırs ve tamah ekonomisi hâline döner.

3

Kapitalizmin özünde fiyatların serbest piyasada belirlenmesi, kâr amaçlı üretim, üreticiler arasında rekabet, özgür bir emek piyasası ve üretim araçlarında özel mülkiyetin olması yatar. Kapitalizme göre en önemli değer, bireysel özgürlüktür ve bunu sağlayan iktisadî sistem de serbest piyasadır. Piyasa bireysel özgürlüğün uygulayabileceği bir ortam hazırlar; çünkü piyasadaki bütün mübadeleler gönüllülük esasına dayanır. Ekonomik verim açısından incelendiğinde kapitalizm büyümeyi ve yeniliği destekleyen iktisadi ve sosyal bir sistemdir. İnsanın özgürce yaşama şansı bulduğu liberal bir ekonomik sistemde herkes gücü, olanakları çerçevesinde istediği gibi üretir, alır, satar, tüketir, biriktirir, mal mülk edinir ve yaşamını bir şekilde sürdürür.

Batı toplumlarına baktığımızda serbest piyasa anlayışına dayanan kapitalizmle demokrasinin iç içe ve el ele geliştiğini görürüz. Bireysel özgürlüklerin en üst ilke olarak kabul edildiği Batı tipi toplumlarda nasıl demokrasi siyasallaşma biçiminin doğal bir tezahürüyse kapitalizm de aynı şekilde onun üretim ve tüketim biçiminin yani ekonomisinin doğal bir tezahürüdür.

Ancak unutulmamalıdır ki biz vahşi bir kapitalizme de karşıyız. Kuralsız ve ahlâki değerleri yok sayan vahşi kapitalizm sosyal açıdan istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Toplumsal dayanışmanın göz ardı edilmediği ve temel etik değerlerin aktif olduğu bir liberal ekonomi, hem iktisadi büyüme hem de gelir dağılımı dengesi sağlayarak, refah düzeyini artıracak bir sistem olarak alternatifsizdir.

4

Kapitalizm sistem olarak evrim geçirmeye ve gelişmeye dayalıdır. Kısacası kapitalizm yaptığı hatalardan öğrenen bir sistemdir. İş döngüleri (business cycles) kapitalist sistemin bir parçasıdır ve küreselleşmedeki artışla beraber bir ülkede veya bölgedeki kriz bütün dünyayı etkileyecek bir krize dönüşebilmektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken iki noktanın altını çizmek gerekir:

Birincisi “iş çevrimleri” iki yönlüdür: Çöküşlerden ve durgunluktan sonra canlılık ve büyüme gelir, yani her krizin bir sonu vardır. Hemen örnek verirken krizden çıkışın belirtilerinin, artık bütün dünyada ortaya çıkmaya başladığını kaydetmek yeterli olur.

İkinci önemli nokta krizlerden ders çıkarıp gereken önlemleri ve değişiklikleri yapmak gerekliliğidir. Bütün dünyada finans sistemindeki aksak ve problemli parçalar masaya yatırıldı ve gerekli düzenlemelere gidildi. Sektördeki risk unsurları ve bunların kaldırılması veya etkilerinin asgari seviyeye inmesi için bütün ülkeler bankacılık ve finans sektöründe yeni düzenlemeler getirdi. Bu bağlamda krizler ve çöküşler yeniliği ve sistemin gelişmesini sağlayan unsurlar olarak algılanabilir.

Ama tabii ki bu bizim muhtemel krizlere karşı hazırlıklı olmamızı ve krizlerin toplumsal etkilerinin azaltılması için devlet-özel sektör birlikteliğiyle önlemler almamız gerekliliğini de unutmamalıdır.

5

Liberal ekonomi ve büyüme modellerinin hem teorik hem de pratikte tüketimden bağımsız algılanması düşünülemez. Teorik olarak tüketim ve tasarruf seviyeleri hem piyasa canlılığını sağlamak hem de sürekli büyümeyi sağlamak için optimal seviyelerde olmalıdır. Sonuçta serbest

piyasanın üretimi ve tüketimi belirlediği kapitalist sistemlerde oyuncular, bilgi ve birikimleri oranında, kendileri için en uygun olan tüketim ve üretim seviyelerini belirleyip kalan değerlerini israf etmeden yatırım olarak değerlendirirler.

Şu an bulunduğumuz kriz ortamında devlet ve merkez bankası politikaları tüketimi teşvik etmektedir. Odamız da dâhil olmak üzere özel sektör temsilcileri de bu yaklaşımı benimsemekte ve devletle el-ele vererek iç tüketimi artırmaya yönelik cabalar harcamaktadır. Tabii ki hedefimiz amaçsız, hesapsız, kitapsız bir şekilde tüketmeyi arttırmak değildir.

Hedefimiz, krizden dolayı tüketimlerini kısmış insanlarımızın tüketim seviyelerini normal seviyelere çıkarması için teşvik etmek, örnek olmak ve destek vermek ve talep artışı sayesinde krizden çıkışı hızlandırmaktır.

1

Değer kavramı, toplum tarafından doğru ve gerekli olduğu müşterek bir şekilde kabul edilen düşünce; amaç, temel ahlâki ilke ya da inançlardır. İnsanoğlu, çok farklı boyutlara sahip bir varlıktır. Birçok özelliğimiz, ilgi alanlarımız, ortaya koyduğumuz ürünler, kültürümüz, iş yapma biçimimiz ve muhtelif konulara bakış açılarımız mevcut. İnançlarımızın ve ahlâki değerlerimizin, bizim sabitlerimiz olduğundan hareketle her bir alanda geçerli olan ve riayet edilmesi gereken temel hususlar olduğunu görürüz. Dolayısıyla inanç ve değerden bağımsız bir iktisat kavramının eksik, kusurlu olduğunu düşünüyoruz; fakat şunu da ortaya koymak gerekiyor: Her alanın, kendine mahsus teknik özellikleri mevcuttur. İktisat teknik bir alandır. Ahlâki değerler ve inançlar, bu teknikle ilgili bir şey söylemez. Bu tekniğin nasıl kullanıldığı, neye hizmet ettiği ve neticelerinin ne olacağı düşünüldüğünde ise ahlâk ve inançlar devreye girer.

ŞÜKRÜ ALKAN
İĞİAD Genel Başkanı

2

Tüm dünyayı etkileyen finansal kriz, deyim yerindeyse, gözü doymak bilmeyen kapitalist düşüncenin bir eseridir. ABD’de Mortgage sistemindeki çöküşle ortaya çıkan durum aslında finansal sektördeki fonların piyasa kurallarına uygun olmayan şekilde kullanılmasından patlak verdi. Değeri 10 kuruş olan gayrimenkule 40-50 kuruşluk fon tahsis edildi. Gerçeği yansıtmayan rakamlar üzerine kurulmuş saadet zinciri en sonunda koptu ve bunun sonrasındaki ne bireysel kredi kullanıcısı, ne bankalar ne de bu zincirin işleyişine göz yuman sistem kendini toparlayamadı. Aslında kapitalizmin vahşi hırsının bir sonucu olarak karşımıza çıkan kriz, direkt olarak iş ahlâkıyla ilgili bir durum. Bu kriz finansal piyasalardaki aktörlerin, gerçek değer üzerinden işlem yapmamış olmasından, yani iş ahlâkına aykırı adımlar atmasından kaynaklanıyor.

Diğer yandan küresel krizi sadece ekonomik terimlerle okumak bizi sınırlı sonuçlara götürecektir. Meselenin tarihi boyutları, uluslar arası ilişkilerle yakın münasebeti vardır. Yani yaşadığımız sorun, sadece finansal ve mali sorunlardan ibaret değildir. Ayrıca maddileşme, yozlaşma ve dünyevileşme kavramlarıyla birlikte ahlâk kavramını da sorgulamak gerekir. Yani, aslında derinlerde yatan kriz bir yönüyle evrensel bir ahlâk krizidir. Diğer yandan finans çevrelerinde, mali piyasalarda ve iş dünyasında yaşanan küresel krizin liberal ekonomi ve onun ahlâk anlayışıyla yakından ilgisi vardır.

Bu vesileyle İĞİAD olarak, 2008 yılında, yani krizden hemen önce yayınladığımız iki rapor var. İĞİAD İş Ahlâki Raporu’nda ortaya çıkan sonuçlardan en dikkat çekici olanı, iş dünyasında karşılaşılan ahlâki problemlerin nedenleri oldu. Sektör ayrımı olmaksızın iş dünyasındaki ahlâki problemlerin temelinde yatan nedenlere baktığımızda bilgisizlik, aşırı kazanma hırsı ve düşük ücretin öne çıktığını görüyoruz. Bu nedenlerin aşılmasında, iş dünyasına olduğu kadar

bizlere ve medyaya da önemli görevler düşüyor.

3

“Ekonomik insan” (homo-economicus) yaklaşımını merkeze alan kapitalizm, insanı maddi ölçütlerle tanımlayan ve ekonomik davranışları önceleyen bir sistem. Bu anlayış, tüm insani değerleri bu alanda izah etme garabetini içerir. Liberal anlayışta ekonomi, hayatın temel zemini olarak kabul edilir ve ahlâk da “ekonomik ahlâk” gibi bir kavramın sınırlarına hapsedilir. Ürettiğinden fazlasını tüketen, daha çok sahip olmaya körükleyen, maneviyatı ve erdemli davranışları değişen pazarın şartlarına tabi kılan bu anlayış, pazarın şartlarına göre değişir. Daha çok kazanmayı ve daha çok kâr elde etmeyi savunan bu anlayış duruma, şartlara ve konjoktüre göre değişen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla mevcut kapitalist anlayışlardan bağımsız bir yapıya ihtiyacımız vardır; çünkü liberal düşünce ve kapitalist iktisat anlayışı, özü itibarıyla ahlâkı öncelemez. Bu durumda kapitalist iktisadi hayatın kaim olduğu coğrafyalarda meydana gelen ahlâk, kapitalizmin ürettiği ahlâk olacaktır.

Sorunuzla bağlantılı olarak şu noktaya vurgu yapmak gereğini duyuyorum: Bizim kapitalizm eleştirimizden daha öncelikli olarak kendi sistemimizi, o sistemi var edecek olan ilkeleri bulup ortaya koymak ve günümüze taşımak mecburiyetinde olduğumuzdur. Bunu yapmadığımız sürece, ortaya koyacağımız eleştiriler hedefine ulaşmayacaktır. Öyleyse hakkı merkeze alan, insanın fıtratına uygun, daha âdil ve barışçıl, sosyal huzur ve güveni tesis edecek olan ve her iki cihan saadetine ulaştıracak olan sistemi doğru ve tutarlı bir şekilde anlamamız ve günümüze taşımamız gerekmektedir.

4

Modernizmin ve kapitalizmin izafi başarısı muhtemelen ortaya çıkan durumları yerinde tespit ederek kendini yenilemesinden kaynaklanıyor. Batıda eleştirel bir kültür hâkim. Bilim adamlarının, filozof ve akademisyenlerin ekseriyeti, içinde yaşadıkları sistemi yıkıp yerine başka bir sistemi ikame etmekten ziyade, sistemin problemli alanlarını tespit etmek ve çözümleri ortaya koymak üzere sağlam eleştiriler geliştirmişlerdir. Bir tür “erken alarm” sistemi diyebiliriz buna. Ortaya konan bu eleştiriler ve kriz dönemlerinden sonra yapılan müzakerelerin neticesinde sistem kendini yenilemektedir.

Bu son kriz, ciddi bir krizdi; çünkü piyasalar artık eskisinden daha fazla birbirine bağımlı, birbiriyle entegre. Dolayısıyla mevcut durum gerek üretim, gerek tüketim gerekse istihdam açısından –sorun aşılmış gibi görünse de– daha ciddi sonuçlar doğuracaktır; fakat şu aldatıcı noktaya da dikkat etmek gerekir: Kapitalizm krizlerden beslenir. Spekülatif hareketler sonucu ortaya çıkan suni krizlerden kimlerin karlı çıktığına da iyi bakmak gerekiyor.

Kapitalist sistemin bir diğer avantajı ise kendisine alternatif sistemlerin kökleşmemesinden kaynaklanıyor. Kapitalizm ya bu sistemleri savaşlarla, işgallerle yutuyor veya yok ediyor ya da kendine benzetiyor. Mesela, tüm dünyada uygulanan tek bir kapitalizm örneği yoktur. Her ülke kendi şartlarında bu sistemi uygulamaktadır ve aslında tüm bu uygulamalar kapitalizmin yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

5

Bu meseleye daha geniş bir açıdan bakmak gerektiğini düşünüyoruz. Bizler mensubu olduğumuz İGİAD’da “Hak merkezli bir iş hayatı”nı savunuyoruz. İş hayatının ahlâki düsturlara göre yürütmesi gerektiğine inanıyoruz. Ticari hayatımızda riayet edilmesi gereken temel ilkeleri toplumun geniş kesimlerine duyurmaya çalışıyoruz. Gerek üretici, gerek tüketici, gerek işveren gerekse işgören açısından önem arz eden bu ilkeler sayesinde ticari hayatımızın köklü bir anlayış üzerinde yürüyeceğini düşünüyoruz.

İsraf etmemek, tutumlu olmak bu temel ilkelerin başında geliyor. Ferdi ve kamusal alanda israf etmemek ve tutumlu olmak bir denge noktasıdır. Kriz bahanesiyle piyasalarda üretim, tüketim ve ödemelerde yanlış uygulamaların arttığını görüyoruz. İsraf etmemeyi, tutumlu olmayı sadece krizden çıkış noktası olarak değil, uyulması gereken temel bir ahlâki ilke olarak düşünürsek meseleye daha doğru bir şekilde yaklaşmış olacağımızı düşünüyorum.

Ahlâk-ı Alâî'den Malın Muhafazası ve Birikimine Dair Tavsiyeler “Ammâ Hıfz u Tebkîye-i Mâl”

Fatma Tunç Yaşar*

Kınalızâde'ye göre malı muhafaza etmenin asli şartı o malın artmış olmasıdır; zira harcamalar zorunlu, infak gereklidir. Eğer yeterince mal girişi olmaz ise mal tükenir; yokluğa, aile düzenin bozulmasına ve malın fesadına neden olur.

Dem derginin yedinci sayısının “Küresel Kriz ve Değerler” başlığını taşıyan dosya konusu ile bağlantılı olarak geçmişe atıftan yola çıkarak hazırladığımız bu bölümde on altıncı yüzyılın en önemli entelektüellerinden Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinden “*Ammâ Hıfz u Tebkîye-i Mâl*”ı başlığını taşıyan bölümünü sizlerle paylaşmak istedik.

On altıncı yüzyılın en üretken alimlerinden biri olan Kınalızâde Ali Efendi (1511/916 – 1572/979) oldukça etkin ve eğitimli bir aileden gelmektedir. İyi bir eğitim alan Kınalızâde, döneminde medreselerde okutulan bütün ilimleri tahsil etmiş, tefsir ve hadis ilimlerinde ihtisas sahibi olmuştur. Dini ilimlerin yanında matematik ve astronomi ile de ilgilenmiştir. Ayrıca iyi bir şair olan Kınalızâde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiir yazmıştır.

Müderres ve kadı olarak birçok şehirde görev yapan Kınalızâde bu vesile ile döneminin birçok önemli alimi ile tanışma imkânı bulmuştur. İlgilendiği alanlar kadar eserleri de renkli bir yelpazede olan Kınalızâde hadis, tefsir, fıkıh, edebiyat gibi farklı alanlarda pek çok ciddi eser kaleme almış ve ders kitapları hazırlamıştır; ancak en meşhur eseri bir ahlâk kitabı olarak nitelendirilen *Ahlâk-ı Alâî*'dir.

Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'de eserini yazarken Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* ve Celaleddîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserinden istifade ettiğini yazmaktadır. Kendisinden önceki başlıca ahlâk kitaplarının yanısıra Kınalızâde Kur'an ve hadis gibi dini referanslara, edebiyat ve tarih gibi beşeri ilimlere ait kaynaklara da başvurmuştur. Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'de döneminin siyasi, kültürel ve entelektüel atmosferini ayrıntılı bir şekilde anlatmakta ve bu atmosfer içerisinde kişinin başta kendi olmak üzere aileden başlayarak yakın çevresiy-

1 Bu bölümün transkripsiyonu Mustafa Koç tarafından hazırlanan ve Klasik yayınları'na basılan metinden alınmıştır.

*Değerler Eğitimi Merkezi

le ve içinde yaşadığı toplumla nasıl ilişki kurması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kitap ayrıca ahlâk meselesini bireyden devlete taşıyarak idare ahlâkından bahsemekte ve okuyucusuna bu noktada teorik ve pratik bilgi sunmaktadır.

Kitap temelde birey, aile ve devlet ahlâkı olmak üzere üç ana tema üzerine inşa edilmiştir. Kitab-ı Evvel olarak “İlm-i Ahlâk Beyânında ve Şerh-i Rumûzundadır” başlığını taşıyan bölümde bireyin sahip olması gereken güzel huylar faziletler ve kaçınması gereken kötü huylar ise reziletler olarak anlatılmaktadır. “İlm-i Tedbîrü'l-Menzil” başlığını taşıyan ikinci bölümde ise bireyin neden bir eve ve aileye sahip olması gerektiğinden çocukların nasıl terbiye edileceğine, malın nasıl tasarruf edileceğine varıncaya kadar pek çok konuda malumat verilmektedir. Bu bölüm daha çok gündelik hayatın pratik bilgisi olan adab-ı muaşeret konularına ayrılmıştır. “İlm-i Tedbîrü'l-Medîne” başlıklı üçüncü bölüm ise daha çok bir siyasetname üslubuyla yazılmıştır ve devlet ahlâkını konu edinmektedir.

Özet

Aşağıda transkripsiyonunu yayımladığımız “Ammâ Hıfz u Tebkiye-i Mâl” başlığını taşıyan metin Ahlâk-ı Alâî'nin “İlm-i Tedbîrü'l-Menzil” başlığını taşıyan ikinci bölümünde yer almaktadır.

Kınalızâde'ye göre malı muhafaza etmenin asli şartı o malın artmış olmasıdır; zira harcamalar zorunlu, infak gereklidir. Eğer yeterince mal girişi olmaz ise mal tükenir; yokluğa, aile düzenin bozulmasına ve malın fesadına neden olur.

Artan malın muhafaza edilmesi için de üç şart gereklidir. İlk şart, mal muhafazasının hane ahali-sinin durumunu tehdit etmemesidir. Nitekim bazıları cimriliği o kadar ileri götürürler ki, aile efradı geçim sıkıntısından dolayı miras bırakacak kişinin ölümünü temenni eder, hatta bazısı pederinin katline dahi kalkışır. İkinci şart mal biriktirme arzusuyla kişinin din ve diyaneti terketmemesi, farz olan zekâtı ve adanmış olduğu sadakayı vermeyi ihmal etmemesidir. Üçüncü şart ise kişinin insanlar arasında iyiliksever namını kaybedip cimrilik ile şöhret bulacak noktaya gelmemesidir.

Kınalızâde'ye göre bu üç şart sağlandıktan son-

ra dâhi malın muhafaza edilmesi için üç şart daha vardır. İlk şart giderin gelirden fazla olmamasıdır. Hatta gelir gider eşit dâhi olmayıp gelir giderden fazla olmalıdır; zira zahire'den bir miktar ayrılmalı ki kıtlık zamanında ihtiyaç olursa kullanılabilir.

Zekâtı ve sadakası verildikten sonra malın tamamının dağıtıp saçmak vacip değildir. Kınalızâde'ye göre malın zekâtını veren kimse “Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele!” ayetinin dışındadır. Bu konuda bir de örnek vermektedir. Bir kimse evinin arazisini satıp bir miktar para elde etmişti. Hazreti Ömer'e gelerek bu parayı “Ne yapayım?” diye sordu. O da ona, bu parayı muhafaza etmesini söyledi. Adam yukarıdaki ayete binaen “Kenz (hazine) olmaz mı?” diye sordu. Hazreti Ömer “Zekâtı verilen malın kenz olmayacağını” söyledi.

Tasavvuf ehlinde bazıları “İhtiyaçtan başka zahire alıkoymak ve hazine biriktirmek haramdır.” demişlerdir; fakat sahih olan ilk görüştür ve çoğunluk buna tabidir. Malın tamamının terki ve sarfedilmesi kamil sıfatına nail ehl-i tevekkül için söz konusudur ve ayette de zikredildiği üzere onların sayısı çok azdır. Kınalızâde kitabının çoğunluğu muhatap aldığını ifade ederek ilk görüşü desteklemektedir. Ona göre malın birazı ihtiyaç için kullanılmalı, birazı sonrası için muhafaza edilmeli ve birazı da Allah rızası için harcanmalıdır.

Malın biriktirilmesi hususunda hükema malın

bir kısmının nakit, bir kısmının emtia, bir kısmının binek hayvanı ve kumaş ve miktarının da emlak olarak muhafazasının evla olduğunu söylemişlerdir. Bu şekilde birine bir felaket ya da afet tesir ettiğinde diğerlerinin bundan korunması düşünülmüştür.

İkinci şart ise tam anlamıyla kendi hükmünde olmayan malın muhafaza edilmemesidir. Örneğin kendisi şehirde olup köy ve sahralarda olan akar ve ekili alanları taahüt ve tasarrufuna tam anlamıyla kadir olmadığı hâlde muhafaza etmeye meyyal olmamalıdır. Ola ki buraların masrafı gelirden fazla olur.

Üçüncü şart ise getirisi az da olsa daima revaçta olan ve kolay bulunan mala rağbet edilmelidir. Çok getirisi olsa bile nadiren ihtiyaç duyulan ve her diyarda müşterisi bulunmayan mala talip olunmamalı ve bu cinsten mal muhafaza edilmemelidir. Bu sebepten melikler ve sultanlar dahi pahası ağır mücevher biriktirmeden men edildiler; zira bu mücevheratın ihtiyaç halinde satılması gerektiği hâlde müşterisi bulunmayabilir.

Ammâ Hıfz u Tebkıye-i Mâl

Hıfz u tebkıye-i mâl tesmîr ü tenmiye etmeyince olmaz, zira harc zarûri ve infâk lâbüddür. Pes eğer dahl olmaz ise bi'z-zarûre mâl tükenip ihcâf-ı hâl ve ihtilâl-i menzil ve fesâd-ı mâl lâzım olur.

Çu dahlet nîst harc âheste-ter kun
Ki mîgûyend mellâhân sûrûdî
Be-kûhistân eger bârân nebâred
Be-sâli Dicle kereded huşk rûdî?
Ve hıfz u tesmîr-i mâlda üç şartın
murâ'âtı lazımdır:

Şart-ı evvel budur ki hıfzı ol mertebe etmeye ki ehl-i menzilin ahvâline ihtilâl gele. Nitekim ba'zı mümsikler hıfz u imsâki ol mertebede ifrât eder ki ehl-i iyâli müzâyaka-i ma'aştan mevt-i mûrisini temennâ eder, ba'zı belki ifrât-ı müzâyakadan halâs için katl-i pedere ikdâm eder.

Şart-ı sâni oldur ki dîn ü diyânetine muhill olmaya ve şer'an vâcib olan zekât-ı mefrûza ve sadakât-ı menzûreyi terk ü ihmâl etmeye.

Şart-ı sâlis oldur ki beyne'n-nâs ırz u mürüvvetine hâlel gelmeye ve hasîs ü mümsiklik ile şöhret tutmaya vesâbıkan zıkr edip dururuz ki mahzâ zekât-ı mefrûza vermekle âdem buhliden –ki “Ve men yûka şuhha nefsihi fe-ulâ'ike humu'l-muflihûne.”³ âyetinde “şuhha”dan murâd oldur ki- halâs olmaz tâ mürüvvet mertebesin dahi yerine getirmeyince.

Bu iç şart ri'âyet olduktan sonra hıfz-ı mâlda üç şart dahi vardır ki anların ri'âyeti münâsibdir:

Şart-ı evvel harc dahlder ekser olmaya, belki berâber dahi olmayıp dahl harcdan evfer ola, zîrâ her zemânda dahl ber-karâr ve kesb müyes-ser olmaz. Pes âkıla lâzımdır ki akvât-ı emvâlden bir mikdâr zahîre-i rûzgâr-ı zûr-kâr ve udde-i nevâyib-i leyl ü nehâr eyleye ki kaht-ı sâl ve cedb-i zemân ya tevâtür-i nekebât-ı dehr-i havvân sebebi ile kesb ta'azzür veya adem-i imkân âriz olursa sarf olunup züll-i su'âl ve irâka-i mâû'l-vechinde'l-erâzil vâki' olmaya.

Ve âdem-i zekât-ı mefrûza ve sadakât-ı müstahibbesin edâ ettikten sonra cümle mâlin bezl ü îsâr

2 ‘Gelirin azsa harcamanı olabildiğince azalt, gemiciler şu şarkıyı söyler: “Eğer dağlara yağmur yağmazsa, Dicle yıllarca kuru bir nehir olur.” (Sa’dî, Gülistan)

3 “Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya renlerdir. Haşr, 59/9. âr

etmek dahi lâzım u vâcib değildir vezekâtı ihrâc olunan mâl kenz-i mezmûm olmaz ve Hakk –celle ve alâ-nın kavlinde “Vellezîne yeknizûne’z-zehebe ve’l-fiddate ve lâ yunfikûnehâ fî sebîlillahi fe-beşşirhum bi-azâbinelîmin – Yevme yuhmâ aleyhâ fî nâri cehenneme fe-tukvâ bihâ cibâhuhum ve cünûbuhum ve zuhûrhum.”⁴ Va’îdine dâhil değildir. Cenâb-ı Risâlet-penâhîden –aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm- mervîdir ki “Mâ uddiye zekâtuhu fe-leyse bi-kenzin.”⁵

Bir kimesne arz-ı mülkünü satıp bir mikdâr akça eline girmiş idi. Hazret-i Ömer’e sordu ki: “Bu mâlî nice edeyin?” Buyurdu ki “Hatununun firâşı altında yeri kazıp içine defn eyle.” Ol kimesne dedi ki: “Kenz olmaz mı?” Buyurdular ki: “Her mâl ki zekâtı edâ ola, kenz olmaz.”

Zühhâd-ı sahâbe vü tâbî’inden bir tâyife, Ebû Zerr-i Gıfârî gibi ve gayrı gibi ve ekseri meşâyih-ı sûfiyye, eğerçi zâhib olmuşlardır ki “Hîç zâhire alı-komak ve defîne etmek harâmıdır; kadr-i hâcetten zâyidini infâk u tasadduk etmek vâcibdir.” Ammâ mezheb-i sahîh evvelkidir ki mezheb-i cumhûr-ı sahâbe vü tâbî’in ve eyimme-i Müslimîndir veîsâr-ı tâmm ve terk ü tecrîd-i küllî, kümmel-i ehl-i te-vekkül ve akvîyâ-yı ricâl hâlidir ve anlar husûsen bu zemânda kalîl ü kem ve adîm ü güm ve nass-i tenzîlden mâ-sadak “Ve kalîlun mâ hum”dur.⁶

Le-kad kânû izâ addû kalîlen
Fe-kad sârû ekallu mine’l-kalîli⁷

Ve bizim kelâm ve maksûd u merâmımız bu kitâbda intizâm-ı ahvâl-i âmme-i enâm ve ıslâh-ı ma’âş u me’âd-ı cumhûr-ı havâss u avâmmıdır vededğimiz ma’nâda şâ’ir-i Rum Emîr Necâtî demiştir ki:

İgende hûb sanmam siz anı kim
Nesi var ise bezl edip öğüne
Eli açıklığındandır çınarın
Elin tuttuğu ardına önüne
Birezcik yebirezcik dahi sakla
Birezcik dahi ver Tanrı yoluna

- 4 “Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele! O gün cehennem ateşinde bunların üzeri ısıtılıp pullanır, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır.” Tevbe, 9 / 34-35.
- 5 “Zekâtı verilen nesne, ihtikâr edilen nesneden sayılmaz.”
- 6 “Onlar da ne kadar azdır.” Sâd, 38 / 24.
- 7 “Her ne kadar sayıldıklarında az iseler de hakikatte azdan daha az idiler.”

Ve hıfz u iddihâr bâbında hukemâ böyle evlâ görmüşler ki emvâl-i mahfûzanın bir mikdârı nukûd u esmân ve bir mikdârı emtî’a vü akmişe ve bir mikdârı devâbb u mevâşî ve bir mikdârı emlâk ü akarât ola ki bir makûleye âfet yetişip helâk olursa âher bâkî kala. Fâkîr eydürin: “Tesmîr ü rey’ maksûd olmayıp mücerred hıfz u iddihâr murâd olıcak âfetle helâk olması ekser ve müddet-i medîde bekâya mütehammil olmadığı mukarrer ve tefâvüt-i es’arla mâliyyet ü kıymetine noksân gelmek evfer olan nesneyi hıfz etmeye, devâbb u mevâşî gibi –ki zu-ruh olmakla helâke karîb- ve hınta vü şa’îr gibi –gâhî müsevvis, a’nî kurt düşmüş olmakla ve gâhî noksan-ı sî’r ve hisb-ı sene ile hâke berâber olur veol nesneyi iddihâr ede ki âmme-i ibâd ve kâffe-i bilâd içinde revâcî yeksân ve tefâvüt-i es’ar ile kıymetine hüsrân ve dūr u dirâz durmakla terkîbine noksân gelmek ihtimâli olmaya ve ol, zer-i hâlis ve zeheb-i sahîhü’l-ayârdır veihimâl-i zehâb-ı hisb u rehâ ve vukû’-ı kaht u galâ için bir mikdâr hınta vü şa’îr yâ çâh-ı bî-nem yâ anbâr-ı muhkem içinde diyârına münâsib olan da hıfz u iddihâr etmek münâsibdir. Ammâ aglâ-yı semene bey’ etmek niyyeti olmaya ki galâyâ intizâr etmekle müstahikk-ı la’net-i ihtikâr olmaya, belki niyyeti tevsî’a-i ehl ü iyâl ve karz u selem-i şer’î ile müvâsât-ı fakîr-i za’îfû’l-hâl eyleye.

Şart-ı sâni oldur ki hıfz u tebkîye ve tesmîr ü tenmiye etmeğe kudret-i tâmmesi olmadığı mâlî ittihâz u iddihâr eylemeye. Meselâ kendisi ehl-i medîne olup kurâ ve sahârîde olan âkâr u mezârî’i ta’ahhüd ü tasarrufuna kâdir olmayacak ittihâz etmeye mâylî olmaya ki killet-i ta’ahhüd ü tîmâr-dâştle rey’ü semeresi harc-ı lâzımına kifâyet etmez olup harâb u izmihlâle râcî’ ü âyil olmaya ve Arab lügatinde “karye”ye “zay’a” derler ve ehl-i tecrîbe demişlerdir ki “zay’a”nın iştikâkı “ziyâ”dandır. Eğer ta’ahhüd-i dâyim edersen zâyî’ olursun; eğer dâyim ta’ahhüd etmezsen ol zâyî’ olur.

Şart-ı sâlis oldur ki dâyima revâcî mukarrer ve sûdu müyesser olur nesneye râgıb ola, eğerçi fâyidesi kalîl ise veol meta’ ki eyyâmda bir ker-re râyic olur ve her diyârda müşterîsi bulunmaz, eğerçi ribhi çok ise dahi ise ana tâlib olmaya ve makûle meta’ı iddihâr etmeye. Bu sebebdendir ki girân-mâye cevâhir ittihâzından men’ eylediler, hattâ mülûk ü selâtîni dahi, zîrâ muhtemel ki bey’ine hâcet ve semenine ihtiyâc olduğu zemânda tâlib bulunmaya.■

BİR DEĞER

İTİDAL

Hayati Hökelekli*

Kelime anlamı olarak itidal ölçülülük, dengelilik, ılımlılık, aşırılıklardan uzaklık demektir. İtidal, karşıt iki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta haldir. İnsan davranışlarının ifrat ya da tefrite düşmeden, orta bir hâlde olmasıdır. Genel anlamda, orta hâlde bulunma, ölçülü ve ılımlı olma, soğukkanlılık, denge, düzgünlük ve doğruluk durumunu ifade eder.

İki aşırı davranış eğilimi arasındaki bu orta hâl zamanla olgunlaşıp, yerleşik bir karakter hâline gelince “fazilet”, ahlâki bir erdem olarak adlandırılır.¹ Buna göre itidal mizaç, ahlâk ve karakter bakımından aşırılıklardan uzak, ılımlı, dengeli ve tutarlı kimselere has bir erdemdir.

Gerek dini gerekse felsefi gelenek tüm erdemlerin, insan tabiatında yer alan yeteneklerin, iki zıt eğilim arasında aşırılıklardan uzak orta bir noktada buluşması olarak kabul eder. Dolayısıyla itidal bütün erdemlerin çıkış noktasıdır. Hangi tür tutum ve davranış olursa olsun; ancak itidal üzere olduğunda bir erdem niteliği kazanabilir. Her fazilet bir denge(itidal) ve bir normal tavidir. Bundan sapma ya fazlalık veya eksiklik yani aşırılık sayılır. Fazlalık “ifrat”, eksiklik “tefrit” olarak adlandırılır. İster fazlalık ister eksiklik şeklinde olsun her aşırılık bir rezilet, erdemsizlik, ahlâki ve insani bir kusur ve anormalliktir. İfrat ve tefrit yönündeki sapmalar daha çok insandaki içgüdüsel dürtü ve bunlara bağlı arzuların doğurduğu sonuçlardır. Orta hâl ise ciddi bir düşünce faaliyeti, iradi bir çabanın eseridir. Dolayısıyla itidal, dürtüsel tabiatımızın üzerine yükselme, onları kontrol altına alma ve akla uygun sınırlar içerisinde bir hayat sürmeyi ifade eder. Buna göre, itidal sınırları aşmayı değil onlara saygı göstermeyi hedefler.

İnsan tabiatı itibarıyla daha çok konfor, daha fazla maddi servet, diğer insanlar ve tabiat üzerinde daha güçlü otorite ve kesintisiz bir teknolojik ilerleme için çabalama saplantısı içerisindedir. Bu çabaların, başka her şeyi dışlayan bir şekilde aşırı bir tutku ile sürdürülmesi, insanı her türlü ruhi kavrayıştan ve dolayısıyla tamamıyla manevi/ahlâki değerler üstüne kurulmuş herhangi bir sınırlama ve kısıtlamayı kabullenmekten alıkoyar. Sonuçta yalnız bireyler değil bütün bir toplum iç tutarlılığını ve dengesini ve böylece her türlü mutluluk şansını yitirir.

* Prof. Dr.,
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

1 Mustafa Çağrı “İtidal”, DİA, c.XXIII, s. 456.

İtidal bireyin (yemek, içmek) ve türün (cinsellik) yaşamına en gerekli, aynı zamanda en güçlü olan, dolayısıyla hâkim olunması en güç arzulara yöneliktir. Duyarsızlık, duygusuzluk bir kusurdur fakat bütünüyle arzulara kapılmak, aşırı tutku ve ihtirasla hayatı yaşamak da çok tehlikeli, saptırıcı ve yabancılaştırıcıdır. İnsani arzular elbette ki ortadan kaldırılamaz; önemli olan onları olabildiğince kontrol etmek, onları düzenlemek, onları dengede, uyum ya da barış içinde tutmaktır. Dolayısıyla itidal, yaşam itkimizin gönüllü olarak düzenlenmesidir; var olma gücümüzün sağlıklı bir şekilde kendini göstermesidir ve özellikle duygulanımlarımızın ya da iştahlarımızın akıl dışı itkileri üzerinde ruhumuzun gücünün kendini göstermesidir.²

İnsanın arzularının bir sonu ve sınırı yoktur. Arzularımız sınırsız olduğuna göre nasıl tatmin olabiliriz? Tatminsiz olduğumuza göre nasıl mutlu olabiliriz? Bu soruya; ancak "itidal üzere yaşayarak, azla yetinerek, bedensel arzularla ölçülü olarak" diye cevap verebiliriz. İtidal, arzuya ve kaygıya sınır koymadır. Ölçüsüz yaşam biçimini seçmiş kimseler bu sınırları aşağılar ya da ihlal etmek ister. Aç değillerse zorla kusarlar, susuz değillerse, gayet

tuzlu birkaç yer fıstığı –ya da alkol- çare olacaktır. Bütün bunlar insanı zevkin esiri, yoksunluğun esiri yapar. Öyle ki onlar doyumluk içinde yoksun kalmışlardır. O zaman da hiçbir biçimde aç, susuz kalamamak onlar için çok üzücüdür. Daha fazlasını, hep daha fazlasını istedikleri için en fazlasıyla da yetinemezler.

Doğal ve zaruri arzularımız esasen sınırlıdır, beden doyurulamaz bir tabiatla değildir. Bizi eksikliğe, tatminsizliğe yasa felakete mahkûm eden arzuların sınırlılığı, hayal gücünün bir hastalığından başka bir şey değildir. İtidalli olmak azla yetinebilmektir; ama önemli olan şey az değildir, yapabilme gücü ve memnuniyettir. Ölçüsüz kişi köledir, efendisini kendisiyle birlikte her yere taşıdığından köleliği katbekat artar. Kendi bedeninin esiridir, arzularının ya da alışkanlıklarının esiridir, bunları gücünün ve kendi güçsüzlüğünün esiridir. İtidal, arzularımızın kölesi olmak yerine, onların hâkimi olmamızı sağlayan bir davranıştır. Ölçülü olmak daha katışıksız ya da daha eksiksiz bir hazın da teminatıdır. Zevk veren nesnelere basiretli bir yaklaşımdır. Önemli olan mümkün olduğunca çok, mümkün olduğunca iyi haz almaktır fakat bunu sahip olduğumuz nesnelerin sonsuzca çoğalmasıyla değil duyumun ya da duyum bilincinin yoğunlaşmasıyla gerçekleştirmektir.

2 André Comte-Sponville, Büyük Erdemler Risalesi, (çev. Işık Ergüden) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.48.

Adalet erdemine sahip kişi, hem kendi iç dünyasında hem de diğer insanlarla ve çevre ile ilişkilerinde tam bir denge, ılımlı ve olumlu orta bir yolun üzerinde yer alır.

Gelişmiş bir toplumda gerekeni elde etmek kolaydır; gerekemeyeni elde etmek ya da serinkanlılıkla korumak ise güçtür. Gerekli olan şeyle yetinmesini bilmek, gereğinden bol olan şeyi ancak ortaya çıktığında sevmek akıllı başında kimselerin özelliğidir. İtidal, eğer haz varsa onun hazzını yoğunlaştırır, haz yoksa hazzın yerini tutar. Böylece itidal her şeyi, hemen hemen her zaman kavrar. İtidal üzere yaşamayı ilke edinmiş kimseler azla mutlu olmasını bilir, refahı ne kadar çok sağlarsa “bu azın asla yok olmayacağını” bildiği için hakirden daha da hoşnut olur, ya da eğer kıtlık olursa, bu kıtlığın onu kendinden ve her şeyden kurtaracağını bilir.³

İtidal ve Adalet

Adalet kelimesinin bir anlamı da “itidal ve istikamet” demektir. Dış dünyada olduğu gibi insanın psikolojik yetenekleri ve davranış eğilimleri arasında da bir uyum ve denge gereklidir. Geleneksel ahlâki düşünceye göre bu uyum ve denge, insanın ahlâki yaşayışının esasını oluşturan üç temel güç ve yeteneğin itidalli (dengeli) olmasına bağlıdır. Bu güçler:

- Düşünce, ayırt etme ve olayların gerçekleri hakkında akıl yürütme gücü.
- Öfke, tehlikeler karşısında gözü peklik ve atılganlık, egemen olma, yücelme ve her çeşit şerefi kazanmayı arzu etme gücü.
- Bedeni arzuların gerçekleşmesini, beslenmeyi, yiyecek, içecek, cinsi ilişkiler ve her çeşit zevk verici basit şeyleri isteme gücü.

Düşünme ve ayırt etme gücü, kendi sınırları içerisinde itidalli bir şekilde doğru ve yeterli bilgilerle doyurulduğunda, bundan “hikmet” fazileti doğar.

Öfke gücü ılımlı ve ölçülü olduğunda, akıl ve düşüncenin kontrolünde geliştiğinde, yerli yerince kızmayıp gereğinden fazla öfkelenmediğinde, bundan “yiğitlik”(cesaret, şecaat) ve “yumuşaklık”(hilm) fazileti ortaya çıkar.

Arzu gücünün, akıl ve düşüncenin kontrolünde

ılımlı, itidalli bir şekilde gelişmesinden “ıffet” ve “cömertlik” fazileti ortaya çıkar.

Sonra bu üç faziletten ölçülülükleri, ılımlılıkları ve birbirleriyle olan dengeli ilişkileri dolayısıyla mükemmellik ve bütünlük fazileti meydana gelir ki bu “adalet” olarak adlandırılır.⁴ Bu şekilde insanın psikolojik ve ahlâki yapısında, kişiliğinde bütün güçlerin itidal noktasında kalıcı, yerleşik bir hâl almasıyla dördüncü temel erdem olan adalet gerçekleşmiş olur.

İnsanda tam ahlâk ancak onun iç dünyasında bu dengelerin oluşması ile gerçekleşir. Buna göre adalet, en üst seviyede bir uyum, denge, ılımlılık, ölçülülük, aşırılıklardan uzaklık durumunu ifade etmektedir. Adalet erdemine sahip kişi, hem kendi iç dünyasında hem de diğer insanlarla ve çevre ile ilişkilerinde tam bir dengede, ılımlı ve olumlu orta bir yolun üzerinde yer alır. İnsanın psikolojik yapısında, güç ve yetenekleri arasında, davranış eğilimlerinde gerçekleşen bu denge ve uyum sayesinde onun davranışları, başkalarıyla ilişkileri ve genel olarak hayatı da aşırılıklardan uzak olur. Buna karşılık iç yapısındaki dengeler kusurlu olduğu ölçüde dışa yansıyan davranışlar da kusurlu yani itidalden uzak olur.

İtidal ve Kanaatkârlık

İlmlı ve ölçülü olmak kanaatkârlığı gerektirir. Elindeki ile yetinmek, aşırı hırs ve istek peşinde koşmamak demek olan⁵ kanaatkârlıkla itidal arasında çok yakın ilişki vardır. Sonsuz istek ve arzularla güdülenen insanın, çoğu zaman bu arzularının tatmin olmaması mutsuzluk, huzursuzluk ve kötümserlikle sonuçlanması kaçınılmazdır. Bu bakımdan, sonu gelmeyen uzun emeller besleyerek dünyayı başına dar etmektense, hazır hâline kanaat ve kendisinden aşağı derecede olanlara bakıp şükretmek daha doğru bir tutumdur. Rahat ve

³ Compte-Sponville, a.g.e.,s. -47.

⁴ İbn Miskeveyh, Ahlâki Olgunlaştırma (çev.A.Şener-C.Tunç-İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1983, s.22.

⁵ Ahmet Rifat, Tasvir-i Ahlâk (bas.haz. Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ts., s.191.

huzurun yolu kanaat sahibi olmaktan geçmektedir. İnsanı gerilimli ve tedirgin kılan ve tehlikeli ve zararlı işlerin peşine sürükleyen genellikle aşırı istek ve tutkular peşinde koşmak ve kanatsızlıktır. Azla mutlu olmasını bilen kişiyi hiçbir darlık ve zorluk hüsrana uğratamaz. Tek başına yaşamı, var olmayı yeterli bulan kişinin hiçbir şeyi eksik olmaz. Açlıktan ve çilecilikten çok ölçsüzlük ve dengesizlikten acı çekilen ve ölünen modern toplumlar için itidal ve kanaatkârlık en gerekli erdemlerin başında gelirler.

İtidal ve Alçakgönüllülük

İtidal kendi sınırlarımızın farkına varma, kendi sınırlarımıza saygı göstermedir. Her şey olamaya-çağımız ve her şeye güç yetirmeyeceğimizin farkında olarak sınırlı, sorumlu ve kurallı yaşamadır. Her türlü büyüklencilik ve gururdan kaçınmayı gerektiren bir erdemdir. İtidal sahibi olabilmesi için kişinin kendini aşması gerekir ki, bu noktada alçakgönüllüğe varır.

İtidal ve Özgürlük

Bazı kimseler hiçbir sınır tanımadan her arzularını gerçekleştirmeye yönelirler ve bunu da özgürlük olarak görürler. Hayatında istediği bütün arzularına kavuşmuş ya da çok arzu ettiği hâlde birçok isteğinde engellemeye uğramış çoğu kimseyi bekleyen akıbet, bir anlamsızlık ve amaçsızlık duygusudur. Aşırı arzu doyumuna kadar aşırı mahrumiyetler de saplantılı ve bağımlı bir kişilik yapısına yol açarlar. Psikolojik anlamda gerçek özgürlüğün bir şeye ulaşmak değil bir şeyden kurtulmak olduğu söylenebilir. Yani gerçek özgürlük, akıldışı tutkuların sesine karşı aklın, sağlığın, huzurun, vicdanın sesini dinleme ve izleme yeteneğinden başka bir şey değildir.⁶ İtidal doğal arzu ve dürtülerimize bir sınır koymak olduğuna göre, akıl ve ahlâk dışı arzuların bağımlılığından kurtulmayı ifade eder. İtidal bağımsızlık için bir yoldur, tıpkı bağımsızlığın da mutluluğun yolu olması gibi.

İtidal Eğitimi ile İlgili Birkaç Nokta

Eğitimin en temel amacı kişiyi itidale, aşırılıklardan uzak kalmaya alıştırmaktır. Bütün insanlar bu alışkanlığı kazanmaya aynı ölçüde yatkın değildir. Bazıları doğuştan, kolaylıkla davranışlarını dengeli ve ölçülü tutabilirler. Bazı kimselerin itida-

le ulaşabilmesi için güçlü bir iradi çaba göstermesi gerekebilir.

Öte yandan, ahlâki anlamda “orta nokta” matematiksel anlamda sabit bir nokta değildir. Aksine, tıpkı dengeli beslenmenin çocuklara ve yetişkinlere göre veya havanın mutedil oluşunun yaz ve kış mevsimlerine göre değişmesi gibi ahlâki erdem ve davranışlarda itidal farklı kişi, zaman ve mekân vb. durumlara göre değişebilir. Mesela, zengin için cömertlik, asker için kahramanlık, anne için şefkat erdemlerinin itidal ve vasat dereceleri ifrat tarafına daha yakın olmalıdır. Buna göre bir kişi için fazilet sayılan bir tutum başka birisi için rezilet sayılır.⁷

Buna göre itidal eğitiminde her bir çocuğun kendine has mizaç ve yeteneklerinin ve imkânlarının göz önünde bulundurulması gerekir. İnsanın bütün hayatı özellikle büyüme yıllarında, daha sonraki yaşın zevklerini tadabilmek için birçok şeylerden vazgeçmeyi gerektirir; fakat çocuk bu gün elindeki tek şeyin, yarın sahip olacağı iki şeyden daha değerli olduğu kanısındadır. Eğitimcinin görevi, bu geçişleri kolaylaştıracak psikolojik bir süreci izlemektir. Çocuğun bazı eğilimlerinin toplum düzeni veya ahlâk kurallarına ters düştüğünde, eğitimcinin görevi bu ters eğilimler yerine olumsuzların geçmesine yardım etmektir. Her kusurun içinde bir meziyetin, her meziyetin içinde de bir kötü huyun tohumu gizli olduğu unutulmamalıdır. Hasislik, tutumluluğun, müsriflik de cömertliğin aşırılığı kaçmasıdır. İnatla sebat arasında olduğu kadar, güzel bir yükselme isteği ile kötü bir başa geçme hırsı arasında birçok ilişkiler vardır. Meraklılık hem başkalarının sırrını öğrenme hırsı olabilir, hem de bilimsel merak hâline gelebilir. Haşarılık dinamizme, ağırkanlılık da ılımlı hareket edişe yakındır. İtaatsizlik kişinin özerkliğini ortaya koyması hâline dönüşebilir. Yalancılık düzeltilirse nezaket ve diplomasi olur; buna karşılık tok sözlülük bazen, başkalarını üzerek sadistçe bir zevkin tatmin edilişi hâline gelebilir. Mutlak şekilde kötü ya da mutlak şekilde iyi çok az şey vardır; belki de eğitim bir anlamda kusurları fazilet hâline getirme sanatıdır. ■

6 Erich Fromm, Sevgi ve Şiddetin Kaynağı (çev.Yurdanur Salman-Nalan İçten

7 Mustafa Çağrıncı “İtidal”, İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İFAV Yayınları, İstanbul 1997, c.II, s.481-482; G.Kerschensteiner, Karakter Kavramı ve Terbiyesi (çev.H.Fikret Kanad), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s.94 vd.

Yapılandırmacı Öğretim ve Dini Bilginin Yapılandırılması

Suat Cebeci*

eğitimde giderek hazır bilgilerin öğrencilere transferini sağlama şeklindeki bir öğretim anlayışından uzaklaşılarak öğrenen bireyin kendi çabası ile bilgiye ulaşmasını, bilgiyi kendine göre değerlendirip onu kendisi için anlamlı, değerli ve uygulanabilir şekilde öğrenmesini mümkün kılacak bir yaklaşım benimsenmiştir.

Yapılandırmacı veya oluşturmacı denilen bu yaklaşımın eğitimde uygulamaya konulması yeni olmasına rağmen 20. yüzyılın ilk yarısında revaçta olan eğitim düşüncelerinde buna yönelik ilk işaretler görülmektedir. O dönemde gelişim rüzgarları ile hareketlenen eğitim alanındaki progressivizm görüşünde öğrenilen bilginin birey açısından kullanılabilirliği ve yararlılığı üzerinde durulmuştur. Temel felsefi ekollerden pragmatizmin etkisinde gelişen bu eğitim düşüncesi, toplumun gelişip ilerlemesi idealine dayanıyordu. Progressivizm düşüncesine göre toplumun gelişmesi ekseninde yaşantılar sürekli olarak yeniden düzenlenmeli ve eğitim de bu yaşantıları yeniden düzenlemenin bir aracı olmalıdır. Eğitim, yaşantılar yoluyla ve problem çözme yöntemiyle vermeli, toplum gelişmesine yönelik sorunların çözümünde çevreye etkili ve başarılı bir uyum sağlayacak yaratıcı ve geliştirici düşünmeyi öğretmelidir.

Daha sonra toplumu geliştirme fikri, bireye yönelerek bireyin eğitim yoluyla kendini gerçekleştirmesi, toplumun kültürel değerlerini yeniden yorumlayıp geliştirecek şekilde yetiştirilmesi bir okul görevi olarak kabul edilmiştir; zira birey kendini gerçekleştirdiği, yorumlama ve değerlendirme kabiliyetlerini geliştirdiği ölçüde çevresine ve topluma yararlı olacaktır. Böylece öğrenilen bilgilerin yeniden yorumlanıp biçimlendirilmesi meselesinin öğrenen açısından psikolojik bir gereklilik olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu yeni anlayışa göre bilgi birey için ne kadar anlamlı, işe yarar ve kullanılabilir ise o kadar önemli ve değerlidir; zira bilgi sadece depolanıp taşınan ve yeri geldiğinde de pazarlanan bir meta değildir, aksine kişi ile bütünleşmiş olan, ona göre bir anlamlılık ve değerlilik niteliğidir.

İnsanın bilgi ile ilişkisinde kullanılan ifadelerde artık “insanın bilgisi” kavramı yerine “bilgili insan” kavramı daha anlamlı bulunmaktadır. Buna göre bilgi sahibi olmakla bilgili olmak birbirinden tamamen farklı durumlardır. İlkinde bilgileri aynen alıp kabul etmek, hafızaya yerleştirip kullanmak söz konusu iken ikincisinde bilginin yorumlanması, anlamlandırılması ve kişiye görelilik kazanacak şekilde yeniden yapılandırılması durumu vardır. Bu şekilde öğrenilmiş bilgi kişinin bilgisidir. İşe yarar ve kullanılabilir bilgi de kişinin olacak şekilde yapılandırılmış bilgidir. Bu bakımdan öğretim etkinliklerinden öğrencileri bilgi

* Prof. Dr.,
Sakarya Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi Ana bilim Dalı

sahibi yapması değil, bilgili hâle getirmesi beklenmektedir. Artık çağdaş eğitim anlayışında eğitilmiş birey, öğrendiklerini kullanma konusunda rehberliğe, yönlendirilmeye ihtiyaç duyan bilgi yüklü kişi değil, öğrenme ile anlamlandırma sürecini birlikte yaşayarak yetkinlik ve üretkenlik kazanmış olan kişidir.

Bu noktadan hareketle ünlü psikolog Jean Piaget'in görüşleri doğrultusunda zihinsel öğrenmeyi açıklayan yeni öğrenme teorileri geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak bilginin organizmaya nasıl alındığı, nasıl yorumlandığı ve nasıl kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Doğrudan sınıf ortamına uygulanabilirliğin esas alındığı bu teorilerden en çok dikkat çeken ve itibar görmüş olanı üzerinde durmaya çalıştığımız yapılandırmacı öğrenme teorisidir. Bu teori, bilginin doğasını açıklama olarak değil, bilginin nasıl öğrenildiği konusunda bir açıklayıcı kuram olarak ortaya çıkmıştır. Tek başına bilginin öğrenilmesinin pratikte her zaman anlamlı ve yararlı sonuçlar üretmediği noktasından hareketle, öğrenenin onu kendine göre anlamlandırmasına ve yine kendisi açısından uygulanabilir nitelikte yapılandırmasına önem verilmiştir.

Piaget'in "İnsanlar yeni bir bilgiyi daha önce sahip oldukları eski bilgiye dayandırarak öğrenirler." şeklindeki görüşü yapılandırmacı öğrenme kuramının temelini oluşturmuştur. Yine Piaget'ye göre zihin bilgiyi işlerken özümleme, uyumlama (accommodation) ve dengeleme görevi yapar. Bu düşüncelerden hareket ederek eski bilgilerin kaynağına odaklanan Vygotsky¹ de öğrenmenin bireysel bir süreç olduğu kadar sosyal bir süreç olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ona göre öğrenciler çevreden edindikleri bilgiler, kabuller ve kanaatlerle belli zihinsel yapılar oluştururlar, yeni bilgileri bu yapılar göre

1 Lev Semonovich Vygotsky (1896-1934); Yahudi asıllı bir Rus bilginidir, bilişsel gelişim üzerinde yoğunlaştırdığı çalışmalarında öğrenme teorisini, problem çözme ve kritik düşünme yönünde geliştirmiştir. Psikoloji konusunda toplumsal ve kişisel gelişime Marksist temelli vurgu yapan çok sayıda makale ile psikolojiye ve öğrenme teorilerine dair 10 adet kitap yazmıştır. Jean Piaget'i en tutarlı bir şekilde eleştirip alternatif düşünceler geliştiren Vygotsky bilişsel gelişimde çevresel etkiler ve sosyal öğrenme konularında hâlen geçerliğini koruyan önemli görüşler ileri sürmüş olmasına rağmen ancak ölümünden uzun yıllar sonra hak ettiği üne kavuşabilmiştir.

biçimlendirerek öğrenirler. Öğrenci, karşılaştığı her yeni bilgiye kendi birikimi, tecrübeleri ve öz geçmişi ile yönelir ve her yeni öğrenme eylemine bunlarla başlar, yeni bilgiyi algılamada, kavramada ve anlamlandırmada önceden oluşturduğu kuralları ve kalıpları kullanır. Eğer öğrenen birey bu yeni bilgileri benimseme ve anlamlandırma hususunda mevcut kuralları ve kalıpları kullanmada bir sıkıntıya düşer ve bir uyumsuzluk yahut çözümsüzlük yaşarsa o taktirde çevre ile bağlantılı olarak yeni kalıplar ve stratejiler oluşturarak bilgiyi bunlarla anlamlandırmaya çalışır. Bu durum, onun yeni öğrenmelerini yönlendirmesi neticesinde aldığı bilgiyi zihinsel olarak yapılandırması anlamına gelmektedir. Buna bireyin anlamlandırma yahut anlam arayışı çabası da denilebilir.

Her bireyin bilgi birikimi farklı olduğundan anlam arayışı aynı düzlemde yürütülse bile anlamlandırma herkesin tek, standart doğruya ulaşması ile sonuçlanmaz. Bir bilgiyi iki birey farklı şekilde yapılandırabilir ve bir kavrama değişik anlamlar yükleyebilir. Dolayısı ile bu yaklaşımın odak noktasında birikimleri, tecrübeleri, yetenekleri öz geçmişleri ve bütün farklılıkları ile öğrenci vardır. Birey öğrenmelerini bu kendi özgünlüğü ile gerçekleştirdiğinde kendisini daha iyi geliştirecek, yetilerini daha iyi kullanır hâle gelecek ve tabii olarak toplumu için daha üretken bir kişi olacaktır.

Yapılandırmacı yaklaşıma göre öğrenme olayı;

anlamli, yararli ve kullanilabilir olma sonuclari ile birlikte bireyin kendinde ve kendisi tarafindan gerceklestigidinden bu salt bir algilama yahut belleme olayindan ibaret degildir. İnsan zihni öğrenme eyleminde algilama, belleme ve depolama işlemi ile yetinmeyip ön kazanımları ve çevreyi de işe katarak yeni bilgi ile bunlar arasında ilişki ve bağ kurma çabasına girişmiş olur. İşte bu çabayı ifade eden yapılandırmacı öğrenme, var olanlarla yeni olan öğrenmeler arasında bağ kurma, her yeni bilgiyi var olanlarla bütünleştirme ve öğrenileni anlamli ve kullanilabilir kılma süreci olarak tanımlanabilir. Yapılandırmacı öğretim ise bu sürecin organize edilip etkin bir şekilde yönetilmesini öngören bir öğretim anlayışıdır.

Yapılandırmacı yaklaşımda asıl olan bilginin anlamlandırılması ve kullanilabilir kılınması olduğundan bu yaklaşıma göre düzenlenen öğrenme ve öğretme süreçleri geleneksel yaklaşımdan farklı olacaktır. Öncelikle bu yaklaşımda bütün çaba, öğrenilen bilgilerin kalıcılığını ve bunlarla ilgili öğrencide üst düzey bilişsel ve pragmatik becerilerin oluşmasını sağlamaya yöneliktir. Bu yaklaşımda eğitimin hedefi, bilgiyi nasıl ve nerede kullanacağını bilen, öğrenme yetilerini tanıyıp etkili bir şekilde kullanan, önceki bilgilerinden yararlanan, yeni bilgiler üretmede cesaret ve güven sahibi olan ve bütün yetileri ile kendini gerçekleştirebilen insanlar yetiştirmektir.

İlk bakışta yapılandırmacı yaklaşım iktisadi kaygılarla öğrenme olayını pragmatik bir sürece indirgeme gibi görünebilir. Eğer böyle bakılır ve anlaşılırsa insanın pragmatik öğrenmeleri kadar değerleri ve değer algılamaları ile de sosyal ve ekonomik hayatın gelişmesine katkıları gözardı edilmiş olur. Daha önemlisi, salt öğrenme olayının doğasını açıklayan bir kuram olarak yapılandırmacılık öğrenmeyi bir araç olarak kabul eden ideolojiye dönüşmüş olur. Halbuki bu kuramda birey bir bilgiyi öğrenirken sadece kullanilabilirlik ve yararlılık ölçülerine göre yapılandırma yapmamakta, aynı zamanda değer ve

anlayış ölçülerine göre de yapılandırmaktadır.

Yapılandırmacı öğretim kuramında iki kavram ve bu kavramlara dair etkinlikler oldukça önemli görülmektedir. Bunlar “anlamlandırma” ve “değerleme” kavramlarıdır. Öğretimde bu kavramların içeriği ile ilgili etkinliklere dikkat çekmek üzere “anlam arayışı” ve “değer açıklama” ifadeleri de kullanılmaktadır. Hem yapılandırmacı öğretim yaklaşımının hem de dini bilginin yapılandırılması meselesinin daha iyi anlaşılabilmesi için *anlamlandırma* ve *değerleme* kavramlarına biraz yakından bakmak gerekir.

Anlamlandırma (Anlam Arayışı)

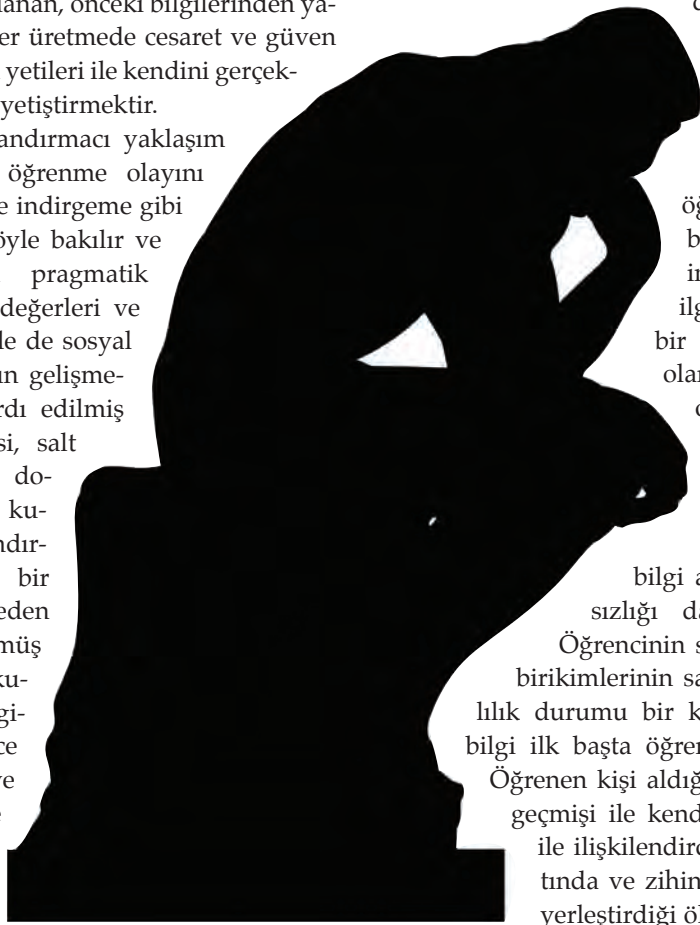
Anlamlandırma yahut anlam arayışı temelde hemen her öğrenenin her zaman yaşayabileceği anlamsızlık problemini aşma çabasıdır. Bir bilginin ortaya çıkması ile birlikte anlam ve anlamsızlık da beraberinde gelir. Anlamın olduğu yerde kişinin o anlamın bağlı olduğu şey ile ilgisi ve bağdaşıklığı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile anlamın olduğu yerde inanç ve kabullenme vardır. İnanç ve kabullenmenin olmadığı durumlarda da anlamsızlık söz konusudur. Kişinin bilgiyi genelleylememesi, kendi gerçekleriyle ilgisini ve bağlantısını kuramaması, özel bir yere yerleştirememesi

durumlarında anlamsızlık baş gösterir.

Anlamsızlık problemi öğretim konusu yapılan bilgilerden kaynaklanmayıp öğrenenin ön bilgileri, birikimi, iletişim tarzı, inanç ve kabulleri ile ilgilidir. Bu bakımdan bir öğrenci için anlamlı olan diğeri için anlamsız olabilir.

Öğrencilerin bireysel farklılıklarından dolayı öğretim konusu yapılan her bilgi anlamlılığı da anlamsızlığı da bünyesinde taşır.

Öğrencinin sahip olduğu bilgi ve birikimlerinin sağladığı peşin anlamlılık durumu bir kenara bırakılırsa her bilgi ilk başta öğrenen için anlamsızdır. Öğrenen kişi aldığı bir bilgiyi kendi öz geçmişi ile kendi bilgi ve birikimleri ile ilişkilendirdiği, onu kendi hayatında ve zihin dünyasında bir yere yerleştirdiği ölçüde anlamlandırmış

Öğrenen kişi aldığı bir bilgiyi kendi öz geçmişi ile kendi bilgi ve birikimleri ile ilişkilendirdiği, onu kendi hayatında ve zihin dünyasında bir yere yerleştirdiği ölçüde anlamlandırmış olmaktadır.

olmaktadır. Kişinin anlamlandırmadığı bilgiyi öğrenmediği söylenemez; anlamlandırılmamış bilgi öğrenilmiştir ama yapılandırılmamıştır. Aslında anlamlandırma, bir bilgiyi önemi, işe yararlığı ve kullanılabilirliği ile birlikte kavrama olarak da kabul edilebilir. Bu durum, bilgiye öğrenenin kendine görelilik katması anlamına gelse de bilginin doğasına dair bir göreceliği ifade etmemektedir.

Yapılandırmacı yaklaşımda anlamlandırma, öğrenme olayının can damarını oluşturur. Öğrenenin anlam arayışında isteksiz olması diğer bir ifadeyle anlamsızlık problemini aşama konusunda hareketsiz kalması onu öğrendiği bilgi hakkında ya kaygısızlığa, inançsızlığa yahut umutsuzluğa sürükler. Eğer öğrenci anlam arayışında istekli ise anlamlılığa inancı var demektir. Aslında anlamsızlık problemi yaşamak bile bir bakıma anlamlılığa inancı ifade eder. Sorun anlamsızlığı yaşamaktan çok anlamsızlığa aldırış etmemektedir. Bir konudaki anlam arayışına rağmen anlamsızlığın devam etmesi ise kişinin o konuda zihinsel çözümsüzlük yaşamasına, sıkıntıya düşmesine ve ıstırap çekmesine yol açacaktır. İnsanın inançları, gelenekleri, etik kuralları, zihinsel yasaları (akıl, mantık), duyguları, hayattan beklentileri umutları hülasa onu insanlaştıran her şey anlamlandırma işleminde birer mihenk taşı mesabesinde. Bu sebeple anlamsızlık sadece pragmatik karşılıklarla çözümlenebilecek bir problem değildir.

Aynı anlamlandırma dayanakları dini bilgiler içinde geçerlidir. Hatta dini bilgilerin anlamlandırılmasında çoğu zaman akıl ve mantık daha fazla ön plana çıkabilmektedir. Geleneksel yaklaşımda bazı dini bilgiler “bu bir inanç işidir, öyle kabul etmek gerekir” açıklaması ile öğretilir ve böylece anlamsızlığın üstü örtülmeye çalışılır. Oysa dini bilgilerin öğrenilmesinde anlam arayışı diğerleri kadar hatta bazı konularda daha da fazla önemli ve gereklidir. Örneğin temizlenmek için teyemmüm yapmak, abdeste başa ve ayaklara (meshler üzerine) mesh etme bilgileri, hemen her birey için anlamsızdır ve mutlak anlamlandırılmasına ihtiyaç vardır. Dini konulardaki anlamsızlığın devamı kişiyi inançsızlığa ve batıl inançlara sürükleyebilir. Bu bakımdan dini bilgilerin öğreniminde anlam

arayışının mutlak surette teşvik edilmesi ve bir şekilde anlamlandırmanın sağlanması gerekir.

Anlam arayışı, önce anlamsızlığı fark etme ve kabullenme ile başlar. Anlamsızlığı fark edilmeden veya anlamsızlığına aldırış edilmeyen bir konuda anlam arayışına ihtiyaç duyulmaz. Bundan sonra öğrenme konusu bilgi hakkında: **mahiyet** (ne?), **keyfiyet** (nasıl?), **sebe** (niçin?) ve **sonuç** (ne olur?) soruları açılarak cevapları hakkında bir zihinsel muhakeme süreci yürütülür. Yeni bilginin bu sorulara ve ihtiyaç duyulan diğer (gereklilik, uygunluk, geçerlilik, yararlılık vb.) sorulara bulunan ikna edici cevaplarla bireyin zihninde yerleşmesi sonucu anlamlandırma gerçekleşmiş olur. Yapılandırmacı öğrenmede her yeni bilgi bu şekilde bir zihinsel muhakeme işleminden geçirilerek öğrenildiğinden kişinin duygu, düşünce ve davranışlarına yansıyan bir öğrenme gerçekleşmiş olur. Bu da kendini gerçekleştirmiş, yeteneklerini geliştirmiş, yeni yetiler kazanmış, maddi ve manevi olgunlukta birey demektir. Dini bilgileri öğrenmenin de en sağlıklı ve güvenilir yolu budur. İman konusunda bile takliden değil tahkikin kabul olduğunu unutmamak gerekir.

Değerleme (Değer Açıklama)

Klasik öğretim yaklaşımında öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve motor davranış değişikliği üzerinde duruluyordu. Bloom’un taksonomi (Taxonomy) dediği hedeflerin aşamalı sınıflandırması, hâlen bir ölçüde geçerliğini korusa da öğrenme sonucunda gerçekleşmesi beklenen durumu ifade etmede kullanılan “hedef davranışlar” kavramının yeterli olmadığı anlaşılmıştır; çünkü öğrenmeler sonunda gerçekleşenler Bloom’un ifade ettiği gibi bilişsel, duyuşsal ve motor davranış değişikliklerinden ibaret değildir. Bunların dışında “değerlenme” denilen bir durum da ortaya çıkmakta ve

- 2 Benjamin S. Bloom (1913-1999) Rus göçmeni ana-babadan olma Amerikalı bir eğitim bilimcidir. Davranışçı eğitim kuramı çerçevesinde öğrenme hedeflerine dair çalışmaları ile tanınmıştır. Taksonomi dediği eğitim hedeflerinin aşamalı sınıflandırılmasına dair fikirleri geniş ilgi ve kabul görmüştür. Ona göre eğitim üç alanda (bilişsel, duyuşsal, psikomotor) davranışlar kazandırır, bu davranışlarda farklı aşamalarda, farklı güç ve etkiye gerçekleşir.

öğrenen birey bir değer algısı gerçekleştirmekte, buna dayalı değerler sistemi oluşturmaktadır. Artık günümüzde öğrenme sonuçlarını tam olarak ifade edilebilmek üzere “hedef davranışlar” kavramı yerine yapılandırmacı yaklaşımda “kazanımlar” kavramı kullanılmaktadır.

Herkesin yaşam biçiminde ve ilişkiler düzeninde kararlarını etkileyen ve yönlendiren belli belirsiz ölçüleri, inançları ve kabulleri vardır. Bunların düzene sokulması toplumda saygınlığı olan ortak kabuller ve ölçüler hâline getirilmesi bir değerlendirme çalışması ile gerçekleşecektir. Değer açıklama yaklaşımı bireyin kendi duygularının, inançlarının, önceliklerinin ve kıymetlerinin farkına varmasını, güçlü ve zayıf yönlerini görmesini, özgür, özgün ve saygın bir kişiliğe sahip olmasını sağlamaya yöneliktir. Ayrıca değerlendirme, öğrencinin yaşam değerlerini fark etmesine, hayatı ve olayları anlamlandırmasına, anlamlı kararlar üretmesine ve başarılı olmasına yardım edecektir. Bunun da ötesinde hayatın değişen şartlarında her zaman ona rehberlik edecek inançları, kabulleri ve ölçüleri geliştirmesini sağlayacaktır.

Yapılandırmacı yaklaşımda birey, öğrenme eyleminde alabildiğine özgürleştirilip bağımsız düşünmeye, kendi kararlarını oluşturmaya teşvik edilirken bu süreçte ölçülerinin sağlam, doğru ve kabul edilebilir olması önem kazanmaktadır. Öğrenen birey değerlendirme veya değer kazanma sürecini sağlam ölçülerle yürütme melekesi kazandığı ölçüde öğrenme onun için daha anlamlı ve değerli hâle gelecektir. Değerlemenin yapılamadığı, güvenli bir değerlendirme sürecinden yoksun öğrenmelerde doğru ve sağlıklı bir anlamlandırmanın yapılabilmesi de güçtür.

Değerleme, dıştan bir yönlendirmenin izini sürerek değil de dış rehberliğin ışığında içten bir zihinsel inşa süreci yürütmekle gerçekleşecektir. Aile büyüklerinin, öğretmenlerin ve diğer inanç ve kanat önderlerinin telkinlerine dayalı değer kazanımı özgür ve bilinçli yönelime imkân vermemektedir. Üstelik bu şekildeki değer kazanımını, kontrolü güç olan gayrinizami etkiler (akran grupları gezi, eğlence, basın, yayın, sinema, sanat vb) tehdit etmektedir. Gelişim sürecimdeki bireyler, bu etkiler karşısında kendi değerlerini oluşturamamakta, sabit değerlerinin farkına varamamakta, özgürlük, otorite, dostluk, zenginlik, kişilik, saygı, cinsiyet vb. Konularda karmaşa ve çözümsüzlükler yaşayabilmektedirler.

Unutulmaması gerekir ki anlamlandırma ve değerlendirme olgusu, öğrenmeyi özgünleştirip bilgiye

kısmi bir görecelik niteliği kazandırırken bilginin doğasını, genel geçerliğini ve nesnelliğini değiştirmemektedir. Bu tıpkı aynı ağaçtan tabak, kaşık, çanak vb. farklı şekillerde eşya üretmek gibidir. Şekiller farklı olsa da ağacın ağaç olma niteliği değişmemiştir. Aynı şekilde meteorolojinin verdiği “Yarın yağmur yağacak.” bilgisi, bahçesi kurumak üzere olanları sevindirip pikniğe gitmeyi planlayanları üzerken hava durumuna bağlı bir planı olmayanları da ilgilendirmemektedir. Anlamlandırma ve değerlemelerin bu şekilde farklı olması “Yarın yağmur yağacak.” bilgisini değiştirmemektedir. Sonuç olarak yapılandırma, kişiye göre uygunluk, yararlılık ve kullanılabilirlik durumlarını öne çıkararak bilgiye öğrenen açısından bir anlam ve önem katmak olduğuna göre yapılandırmacı öğretimi insanı olabildiğince insanlaştırmaya ve olabildiğince etkinleştirme olarak anlayabiliriz.

Bu açıklamalardan sonra dini bilginin yapılandırılması meselesine gelecek olursak öncelikle yanılısalara sebep olan ve yukarıda kısmen değinilmiş olan bir hususun açıklığa kavuşturulması gerekir ki o da şudur: Yapılandırmacı yaklaşımda öğrenen bireyin öznelliğinin öne çıkması, diğer bir deyişle öğrenme olayındaki özgünlük, bilginin göreceliği sorununu akla getirmektedir. Bunun sonucu olarak da yapılandırmacı yaklaşıma göre bilginin göreceli olduğu kabul edilerek vahye dayanan ve göreceliği söz konusu olmayan dini bilgiyi bu yaklaşımla öğretmenin mümkün olamayacağı ifade edilmektedir. Şayet yapılandırmacı yaklaşımın bilginin doğasına yönelik bir göreceliği öngördüğü kabul edilirse bu yargı yanlış değildir; fakat yapılandırmacı yaklaşım böyle bir göreceliği öngörmemektedir. Gözden kaçırılmaması gereken husus, yapılandırmanın felsefi anlamı ile eğitimsel anlamının birbirinden farklı olduğudur.

Yapılandırma felsefi anlamda bilginin doğası ile ilgili iken eğitim söz konusu olduğunda bilginin öğrenilme tarzı ile ilgili bir kavramdır. Görecelik felsefi anlamda bilginin esasına ve özüne taalluk ederken eğitim anlamında bilginin elde edilmiş şeklini ifade etmektedir. Dolayısı ile dini bilginin dogmatik yapısının yapılandırmacı yaklaşıma uygun olmadığı söylenemez. Dini bilginin dogmatik yapısına rağmen herkesin bu bilgiyi farklı ilgi, itibar ve hassasiyet ölçülerinde öğrenmekte olduğu da bir gerçektir. Biz kabul etmesek de insanlar öğrendikleri bilgileri zaten kendilerine göre biçimlendirerek öğrenmektedirler. Dini emirleri, yasakları ve görevleri öğrenen herkesin bunlara karşı aynı hassasiyeti göstermesi mümkün değildir. Aynı şekilde Allah'ın birliği ve sıfat-

ları konusundaki bilgilerin kişiye göre değişmesi mümkün değilken herkesin zihninde geliştirdiği Allah tasavvurunda tekdüzelikten söz edilemez. Demek oluyor ki, insanlar diğer bilgileri olduğu gibi dini bilgileri de kendilerine göre yapılandırmak suretiyle öğrenmektedirler. Bu kaçınılmaz bir durumdur.

Kur'an-ı Kerimdeki birçok ayet, dini konulardaki öğrenmelerin zihinsel çaba ile değerlendirip anlamlandırarak (38/29), çevrede olup bitenlere dikkatle bakarak, eşyanın (88/17-20) ve olayların (3/190) oluşumunu inceleyerek gerçekleştirilmesini öğütlemektedir. Yani kişi bir dini bilgiyi öğrenirken salt anlama ve belleme ile yetinmeyip bilinç temeli üzerinde aklını ve fikrini işe katarak çevredeki varlıklardan ve olaylardan da dersler ve ibretler almak suretiyle gereken bütün bağlantıları kurmalı bilgiyi bu bütünlük içinde anlamlandırmalıdır. Dini bilginin yapılandırılmasını böyle anlamak gerekir. Yoksa dini bilginin yapılandırılması demek, herkesin ondan kendine göre farklı anlam çıkarması yani nesnel anlamın kişiye göre değişmesi demek demek değildir.

Durum böyle olmakla birlikte dini konulardaki öğrenmelerde yapılandırmacılık diğer alanlar kadar sorunsuz değildir. Yukarıda verilen örnekteki "Yarın yağmur yağacak." bilgisinde olduğu ölçüde dini bilgilerin herkes açısından farklı boyutta algılanması söz konusu olamaz. Dini bilgi üzerinde değerlendirme ve anlamlandırma yaparken belli dini amaç ve çerçeve içinde kalmak gerekecektir. Aksi hâlde dini bütünlüğü ortadan kaldırmaya götürecek ölçüde anlayış ve kavrayış farklılıklarının önü açılmış olur. Her ne kadar ilk nazil olan Kur'an ayetinde gelen "Oku!" (96/1) emrinin "Allah bağlantılı" olmanın dışında bir sınırlama getirmemiş olması, öğrenme konusunda geniş bir hareket alanına işaret ediyor olsa da öğrenmenin Allah bağlantılı olması kaydı bile tek başına çok önemli bir sınırlamayı ifade eder. İslami bakış açısı ile söylenecek olursa bu sınırlama sadece dini bilgilerin değil bütün bilgilerin öğrenilmesini kapsamaktadır.

Dini bilgilerin yapılandırılmasında önemli bir sorun da ön bilgiler ile çevresel ve sosyal etkilerin yapılandırmadaki dini açıdan olumsuzlaştırıcı rolüdür. Dini bilgilerin öğretiminde çevre koşullarının yapılandırma etkisi, çoğunlukla dini açıdan kabul edilebilir olmaktan uzak istikamette olabilmektedir. Öğrenenin çevresindeki inançların, anlayışların ve geleneklerin öğrenme üzerinde yapılandırıcı etkisi olacağından bunların olumsuzlaştırma rolünü ayıklayıp en aza indirecek bir

süzgeç yönteminin geliştirilmesi ve kullanılması gerekmektedir. Dini bilgilerin öğretiminde uygulanacak bütün öğretim stratejilerinin, öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesinde ve seçiminde bu hususun göz önüne alınması gerekmektedir.

Öte yandan öğrenme sürecindeki anlam arayışında çoğunlukla dünyevi hayatla ve yaşanan pratiklerle ilgili olanlar üzerinde durulur. Halbuki dini bilgilerin öğrenilmesi söz konusu olunca manevi, lahuti ve aşkın olana yönelip değerlendirme, anlamlandırma çabasında bu yöne dikkat edilmesi önemlidir. Burada dinin temel esasları ve temel öğretileri ile iman, ahlâk, akıl mekanizmaları etkin olarak devreye sokulmak durumundadır. Hatta bu mekanizmalardan herhangi birini öncelenmeksiniz veya ihmal edilmeksizin hepsini birlikte etkin kılınmalıdır; ancak değerlendirme ve anlamlandırma çabalarının sadece manevi-aşkın yöne teksif edilmesi gerektiği şeklinde bir anlayışa da düşülmemelidir. Öğrenilen bilginin yapılandırılması maddi ve manevi öğelerin birlikte kullanılması ile gerçekleştirilecektir. Yoksa bir sakıncadan kaçılırken diğer sakıncalı duruma düşülür; zira dindarlık algısı yüksek kişiler eğer yeterli bilgi ve bilinç temeline sahip değil iseler öğrendikleri bilgileri yapılandırmada tek yönlü, çoğunlukla da duygusal kıyas ve doğrulamalarla yanlış sonuçlara ulaşabilmektedirler.

Sonuç olarak öğrenme olayının tabiatını açıklamaya dayanan yapılandırmacı yaklaşım, her ne kadar ekonomik kaygılar öncelikli görünse de insanın insan olma özelliklerini önemseyen onun maddi ve manevi yönüyle birlikte gelişmesinde etkin olan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. İslami açıdan insanın bütün hayatını hesaba katan, beşer hayatının her yönüne uzanan dini bilginin de yapılandırılarak öğrenilmesi onu farklılaşmasını, değişmesini değil aksine bilinç temelinde özümsemesini, insan hayatına doğru ve sağlam bir şekilde yansımaları sağlayacaktır. ■

SINIF ve DEĞİŞİM

Degışen Şartlarda Öğretmen Görüşleri

Mustafa Yılmaz*

Günümüz okullarında değer aktarımı ve ahlâk eğitimi konusunda en çok sorumluluk hisseden öğretmenler şüphesiz Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenleridir. Takip ettikleri müfredat gereği doğrudan modeldirler. Gerek bilgi aktarımı gerekse ahlâki değerleri sergileme bakımından göz önündedirler.

Günümüz okullarında değer aktarımı ve ahlâk eğitimi konusunda en çok sorumluluk hisseden öğretmenler şüphesiz Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenleridir. Takip ettikleri müfredat gereği doğrudan modeldirler. Gerek bilgi aktarımı gerekse ahlâki değerleri sergileme bakımından göz önündedirler.

Böylesi bir rol üstlenerek öğrencinin karşısına çıkmak, her dersi hatasız işlemek, ders dışında da model şahsiyet rolünü sürdürebilmek elbette kolay bir iş değildir. Hele hele zorlayarak bu rolü oynamak hiç mümkün değildir. Öğrencilerine anlattığı ahlâki özellikleri kendi kişiliğinde özümseyememiş biri mutlaka hatalar yapacak, yaptığı hatalar sonucu söyledikleri ile çatışacak ve bunun sonucunda da öğrencinin gözünde değer kaybedecektir. Öyleyse şunu söylemek mümkündür: DKAB öğretmeni özü ile sözü bir insan olmalı, tüm iyi vasıfları bünyesinde toplamış bir model olmalıdır.

Öğretmenlerimizin mesleklerini yaparken karşılaştıkları birçok sorun, onların derse girerken kafalarını meşgul eder. Maddi sorunlar, mesleki sorunlar, toplumsal sorunlar... Derste kafası dış etkenlerle meşgul bir öğretmenin öğrencisine hak ettiği ilgi ve özeni göstermesi de zorlaşır; zira öğretmenlik (özellikle günümüzde) tam bir sabır ve özveri mesleği hâline gelmiştir. Derste öğrencileri ile baş başayken kafası en rahat olan öğretmen başarıya en yakın öğretmen durumundadır.

Toplumumuzda öğretmenlerimiz okumuş ve aydın kesimin üst sıralarında yer alır. Böyle olunca da değişik konulardaki fikir ve önerileri dikkate değerdir. Problemlere karşı ne düşündükleri, ne gibi çözüm önerileri sundukları bilinirse ideal çözümlere daha kolay ulaşılabilir.

Değerler Eğitimi Merkezi bünyesinde yıllardır faaliyet gösteren ve DKAB öğ-

*Değerler Eğitimi Merkezi
Din Eğitimi Uzmanı

retmenlerine materyal desteği sunan www.dinkulturuogretmeni.com sitesinde 2008 yılı içinde yapılan öğretmen anketleri, öğretmenlerimizin değişik konulardaki fikirlerini yansıtmaları açısından son derece faydalı olmuştur. Biz de bu yazımızda bu anketlerden birkaçının sonuçlarını sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Yeni müfredatı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Eskiden daha iyi	292
Eskiden daha kötü	82
Fark yok	51
Fikrim yok	64

2007 yılında çıkan ilköğretim DKAB müfredatını nasıl değerlendirdiklerine dair yönelttiğimiz soruya toplam 489 öğretmen cevap vermiştir. %59,7'si eskisinden daha iyi, %16,8 eskisinden daha kötü, %10,4'ü bir fark yok, %13,1'i fikrim yok yanıtını vermiştir. Sonuçlara bakıldığında öğretmenlerin yarısından fazlasının yeni müfredatı olumlu bulduğu anlaşılmaktadır.

DKAB dersinin en büyük problemi nedir?

Toplam	1027
Müfredat Yetersizliği	245
Materyal Eksikliği	183
Öğretmenlerin Yetersizliği	139
Öğrencilerin İlgisizliği	356
Diğer	104

Sizce DKAB dersinin en büyük problemi nedir sorusuna toplam 1027 öğretmen yanıt vermiştir. En çok oyu %34,7 ile öğrencilerin ilgisizliği almış, bunu %23,9 ile müfredat yetersizliği takip etmiştir. Bu ankette dikkat çeken husus öğretmenlerin

problem olarak en son sıraya kendi mesleki yetersizliklerini koymuş olmalarıdır.

İkili ilişkilerde en çok kimlerle problem yaşıyorsunuz?

İkili ilişkilerde en çok kimlerle problem yaşıyorsunuz? sorusuna toplam 1057 öğretmen oy vermiştir. Anketten çıkan sonuçlara göre en çok problem yaşadıkları kesim %31,5 oyla okul idaresi olmuştur; ancak önemli oranda öğrenciler ve velilerle sorun yaşayan öğretmenimizin olduğu da ortaya çıkmıştır. Ankete göre DKAB öğretmenlerimiz en az sorunu meslektaşları olan diğer öğretmenlerle yaşamaktadır.

Öğrencilerle	278
Diğer Öğretmenlerle	208
İdareyle	233
Velilerle	238

Derslerinizde projeksiyon kullanıyor musunuz?

Her zaman	225
Sık sık	203
Bazen	273
Nadiren	139
Hiç kullanmıyorum	495

Derslerinde projeksiyon cihazı kullanıp kullanmadıklarını sorduğumuz anketimizde toplam 1336 oy kullanmıştır. Oy kullanan öğretmenlerimizin %38'i hiç projeksiyon kullanmadıklarını, %20'si bazen kullandığını belirtmiştir. Anket sonuçlarına bakıldığında DKAB öğretmenlerinin hâlen büyük çoğunluğunun projeksiyon cihazı ile ders işlemediği ortaya çıkmıştır. Okullarımızdaki teknik yetersizlikler göz önüne alındığında normal bir sonuç olarak değerlendirilebilse de %38'lik "hiç kullanmayan" oranının çok yüksek olduğu düşüncesindeyiz.■

Eğitim Haberleri

Hazırlayan: Şeyma Torun*

Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi Sempozyumu 23-24 Mayıs 2009 tarihlerinde Değerler Eğitimi Merkezi tarafından düzenlendi

Dünyada ve ülkemizde okullarda din öğretimine yönelik ilgi ile beraber bu öğretiminin nasıl olması gerektiği noktasındaki tartışmalar gün geçtikçe artmaktadır. 2007 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) okullardaki din dersi konusunda Norveç ve Türkiye için almış olduğu karar, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile Avrupa Konseyinin raporları bu konuya duyulan ilginin somut örnekleridir. Ülkemizde konuya ilişkin olarak diğer derslerle birlikte, DKAB dersi öğretim programları yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde 2005 ve 2006 yıllarında değiştirilmiştir. Okullardaki din öğretiminin hukuki statüsü ve İslâm düşüncesindeki çoğulculuk bağlamında Alevilik konusuna programlarda yer verilmesi, Türkiye’de kamu oyununda tartışılan konulardan bir diğerini oluşturmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında Değerler Eğitimi Merkezi (DEM) tarafından 23-24 Mayıs 2009 tarihlerinde İstanbul’da “Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi” konulu bir sempozyum gerçekleştirilmiştir.

Sempozyum, Türkiye’de okullarda din öğretimi konusunu, ilgili güncel meseleler, öğretim programları, öğretmen yeterlilikleri, ders materyalleri vb. açılardan ele almak amacıyla düzenlenmiştir.

Sempozyumda açılış konuşmasını yapan Ensar Vakfı Başkanı Ahmet Şişman, Ensar Vakfı olarak Anayasanın 24. maddesinde yer alan zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin adına uygun bir şekilde bir kültür dersi olarak okullarda verilmeye devam etmesi gerektiği görüşünde olduklarını belirtti. Şişman, bunun yanında aynı maddede yer alan “İsteğe Bağlı” din eğitimi dersinin okullarda pedagojik formasyonlu öğretmenler tarafından, masrafı devlet tarafından karşılanmak suretiyle müfredata konmasının, sorunun çözümünde sağlıklı ve doğru bir yaklaşım olacağı kanaatinde olduklarını ifade etti.

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. M. Şevki Aydın, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de din eğitimi ve öğretimi alanında uyanışlar yaşandığını ve bugüne kadar uygulanmakta olan din eğitim ve öğretiminin açık-çoğulcu bir toplum çerçevesinde yeniden ele alınması gerektiğini dile getirdi. Aydın, konuşmasında: “Din eğitimi alanında önemli sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların çözümü

*Değerler Eğitimi Merkezi

için uygulamalarda köklü de-
şikliklere ihtiyaç duymaktayız.
Din eğitimi üzerinde çözüm
yollarını kapatan ideolojik tar-
tışmalara engel olarak din eğiti-
mini polemik konusu olmaktan
çıkarmalıyız.” dedi.

İki gün süren sempozyumun
ilk gününde, Din Kültürü ve
Ahlâk Bilgisi Dersi ve Alevilik,
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi
Öğretim Programları, Yapılan-
dırmacılık, Ders Kitapları, İs-
teğe Bağlı Din Dersi Üzerine
Tartışmalar, Din Dersi Üzerine
Sosyolojik Değerlendirmeler
başlıklı oturumlar yapıldı.

Sempozyumun gündeme
alınan konulardan biri olan
“DKAB dersleri ve Alevilik”
konusunda tebliğ sunan akade-
misyenlerden Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi Doç. Dr. Hüseyin
Yılmaz, Sivas’ta Alevilerle yüz
yüze yapmış olduğu görüşme-
lere yer vererek, Aleviliğin ders
kitaplarına alınması aşamasın-
da konunun tarafları ile ortak
çalışma yapılması gerektiğine
dikkat çekti. Yılmaz “Kitaplarda
ibadet konularından birkaçı ha-
riç Alevilerin itiraz edeceği yer
olmadığını; ancak sorunun bu
kitapların doğru dürüst anlatıla-
mamasından kaynaklandığını”
ifade etti. Alevilerin zorunlu din
dersine ilişkin görüşlerini dile
getiren bir diğer konuşmacı Fırat
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şuayip
Özdemir ise Alevilerin önemli
bir kısmının Alevi-Bektaşî ko-

nularını kapsayan DKAB ders-
lerinin zorunlu din dersi olarak
okullarda okutulmasına itiraz
etmediklerini, Alevilerde genç
yaşlara inildikçe zorunlu din
derslerine olan itirazın azaldı-
ğını, refah seviyesi yükseldikçe
ise arttığını ifade etti.

Sempozyumda gündeme alı-
nan bir diğer konu olan “DKAB
Dersleri ve Yapılandırmacılık”
başlıklı oturumda, uygulamaya
konulan bu yaklaşımın din ders-
leri için ne derece uygun olduğu
farklı boyutlarıyla tartışıldı. Sel-
çuk Üniversitesi İlahiyat Fakül-
tesi Öğretim Üyesi Muhiddin
Okumuşlar, her bir dinin “ha-

kikati” kendi perspektifinden
değerlendirmesi sonucu mutlak
hakikati kendisinin temsil ettiği-
ne inanmasının, yapılandırmacı
yaklaşımında yer alan “göreceli
hakikat anlayışı” ile uyuşma-
dığını ifade etmiştir. Sözlerinin
devamında, insan zihninde olu-
şan bireysel bilgilerle, inanç ve
ibadet gibi konuların yapılandı-
rılmasının imkânsız gibi görül-
düğünü dile getiren Okumuş-
lar, yapılandırmacılığa sadece
epistemolojik boyutuyla değil
öğrenme kuramı olarak da ba-
kılması gerektiğini vurgulamış-
tır. Okumuşlar’a göre, “Önemli
olan, dini bilgilerin insanların
algı biçimine ve düzeylerine

göre sunmanın mümkün olup
olmamasıdır.” Dokuz Eylül
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi Halit Ev de teb-
liğinde, Okumuşlar’ın da ifade
ettiği gibi epistemolojik boyu-
tuyla yapılandırmacı yaklaşı-
mın din öğretimiyle uyuşma-
dığını belirtmiş, bu durum ilk
anda geleneksel anlamda ger-
çekleştirilmek istenen bir DKAB
dersi için tehdit olarak algıla-
nabilirse de söz konusu dersin
farklı dinî arka planları, anlayış
ve tecrübeleri olan öğrencile-
ri bir araya getiren zorunlu bir
ders olduğu düşünüldüğünde,
ülkemizde son zamanlarda ko-
nuyla ilgili artan tartışmaların
sona erdirilmesi bakımından
da önemli bir fırsat sunduğunu
belirtmiştir. Oturumda yer alan
bir diğer araştırmacı Mahmut
Zengin, bildirisinde yapılandır-
macı yaklaşımın imkânına dair
yaptığı değerlendirmelerden
sonra, yeni bir öğrenme yakla-
şımına rağbet edilirken diğerini
kökten reddetmenin son derece
yanlış olduğunu vurgulayarak
yapılandırmacı yaklaşım ile et-
kinliğini kaybetmiş gözükten
davranışçı yaklaşımın birbirini
tamamlayan özelliklerinden is-
tifade edilmesi gerektiğine dik-
kat çekmiştir.

Sempozyumun ikinci günün-
de ise DKAB Dersi Öğretmen
Yeterlilikleri, Öğretmen Yetiş-
tirme Programları, Ders Mater-
yalleri ve Uygulamalar konu-
larında oturumlar düzenlendi.
Bu oturumlar çerçevesinde

sempozyumda, Eğitim Fakül-
telerinin Din Kültürü ve Ahlâk
Bilgisi Eğitimi Bölümleri üzeri-
ne değerlendirmeler, DKAB Öğ-
retmenlerinin Eğitim-Öğretim
Yeterliliklerine İlişkin Algıları,
DKAB Derslerinde Görsel Med-
yanın, Yeni Yöntemlerin Kulla-
nımına Yönelik Değerlendirme
ve Öneriler vb. konulara yer
verildi.

Sempozyumda sunulan bildi-
riler DEM yayınları tarafından
kitap olarak yayınlanacaktır. ■

Değerler Eğitimi Merkezi 2. Öğrenci Sempozyumu gerçekleştirildi

Değerler Eğitim Merkezi tara-
fından Din Eğitimi, Din Sosyoloji-
si, Din Psikolojisi ve Tarih alan-
larında yürütülen ve lisans üstü
çalışma yapan öğrencilerin ka-
tıldığı atölye faaliyeti, 2008-2009
öğretim yılında da bir öğrenci
sempozyumu ile son buldu. Sempozyumun amacı, dönem
başında belirlenen bir tema üze-
rinde, bir akademisyenin koor-
dinatörlüğünde okuma ve yazı
çalışmaları yürüten öğrencilerin
akademik gelişmelerine katkı sağ-
lamak ve bir yıllık çalışmaları so-
nucunda ortaya koydukları araş-
tırma makalelerini sunma imkânı
hazırlamak olarak ifade edildi.

2008 yılında ilki gerçekleştirilen Öğrenci Sempozyumunun ikincisi 6 Haziran 2009 tarihinde Ensar Vakfı Genel Merkezinde gerçekleştirilmiştir. Sempozyu-
mun ilk oturumunda Din Psiko-
lojisi Atölye Grubu tebliğlerini
sunmuştur. Psk. Fatma Şengülün
koordinatörlüğünde çalışmalarını
yürüten grup, bu yıl Psikiyatri ve
Din teması üzerinde çalışmıştır.

Bu tema çerçevesinde sempo-
zyumda, Ruh Sağlığında Bir Motif:
Kaygı ve Dini Yaşam, Pozitif Psi-
koloji, Tanrı Tasavvurları, Kişisel
Gelişim Kitaplarından Beklentiler
ve Yöneltilen Eleştiriler konula-
rında tebliğler sunulmuştur.

Sempozyumun ikinci oturu-
munda yer alan Din Eğitimi Atöl-
ye Grubu, Yrd. Doç. Dr. Z. Şeyma
Arslan'ın koordinatörlüğünde
"Cumhuriyet Dönemi Eğitim
Anlayışı: Biyografiler Üzerinden
Değerlendirmeler" teması çerçe-
vesinde Tevfik Fikret'in Eğitimle
İlgili Görüşleri ve Felsefi Anlayışı,
İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na Göre
Din Eğitim ve Öğretimi, Prens
Sebahattin'in Eğitim Anlayışı,
Milli Eğitim Temel Kanununun
Öngördüğü Eğitim Zihniyeti Üze-

rine bir Değerlendirme konuların-
da sunumlarını yapmıştır.

Rahime Demir'in koordinatör-
lüğüne yürüttüğü Tarih Atölye
Grubu sempozyumun üçüncü
oturumunda "Osmanlı Modern-
leşmesi ve Eğitim" teması çerçe-
vesinde, İnkılap Tarihi Eğitiminde
Resmi Tarih Tezinin Yansımaları,
1931 İnkılap Tarihi Kitapları İle
Günümüzdekilerin Karşılaştırıl-
ması, Eğitime Başlarken Mera-
simler, Osmanlı'da Fransız Okul-
ları, Türk Eğitim Tarihi Üzerine
Bir Eleştiri konulu tebliğlerini
sunmuştur.

Son oturumda, Yrd. Doç.
Dr. Kemal Ataman'ın koordi-
ne ettiği Din Sosyolojisi Atölye
Grubu "Türkiye'de Din-Devlet-
Toplum İlişkileri ve Yansımala-
rı" teması bağlamında Yeni Baş-
layanlar İçin Milliyetçilik: "Üç
Tarz-ı Siyaset"ten "Türkçülüğün
Esasları"na Kadar Bir Sürecin
Analizi, Tanzimattan Cumhuri-
yete Geçişte Kadın Kıyafetinin
Değişimi, Diyanet İşleri Başkanlı-
ğına Yöneltilen Eleştirilerin Tipo-
lojileri, Türkiye'de Liberal Siyasi
Düşüncenin Serüveni başlıklı teb-
liğlerini sunmuşlardır. ■

"Öğretmenlerine Göre Din Dersi" Konulu Araştırma Raporu Yayınlandı

Değerler Eğitimi Merkezi Ta-
rafından Desteklenen "Öğret-
menlerine Göre Din Kültürü
ve Ahlâk Bilgisi Dersleri, Yeni
Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapı-
landırmacılık" araştırması Prof.
Dr. Recep Kaymakcan tarafın-
dan tamamlanarak kamu oyuna
sunuldu. Araştırma, DKAB
dersinin en önemli paydaşı
olan öğretmenlerin DKAB dersi
ve onunla irtibatlı konularda-
ki görüşlerini bilimsel olarak
tespit etmeyi hedeflemektedir.
Bu alandaki en kapsamlı em-
pirik verileri sunan çalışma,
Türkiye'nin farklı bölgelerinden
25 ilde 800'e yakın katılımcıyı
içermektedir. Araştırmada öne
çıkan bazı sonuçlar şunlardır:

- Araştırma sonuçlarına göre
DKAB öğretmenleri yüksek
oranda derslerde Aleviliğe yer
verilmesini onaylamaktadır;
ancak öğretmenlerin yarısı Ale-
vilik öğretime programlarda
yeterince yer verildiğini düşü-

nürken diğer yarısı ise yetersiz olduğunu söylemektedir.

- DKAB öğretmenlerinin çoğunluğu (% 60) Alevilik ve onun öğretilmesi konusunda ise kendilerini yeterli görmemektedirler.

- Araştırma bulgularına göre DKAB öğretmenleri dinler arası ilişkilerde teolojik yönden en çok dışlayıcı modeli (mutlak hakikate sadece bir din sahiptir ve kendisinin dışındaki dinler yanlıştır düşüncesini) benimserken, bunu kapsayıcı model (belirli bir din en doğru kabul edilmekle birlikte, diğer dinler de insanın kurtuluşu açısından olumlu bir yere sahiptir görüşü) takip etmektedir. Çoğulcu modelin (dinler arasında bir fark yoktur ve dinler aynı gerçeğin farklı yansımalarıdır görüşünün) ise kabul edilmediği anlaşılmaktadır.

- Öğretmenlerin çok büyük bir çoğunluğu DKAB dersinde diğer dinler hakkında bilgi verilmesini desteklemektedir.

- İlk ve orta öğretimde görev yapan DKAB öğretmenlerinin

yaklaşık % 60'ı bu dersin en temel metni olan DKAB programını ya hiç okumamış ya da kısmen incelemekle yetinmiştir.

- DKAB programının esas aldığı yaklaşım olan "Yapılandırmacı Yaklaşım"ın isminin dahi öğretmenlerin çoğu tarafından doğru olarak bilinmediği anlaşılmaktadır.

Araştırma raporu DEM yayınları tarafından 2009 Mayıs ayında yayınlanmıştır. ■

Eğitim & İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Yaz Programı

Değerler Eğitimi Merkezi tarafından 2007 yılından itibaren yürütülen "İstanbul Dışı Eğitim & İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Yaz programı"nın bu yıl üçüncüsü gerçekleştirilmiştir. Yaz Programına İstanbul dışında bulunan 21 farklı üniversitenin Eğitim ve İlahiyat Fakültelerinde okuyan toplam 70 öğrenci katılmıştır. Program kapsamında öğrencilerin eğitim hayatına katkıda bulunmak amacıyla onların ilgi ve ihtiyaçları göz önüne

alınarak çeşitli konularda akademisyen ve yazarlar tarafından seminerler verilmiştir. Programda seminerlerin yanı sıra sosyal faaliyetler yer almıştır. Kültürel aktivitelerde İstanbul'un tarihi ve gezi mekânları arasında yer alan Yerebatan Sarnıcı, Sultan Ahmet Camii, Panaroma 1453 Fetih Müzesi, Dolmabahçe Sarayı, Rumeli Hisarı, Yıldız Şale Köşkü, Miniaturk, Eyüp Camii, Pierre Loti, Ayasofya, Topkapı Sarayı, İslam Bilim Teknoloji Müzesi, Rumeli Hisarı gibi yerler ziyaret edilmiştir. Sosyal faaliyetler kapsamında İstanbul Tasarım Merkezi ziyaret edilerek, sanatsal aktiviteler hakkında bilgi alınmıştır. Programda spor salonu ve havuz hizmetleri sunularak çeşitli spor aktivitelerinin yapılabilmesine imkân sağlanmış ve ayrıca akşamları film gösterimi yapılmıştır. ■

DKAB Öğretmenleri Yaz Programı

Değerler Eğitimi Merkezi bünyesinde faaliyetlerini sürdüren DKAB Öğretmenleri Platformu, DKAB öğretmenlerinin bilgi, birikim ve tecrübelerinin buluşturulduğu, özelde İstanbul, genelde bütün Türkiye'deki DKAB öğretmenlerinin aktif olarak katılabileceği, paylaşımlarıyla destekleyebileceği, seminerler, zirveler, kurslar ve konferanslarla öğretmenlerin birebir kendini geliştirmelerini hedefleyen; çalışma komisyonları ve toplantılarıyla ortak fikir ve ürünlerin ortaya çıkmasını sağlayacak zemini hazırlayan faaliyetler yürütmektedir.

DKAB Platformu tarafından düzenlenen 'İstanbul Dışı

DKAB Öğretmenleri Yaz Programı, Türkiye'nin herhangi bir yerinde görev yapan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenlerinin buluşma, tanışma, görüş alışverişinde bulunma, öğretmenlerin meslektaşlarıyla bir araya gelmesini sağlama, ders ve müfredata dair yeni gelişmeleri değerlendirebilme, dersle ilgili teorik çalışmaları takip edebilme ve "Bu ders nasıl daha verimli işlenir?" sorusuna cevap arayabilme amacıyla düzenlenmiştir.

İlki 2008 yılında düzenlenen "DKAB Öğretmenleri Yaz Programı" bu yıl 19-24 Temmuz 2009 tarihlerinde, Türkiye'nin çeşitli illinden yaklaşık 90 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Yaz programı seminerler, interaktif tartışmalar, kültürel ve sosyal aktivitelerden oluşmuştur. Seminerler kapsamında 'Bilginin Bilge Elçileri', 'Etkili Öğretmenlik ve Öğrencilerle İletişim', 'Eğitimde Yapılandırıcı Modele Göre Din Öğretiminin İmkânı', 'Öğretmenlerine Göre DKAB Dersleri Raporunun Analiz ve Değerlendirilmesi' konularına yer verilmiştir. Moderatörlerin yönetiminde gerçekleştirilen interaktif tartışmalarda ise 'Materyal Örnekleri ve Materyal Değerlendirme', 'Rehberlik, Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Faaliyetlerin Paylaşımı', 'Konu İşleniş Örneği ve Öğretmen Anıları', 'Sınıf Yönetimi İle İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri' vb. konular tartışılmıştır. Kültürel ve sosyal faaliyetler kapsamında İstanbul'un çeşitli tarihi ve gezi mekânları

ziyaret edilmiş, spor aktivitelere yer verilmiştir. ■

"Çeşitliliğin Birleşen Renkleri"

Projesi 6 ülkeden öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirildi

Değerler Eğitimi Merkezi, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programı kapsamında yürüttüğü "United Colors Of Diversity -Çeşitliliğin Birleşen Renkleri" adlı projesini Türkiye, İtalya, Almanya, Estonya, Polonya

ve Macaristan olmak üzere altı farklı ülkeden, 36 kişinin katılımıyla 23 Temmuz - 1 Ağustos 2009 tarihlerinde İstanbul'da Ensar Vakfı Genel Merkezinde gerçekleştirmiştir. Hazırlanan projeyle gençlerin, farklı kültürler hakkında farkındalık ve bilgi düzeylerinin artması, ön yargılarının yıkılması, karşılıklı deneyimlerin paylaşılması, Avrupa kültüründen farklı yanları olan Türk kültürünün tanınması, tanıtılması hedeflenmiştir. Toplumsal dâhil olma, farklı-

lık ve benzerliklerin paylaşılıp farklılıklara saygı duyulması noktasında proje gençlere ortam hazırlamak gerektiği öngörüsüne dayanmıştır.

Proje süresince informal eğitim metodları uygulanmış, gençlerin akran öğrenme yoluyla tecrübe ve bilgilerini paylaşmaları için tartışma ve paylaşım platformları oluşturulmuştur. İnfomal öğrenme metodları dâhilinde tartışma grupları, atölye çalışmaları, simülasyonlar, oyunlarla günlük konular

ele alınmıştır.

Planlanan çalışma metodları ve faaliyetler dâhilinde gençlerin ilgi alanları doğrultusunda seçtikleri atölye gruplarında gerekli bilgi ve beceriler kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca arabuluculuk, sunum yeteneği, problem çözme, diyalog kurma, müzakere, kriz yönetimi, strateji geliştirme gibi uygulamalı çalışmalarla gençlerin kişisel gelişimine katkı sağlayacak ortamlar hazırlanmaya gayret gösterilmiştir. ■

Kitabiyat

EKONOMİK KALKINMA VE DEĞERLER

UTESEV / Editör: Prof. Dr. Recep Şentürk

İstanbul: UTESEV (Uluslararası Teknolojik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı) yayını, 2008, 377 sayfa, ISBN:978-9944-5254-0-4

Tanıtım: Abdullah Karakaş

Ekonomi olmadan hayatımızı sürdüremeyeceğimiz gibi dini ve ahlâki değerler olmadan da yaşamamızın hiçbir anlamı yoktur. Öyleyse bu ikisini birbiriyle çatıstırmadan karşılaştığımız problemleri yolumuzu şaşırmadan, değerlerimize ters düşmeden çözüm üretmekle mükellefiz.

İslam dışı idare biçimiyle yönetilen Müslümanlar olarak gündelik yaşamda birçok zorlukla karşılaşırız. Hiç şüphesiz ki bunlardan bir tanesi de ekonomik alanda karşılaştığımız zorluklardır; çünkü dini, ahlâki ve kültürel değerlerle hiç alakası olmayan, üstelik bu değerlere saygısı bile olmayan, sadece kârını artırmayı amaçlayan ve bunun için de her türlü hile ve sahtekârlığı kanun / yönetmeliğin verdiği yetkiye istinaden yapan -ve hiç de yadırganmayan, aksine korunan- kapitalist bir ekonomik sistemin hâkim olduğu ülkemizde ve Müslümanların çoğunlukta olduğu diğer ülkelerde yaşayan ve dinlerini yaşayabilmeleri için helal ve harama azami ölçüde dikkat etmek duru-

munda olan insanların faize, yalana, dolana bulaşmadan ekonomik hayatın içinde varlıklarını sürdürebilmeleri hayli zor olmaktadır.

Durum böyle olunca Müslümanlar olarak bizlerin, özellikle de ekonomik alanda araştırma yapan Müslümanların kendi değerlerini reddetmeyen, helal – haram’ı ve ahlâki değerlerimizi gözeterek alternatif bir ekonomik sistemi bulmak için çaba harcama sorumluluğu bulunmaktadır. Aslında aradığımız sistem, yüce Allah’ın son kitabı Kur’an-ı Kerim’de anlattığı, peygamberimizin uygulamalı olarak gösterdiği, daha sonra unuttuğumuz veya unutturulan bir sistemdir.

İşte özetlemeye çalıştığımız “Ekonomik Kalkınma ve Değerler” başlığını taşıyan eser, böyle bir arayış sonucu düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır. Bu eserde tebliğciler, birkaç ana başlık altında konuyu ele alarak problemin çözümüne yönelik önerilerde bulunmaktadır.

Yurt içinden ve yurt dışından

ilim adamlarının katkılarıyla ortaya çıkan bu derleme kitapta toplam on altı makale bulunmaktadır. Bunlardan Shariq Nisar ve Ali Nizamuddin’in yazıları İngilizce’den tercüme, diğerleri ise Türkçe olarak kaleme alınan yazılardır.

Kitap üç bölümden oluşmakta ve her bölüm ekonomik kalkınma ve değerler meselesini birbirini tamamlayan farklı bakış açıları ile ele almaktadır.

Birinci bölüm, ekonomik kalkınma ve değerler ilişkisinde yeni bir model arayışını irdeleyen çerçeve yazılardan oluşmaktadır.

Bu bölümde, Sabri Orman, iktisadi kalkınmanın bir sosyal değiş(tir)me hadisesi olduğunu

ve bu itibarla içinde gerçekleştiği sosyal çevrenin her unsuru gibi onun değerler sistemiyle de sıkı bir irtibat ve etkileşim halinde olduğunu belirtiyor. Sabri Orman, makalesinde iktisadi kalkınma politikalarının uygulama sürecinde en çok problem yaşanan konunun değerler alanıyla olan ilişkilerde olduğunu söylüyor ve iktisadi kalkınma ve değerler kavramları arasında asimetrik bir ilişkinin olduğunu, ekonomik kalkınmanın başarılı olabilmesi için değerlerin ihmal edilmemesi gerektiği tespitini yapıyor. Ayrıca yazar aynı zamanda bazı öneriler de sunmaktadır.

Bedri Gencer, Tanrı ve âlem arasındaki büyük ontik uyumun bozulması sonucu modern dünyada “ekonomi olarak din” yerine “din olarak ekonomi” anlayışının egemenlik kazandığını belirterek, bu sürecin sonunda bütün geleneksel kavramların değiştiğini vurguluyor. Modern ekonomiye ideolojik alternatifler aramak yerine, evrensel bir vizyon doğrultusunda, geleneksel dünya görüşünde temellenen ortak bir çözüm aranması gerektiğini savunuyor. Bunun yanı sıra ekonomik büyümenin nereye kadar olabilirliği, bu konuda ekonomistlerin görüşleri ve onların ne tür yanlışlıklara düştüklerine değindikten sonra küresel ekonomik krizden çıkışın yegâne yolunun şehir gibi doğal coğrafi birimlerde yaşayan toplulukların temel ihtiyaçlarını en güzel şekilde karşılamayı esas alan bir ekonomi kalkınma programı olduğunu vurgulamaktadır.

İbrahim Öztürk ise ekonomik kalkınma sürecinin en önemli aktörlerinden birisi olan girişimcinin profili üzerinde duruyor. Öztürk, günümüzde girişimci diye adlandırılan kavramın, kapitalizm sayesinde “yaratıcı-yıkıcılık”a dö-

nüştüğünü ve bunun peygamberi tüccar olan, veren elin alan elden daha üstün olduğunu vurgulayarak çalışarak kazanmayı ve verene şükretmek için de tasadduk etmeyi emreden bir dinin mensupları olan girişimcilere yakışan bir durum olmadığı tespitini yapıyor.

Öztürk, günümüzde küreselleşme ve kapitalizmin neden olduğu sorunların, uzun vadede ne tür bir insan, toplum, çevre ve ahlâki yapı ortaya çıkaracağına dikkatlerden kaçtığını kaydediyor. Çevrenin tahrip edilip kâinattaki tabi dengenin sarsıldığı, kıt kaynakların aşırı kullanılıp yağmalandığı süreçlere dayalı bir büyümenin sürdürülemeyeceğini ifade ediyor. Ayrıca yazar “güçlü olduğu için doğru” olarak kabul edilen kapitalizme aldırmadan, ideal kalkınma, girişimci, iş ahlâki ve ortamının nasıl olacağı konusundaki çabaların zor da olsa sürdürülmesi gerektiğini belirtiyor.

Gülfettin Çelik, kalkınma kavramının tanımında Batı dünyasının yaşamış olduğu tecrübenin esas alındığı ve bu tanımın ardında ise insan ve çevresine yüklediği anlamın yattığı ifade edilirken, bugünkü ekonomik sistemde kalkınmanın maddileşmeyi beraberinde getirdiği, dolayısıyla manayı arka plana iten bir zihniyetin hâkim olduğu, buna paralel olarak da değerlerin dönüşüm geçirdiği tespitini yapıyor.

Ayrıca makalede, Türkiye şartlarında ortaya çıkan değerler değişimini diğer faktörler yanında kalkınma sürecinin etkisi çerçevesinde ele alarak geliştirilebilecek yeni yaklaşım ve modele ilişkin esaslar ortaya konmaya çalışılıyor.

Hüseyin Çırpan, üretim, tüketim sarmalında insan ve değerler ilişkisini ele aldığı tebliğinde/ makalesinde, üretim ve tüketim

çılgınlığının sahip olduğumuz dünyayı yok edecek boyutlara ulaşmış olduğuna dikkat çekmektedir. Yazara göre insanın evrenle etkileşimi olan ‘insan – üretim’ ve ‘insan – tüketim’ ilişkisinin sağlıklı olarak ortaya konulabilmesi için yaratıcı-evren-insan ilişkisinin doğru kavranılması gerekiyor. Ayrıca yazar, sorumlu insanların yapması gereken iki görev olduğunu, birinin bilinçlenme ve gelişme konusunda çok çalışmak diğerrinin ise yol azığımız olan doğaya sahip çıkmak olduğunu, doğaya sahip çıkmak adına az kullanmayı, mümkünse aynı ürünü tekrar kullanmayı ve kullanılanı ise dönüşüme dâhil ederek yeniden kullanmaya çalışmamız gerektiğini ve hepsinden önemlisinin de bilinçli bireylerin oluşması için herkesin özen göstermesi gerektiğini vurguluyor.

Mehmet Harmancı “Ekonomik kalkınma ve değerler konusuna bir katkı: İslam’ın evrenselliği Me-selesi ve Fârâbî” başlıklı yazısında, değerler perspektifinden İslam’ın tüm insanlığı kuşatan evrensel bir düşünceye ve söyleme sahip olduğu tezini, Fârâbî’nin fikirlerini tartışarak ortaya koyuyor ve genel olarak şu soruların cevabını araştırıyor: Kur’an-ı Kerim ve Nebevi söz mirasının çizdiği perspektifin, insanı insan olarak muhatap alan ve değer atfeden ifadelerini nasıl değerlendirebiliriz? Din temelli ama beşeri bir açılım olarak bize ulaşan İslam felsefesi birikimi açısından evrensellik sorunu ne ifade etmektedir?

İkinci bölümde, tarihimizde ekonomi ve değerler ilişkisinin nasıl kurulduğu ortaya konmaya çalışılmakta ve konu İslam Fıkhi ve Osmanlı Tarihi açısından ele alınmaktadır.

Hamdi Döndüren ise geleneksel değerlerimizle irtibat ku-

rabilmemiz açısından son derece önemli olan para vakıflarını el alıyor. Osmanlı Devleti'nde faizsiz yollarla çeşitli ticari krediler kullandırıldığına dikkat çeken yazar, bu konuda özellikle 15-17. yüzyıllarda para vakıflarının banka gibi faaliyet gösterdiklerini ve bu uygulamanın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik yapının istikrara kavuşmasına büyük katkıları olduğunu örnekleriyle anlatmaya çalışmış. Bununla birlikte selam akdi, alacak ve borçluların ipotekle güvence altına alınması, risk sermayesi, mukarada/mudaraba konularını ele aldıktan sonra faizsiz bankalar için bu alanlarda uygulayabilecekleri bazı önerilerde de bulunmaktadır.

Tahsin Özcan, ekonomik kalkınma ve vakıfları tartıştığı makalesinde, vakfın ne olduğuna değindikten sonra, vakıf/hizmet sektörünün büyük önem kazandığı Osmanlı Dönemindeki vakıfların faaliyetlerini irdeleyip vakıfların nasıl kurulduğu, faaliyetleri ve farklı alanlarda gerçekleştirdikleri katkıyı ele alıyor. Daha sonra, günümüzde üçüncü sektör olarak adlandırılan sivil toplum kuruluşları arasında önemli bir yeri olan vakıfların daha çok hangi sektörlerde faaliyet gösterdiklerini inceliyor. Ayrıca, vakıfların günümüzde ekonomik kalkınma, sağlık sektörünün geliştirilmesi, yatırım, mesken ihtiyaçlarının karşılanması, fakirlikle mücadele, işsizliğin önlenmesi ve çevre bilincinin oluşturulması gibi konularda vakıfların sağlayabileceği katkılar konusunda da dikkate şayan önerilerde bulunmaktadır.

Cengiz Kallek ise yazısında ilk defa 2000 yılında Bahreyn hükümetince kamu varlıklarından yararlanılarak yeni bir borçlanma enstrümanı geliştirilmek ve uluslararası yabancı yatırımcı bazını

genişletilmek amacıyla çıkarılan, ardından da başta Malezya olmak üzere diğer İslam ülkelerinde ve bazı batı devletlerinde uygulamaya konan –“varlığa dayalı tahvil” veya “faizsiz bono” yahut “kira sertifikası” denilebilecek –“sukûk” adlı belgelerin istihkak senedi, bono ve çek niteliğindeki öncü örnekleri incelerken konuyla ilgili başlıca kavramları açıklıyor ve bunların arasındaki benzerliklere ve farklılıklara değiniyor. Daha sonra “Sukûk” piyasasının günümüzde milyarlarca dolarlık bir hacme sahip olduğuna dikkat çeken Kallek, ülkemizde de gerekli kanuni düzenlemelerin acilen yapılmasıyla bu potansiyelin değerlendirilmesi gerektiğini öneriyor.

Sharik Nisar, İslami finasta ortaya çıkan son yenilikleri ele aldığı makalesinde sukûk konusunu geniş bir şekilde ele alıyor. Son yıllardaki hisse senedi ve tahvil alanındaki ilgiye bakılırsa sukûkun, başka bir ifadeyle İslami tahvilin, artan oranda kullanılır hâle geldiğinin görüleceğine vurgu yapan Nisar'ın tespitine göre, bir taraftan varlığa dayalı devlet tahvili ihracı yoluyla kamuda finansman ihtiyaçlarını karşılama uygulaması Malezya gibi bazı devletlerde her geçen gün yaygınlaşırken öte yandan firmaların şirket hissesi karşılığı sukûk satışıyla para toplaması şeklinde uygulamalar artmakta ve bu uygulama Müslüman yatırımcılar tarafından olduğu kadar global yatırımcılar tarafından da olumlu tepkiler toplamaktadır.

Kitabın üçüncü bölümde ise günümüzde ekonomik kalkınma ve değerler ilişkisi nasıl kurulabilir sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bölümde mukayeseli bir bakış açısıyla küresel düzeyde ekonomi ve değer ilişkisinde yaşanan problemler ele alınıp irdelenmektedir.

Bu bölümde, değerler açısından işçi-işveren ilişkisini ele alan Sedat Murat, geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu sanayi öncesi toplumlarda çalışanların değer yargılarına, kaliteye, iş tatminine ve sosyal yarara verimlilikten daha fazla yer verildiğini, dolayısıyla çalışanlara bir araç olarak değil amaç olarak bakıldığını, sanayi toplumunda ise çalışanların üretimin gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kabul edildiği tespitini yapıyor. Öte yandan günümüzde verimliliğin artırılabilmesi için çalışanların değer yargılarına yeniden önem verilmeye başlandığını, fakat burada da asıl amacın insana değer vermenin ötesinde verimliliği artırmak olduğunu, yani insanın amaç olmaktan daha çok hâlen bir araç olarak görülme-ye devam ettiğini, bilgi toplumu diye adlandırılan günümüzde ise verimliliği artırmak ve çalışanlardan daha fazla yararlanabilmek için kurum kültürü ve iş ahlâkı gibi anlayışların ortaya çıkarıldığını vurguluyor.

Halil Zaim, iş ahlâkı kavramını incelediği yazısında, gerek toplumların kalkınmasında gerekse kuruluşların sürdürebilir rekabet avantajı elde etmesinde maddi unsurlar kadar manevi unsurlara da ihtiyaç olduğuna dikkat çekerek, iş ahlâkı ilkelerinin hayata geçirilmesinin büyük önem arz ettiğini belirtiyor. Makalede, iş ahlâkı kavramını başta kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler olmak üzere, modern anlayış, hukuki temeller ve toplumsal ahlâk kuralları gibi farklı referans kaynakları açısından ele alarak toplumun kendi değerleri ile kalkınmasında iş ahlâkının rolüne ve önemine vurgu yapıyor. Bunun yanı sıra Müslüman-Türk insanının kültüründe genişçe yer bulan, fakat yaklaşık iki yüz yıl-

dan beri unutulmaya yüz tutan ya da unutturulmaya çalışılan, son yıllarda ise yeniden öze dönme çabaları sayesinde yeniden keşfedilmeye başlanan tarihi ve kültürel mirasımızdan en geniş ölçüde yararlanarak, bunları çağın ihtiyacına ve anlayışına uyarlamaya çalışmamız gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

Fahri Solak, kalkınmada iktisat dışı faktörleri incelediği makalesinde, ekonomik kalkınma ve büyümenin tarihi serüvenini anlatırken bu kavramların II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktığına vurgu yapıyor. Bunun yanı sıra ekonomik kalkınmanın her toplumda iktisadi olmayan unsurlarla örülü bir yapı manzarası gösterdiğini, bu örgüde dini, estetik, kültürel ve sosyal değerlerin yer aldığına vurgu yapmaktadır. Solak'a göre esasen kalkınma insanla ve onun eğitimi, örgütlenmesi ve disiplini ile başlar. Böyle olunca toplumun geleneksel değerleri ve ülke insanının zihniyeti kalkınmada önem taşıyacaktır.

Nihat Alayoğlu ise işletme ortaklıkları açısından değerleri ele aldığı makalesinde, günümüz işletme ortaklıklarında değerlere yeteri kadar önem verilmediğini belirterek, bu gün "kurumsal yönetim ilkeleri" başlığı ile "evrensel değerler" olarak kabul görmeye başlayan "hesap verebilirlik" "şeffaflık" ve "sorumluluk" gibi ilkelerin, modern yönetim anla-

yışında hâkim olduğuna dikkat çekmektedir. Alayoğlu'na göre kendi medeniyetimizde bu ilkelere de kapsayan, çok köklü, insanı ve toplumu bütünüyle kuşatan bir değerler ağı/örgüsü bulunmaktadır. Alayoğlu çalışmasında, işletmelerde sürdürülebilir bir ortaklığın kurulması için "değerlerin konumu nedir?" sorusunun cevabını arıyor. Son olarak da değerlerimiz bağlamında yapılabilecek sürdürülebilir ortaklıklar için yol haritası çizme bağlamında bir anlaşma örneği sunarak yazısına son vermektedir.

Ekonomi ve değerler ilişkisini Asya Pasifik ekseninde ele alan Sadık Ünay, küreselleşmeden beslenen günümüz kapitalist-fundamentalist piyasacı yönetim felsefesi aktörlerinin ellerindeki tüm bilgi kaynaklarını kâr oranlarını maksimuma çıkarmak adına hiçbir ahlâki kaygı gözetmeksizin kullandıkları tespitini yapıyor. Ayrıca küresel ekonomi felsefesinin sosyal sorumluluk gözetmeyen, acımasızca yürütülen rekabet ve hırs üzerine kurulduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı'ndan Asya Finans Krizi'ne kadar geçen dönemde Japonya'nın içinden geçtiği sosyo-ekonomik dönüşüm ve kalkınma çizgisini derinlemesine ele alan yazar, bu gün iflas eden kapitalist ekonomi felsefesine karşılık, konjunktürel gelişmeler ne olursa olsun insanı, toplumu, çevreyi,

ahlâkı ve geleceği ciddiye alan adaletli bir piyasa modeline olan ihtiyacın her zamankinden fazla olduğunu, model olarak da Japonya kaynaklı "insani kapitalizm" in ilham kaynağı olabileceğini söylüyor.

Ali Nizamuddin ise tabiatın modern ekonomi tarafında hiçbir sınır tanımadan sömürülüp tahrip edildiğini göstermeye çalıştığı makalesinde, özellikle gıda güvenliği ahlâki açısından çok uluslu şirketlerin politikalarını inceliyor. Yazar, ayrıca tohum üretimi ve tohumların kontrolü konusunda çok uluslu şirketlerin rolünü ortaya çıkarmaya çalışıyor ve çok uluslu şirketlerin müdahalesi sonucu, tohum kültürü ve çiftçilerin toprakla olan organik ilişkisinin yok edilmeye yüz tuttuğuna vurgu yapıyor. Ayrıca yazar, güçlü ülkelerin yürüttüğü tohum/gıda politikalarını, aldığı önlemleri örneklerle vermeye çalışıyor.

Derlemenin sonunda ise Fahri Solak tarafından hazırlanan İslam-ekonomi ilişkisi konu alan Türkçe kitapları içeren bir bibliyografya bulunmaktadır. Bu bibliyografya Türkiye'de İslam ekonomisi alanında yapılmış çalışmaları ve bu alanda Türkçeye kazandırılan çevirileri içermektedir. Solak, bibliyografyanın giriş kısmında, Türkiye'de İslam ve ekonomi ilişkilerini inceleyen kitapların genel bir değerlendirmesini yapmayı da ihmal etmemiş. ■

MODERNLEŞME KURAMI (ELEŞTİREL BİR GİRİŞ)

Fahrettin Altun

İstanbul: Küre yayınları, 2005, 184 sayfa, ISBN 97 5661420X

Tanıtım: Emrah Dokuzlu*

**İstanbul Üniversitesi, İslam Tarihi, Yüksek Lisans Öğrencisi*

emrahdokuzlu@istanbul.com

Modernleşme kuramı Sosyal Bilimlerin uzun bir süredir gündemini meşgul edegelen bir kuram ve kavramdır. Özellikle İslam toplumlarını anlamada önemli bir yeri haiz olan modernleşme kuramı, Edward Said'in de "oryantalizm"

kavramlaştırmasıyla daha şiddetle tartışılır hâle gelmiştir.

Modernleşme nedir? Modernlik nedir? Modernite nedir Modernleşme ile Batılılaşma aynı şey midir? tarzında sorular çoğu zaman birbirine karıştırılan ve cevabı net olarak verilemeyen sorulardır. Bu bağlamda “Ne okumalıyız?” tarzında sorulacak bir soruya verilecek en makul cevap şüphesiz Fahrettin Altun’un Küre Yayınları arasından yeni baskısını yapan “Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş” isimli çalışmasıdır.

Eser, modernleşme üzerine metin okumak isteyenler için iyi bir giriş özelliği taşıdığı gibi bu konu üzerine çalışanların da referans olarak her zaman hazır bulundurmaları elzem olan bir nitelikte. Bu sebeple kitabın ilk baskısı 2002’de (Yöneliş yayınları) çıkmış olmasına rağmen yeni baskıları çok geçmeden yapılmış ve eser bu alanda bir klasik sayılmıştır.

Kitabın modernleşme kuramı ve kavramına yaklaşımını, şöylece özetlemek mümkün:

1-Modernleşme kuramı iki kaynaktan beslenir: Aydınlatma Düşüncesi ve Klasik Sosyal Teori,

2-Bu kuram özellikle 1945’li yıllarda Soğuk Savaş Döneminde ortaya atılmış, Amerika merkezli Batı ve dünya egemenliğinin pekiştirilmesinin yanısıra (sömürgelere bağımsızlık verilerek) Batı dışı toplumların nasıl gelişeceği sorusuna cevaben ortaya çıkan çalışmalar ile ge-

lişmiştir.

3-Bu alanda yapılan ilk çalışmalar modernleşme kuramını iktisadi ve ekonomik gelişme ile eş anlamlı olarak ele almışlardır; fakat daha sonraları bu türden bir yaklaşımın yetersiz olduğu görülmüştür.

4-Modernleşme kuramında iki temel teori vardır İlkin bir toplumun kültürel kod ve geleneklerinin o toplumun modernleşmesine engel teşkil ettiği görüşü, ikincisi ise bunun tersine kültürel farklılığın o toplumun modernleşmesine müspet katkıların olduğunu.

5-Bu dönemin Batı dışı toplumlarına iki seçenek sunulmaktadır: Ya Amerikan ya da Sovyet tahakkümü altına girmek. Amerika dışı açılımcı, serbest ekonomi ve liberalliği, Sovyetler ise Sosyalizm ve kapalı-korunmacı anlayışı temsil ediyordu.

6-Modernleşme olgusu her zaman gelişme ve ilerleme fikriyle el ele gitmiştir.

7-Modernleşme, Amerikan üstünlüğünün kabulü ile onun destekleme ve yönlendirmesine açık olma anlamına da gelmektedir.

8-Modernleşme kuramlarına yöneltilen eleştirilerin en temel özelliği modernlik ile geleneğin birbirlerini dışlayıp dışlamaya çağrı, yani bunların bir arada var olup olamayacakları.

9-Yine modernleşmeye yöneltilen bir başka eleştiri ise modernleşme ile Batılılaşmanın bir tutulmasıdır.

10-1960’lara kadar modernleşmeyi olumlayan ve kolay gören bir tutum, 1960 sonrasında eleştirel, daha temkinli ve bu süreci daha zor bir süreç olarak değerlendirmiştir.

“Modernleşme kuramı, Batı’nın model alınması suretiyle tüm dünya toplumlarının modernleşebileceğini varsayan ve Amerika’yı modernliğin temsilcisi olarak sunan bir toplumsal değişme yaklaşımıdır. Modernleşme kuramı, İkinci Dünya Savaşı’nın son bulduğu, bu savaşa yol açan toplumsal hareketliliklerin durulduğu, yeni bir dünya sisteminin şekillenmeye başladığı, uluslararası konjunktürde Soğuk Savaş’ın ve birçok yeni-ulus devletin gün yüzüne çıktığı, özellikle Batı dışı coğrafyada yoğun bir nüfus artışının baş gösterdiği bir dönemde, Amerikan toplum kuramı içerisinde yeni yönelimlere tanıklık edildiği, daha öncesinde mikro sosyolojik eğilimlerden farklı olarak teorinin önem kazanmaya başladığı, siyasal yükselişin beraberinde getirdiği olanakların önemli oranda toplumsal bilgi üretiminin yapıldığı merkezlere aktarıldığı, üniversite sisteminin yeni bir form kazanmaya başladığı, Batı dışı dünyanın bilgi üretim süreçlerine dâhil edilmek istendiği, bölgesel araştırmaların öne çıktığı bir ortamda gündeme gelmiştir. Bu kitap, 1945 sonrasında gündeme gelen gelişme tartışmaları bağlamında, modernleşme kuramının üzerinde yükseldiği toplumsal ve kuramsal zemini, kuramın öncü düşünürlerini ve temel argümanlarını incelemeyi denemektedir”. ■

ÇİVİSİ ÇIKMIŞ DÜNYA

Amin Maalouf / Çev: Orçun Türkay

İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar, 2009, 216 sayfa, ISBN : 9789750816185

Tanıtım: Zehra Betül Bulut

Hepimizin bildiği birtakım belirli hususlar vardır. Birlikte yaşadığımız, görmezden gele-meyeceğimiz keskin sınırları olan hususlar... Her ne kadar biliyor, görüyor ve içinde yaşı-yorsak da kimi zaman birileri tarafından dillendirilmeli-dirler ki tazelenelim, zih-nimizde yeniden canlansın ve unutulmasın bu hayati meseleler.

Amin Maalouf “Çivisi Çıkmış Dünya”yı kaleme alırken bu tür bir misyon üstlenmiştir. Elimizde bulunan tarihsel romanlarından biraz farklı olarak günümüz politikalarını eleştirmek-te “medeniyetler çatışma-sı” kavramından hareketle Amerika, Avrupa Birliği gibi birçok ülkenin izledikleri politikalar hakkında karşı-laştırmalı durum tespitleri yapmakta ve bu tespitleri kendi fikirleriyle destekle-yerek akıcı bir anlatım oluş-turmak suretiyle okuyucu-nun ilgisini diri tutmayı amaçlamaktadır.

İddiasızdır fakat içinde ya-şadığımız çağın buhranlarını tespit ederken oldukça samimi bir çaba ile çözüme ilişkin ipuç-larını da beraberinde sunmak gayretindedir.

Maalouf bu eseri bir içsel yol-culuk, bir muhasebe niteliğinde ele almıştır diyebiliriz. Bu bağ-lamda söyleşi edasında, oku-yucuyla konuşuyormuşçasına rahat bir üslup takınmıştır.

Yazar, yaşadığımız yüzyılda bizleri her türlü karışıklık ve buhrandan kurtararak bizi fera-ha ulaştıracak bazı kapılar ara-lamaktadır. İnsanlar arası olgun bir dayanışma, din karşıtı ol-maksızın dinin gölgesinden kal-

mamış özgün fikir üretebilmek, İslamiyet ile siyaset arasındaki endişe uyandıran aşırı yakınlığı daha makul bir zemine oturtmak ve bilhassa “kültür”ü 21. yüz-yılın kurtarıcısı konumuna ge-tirmek suretiyle bir arada daha rahat yaşanabilecek bir dünya oluşturabileceğimizin ipuçlarını vermektedir. Kültürü 21. yüzyılın kurtarıcısı konumuna getir-mek ise sonsuz bir evren olan ve tüm yaşamımız boyunca ölçülü

davranmadan onu besin kayna-ğı edinebileceğimiz “bilgi”nin peşisıra gitmekle mümkündür; zira yazar, gerilemenin kökeni-ne savaş açma iddiasındaki bir kitap olarak nitelendirdiği bu eserde, her tür çöküşe karşı “bil-gi” edinmenin gereğini çokça vurgulamıştır.

Kitapta değinilen önemli konular arasında: Amerikan politikaları, Avrupa Birliği, 20. yüzyıl Arap Siyasi Tarihi, Tür-kiye, göçmenlerin durumu, küresel ısınma, dinsel aidi-yet – dilsel aidiyet mevzu-ları yer almaktadır. Doğu, Batı, Araplar, Türkler gibi çeşitli ulusların kendilerini değerlendirmelerine diğer ulusların etkisini: “Bir ulus başarı kazandığında, ötekilerin bakışı değişir, bu da onun ken-dini değerlendirişine etki eder.” cümlesiyle ifade etmiştir.

Yazar, öteki kavramı üze-rinde durmakta ve ötekini dinsel ya da etnik özellikle-rine göre değerlendirmenin, onları düşünsel olarak gör-meyi engelleyen bir zayıflık olduğunu ifade ederek tüm dünyaya bir çağrıda bulun-muş, insanlığı sabır ve hoş-görüye davet etmiştir. Bu-nunla beraber asıl çözümün geleneksel maneviyatlara nos-taljik bir geri dönüşte, modern-lik adına bencilliği yücelten bir manevi görecelikte yatmadığını, bir değer ölçeği oluşturup her türlü değer ölçeğini dışlayan bir tutum sergilemekten uzak durmakta gizli olduğunu belirt-miştir.

Çivisi Çıkmış Dünya bireysel dünyamız ile dışımızda yaşanan dünyaya ışık tutacak ve kendi-mizi sorgulama imkânı verecek bir kitap.■

